

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

M.F. HAKIMOVA

ZAMONAVIY IQTISODCHINING SHAXSI

TOSHKENT – «IQTISODIYOT» – 2019

UO‘K: 0000

KBK: 0000

Hakimova M. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDIU, 2019.-167 b.

Mazkur o‘quv qo‘llanmada «Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» kursining fanlar tizimida tutgan o‘rni, predmeti, maqsadi, vazifalari, tadbirkorlik va kichik biznesning mohiyati, tadbirkorlikning iqtisodiyotda tutgan o‘rni, kichik biznesni taraqqiyot topishida MDH, Vatanimiz va xorijiy davlatlarning tajribasi, zamonaviy iqtisodchi va uning kasbiy hamda axloqiy xususiyatlari, iqtisodchi faoliyatining tahlili, axloqiy qoidalari, iqtisodchining etikasi, ma‘naviyati, shaxsiy xususiyatlarini shakllantirish, kadrlarni kasbiy tayyorlash sifatiga ta‘sir etuvchi omillar kabilarga e‘tibor qaratilgan. O‘quv qo‘llanma mazmuniga zamonaviy iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlashga nisbatan qo‘yilayotgan bugungi kun talablaridan kelib chiqib yondoshilgan bo‘lib, unda har bir mavzuga oid ilmiy va uslubiy adabiyotlar ro‘yxati xam qayd etilgan.

O‘quv qo‘llanma oliy ta‘lim muassasalarining o‘qituvchi va talabalari hamda magistrleri uchun mo‘ljallangan bo‘lib, bo‘lajak mutaxassislarga oliy ta‘lim jarayonida ham ilmiy-nazariy, ham amaliy-pedagogik texnologiya asoslari bo‘yicha bilim beradi.

Mas‘ul muharrir: i.f.n., dots. Islamov A.A.

Taqrizchilar: p.f.d. Mirsoliyeva M.T., ps.f.n., dots. Lutfullayeva N.X.

Хакимова М.Ф. Личность современного экономиста. Учебное пособие. –Т.: ТГЭУ, 2019.-112 с.

Данное учебное пособие представляет вниманию место, предмет, цель, задачи курса «Личность современного экономиста, сущность предпринимательства и малого бизнеса, роль предпринимательства в экономике, опыт Узбекистана, стран СНГ, зарубежных стран в развитии малого бизнеса, профессиональные и нравственные качества современного экономиста, его духовность, формирование индивидуальных качеств, факторы, влияющие на качество профессиональной подготовки кадров. Содержание учебного пособия основано на современных требованиях к подготовке специалистов экономики, в каждом разделе представлен список соответствующей научной и методической литературы.

Учебное пособие предназначено для преподавателей высших учебных заведений и студентов а также магистров, дает научно-теоретические и практические знания по основам педагогических технологий.

Ответственной редактор: к.э.н., доц. Исламов А.А.

Рецензенты: д.п.н. Мирсалиева М.Т., к.п.н., доц. Лутфуллаева Н.Х.

Khakimova M.F. “Personality of modern economist”, manual, Toshkent, Toshkent State University of Economics, 2019. pages -167

Given manual represents the place, the subject, the aim, course tasks of “Personality of modern economist”, the essence of entrepreneurship and small business, the role of entrepreneurship in economy, experiences of Uzbekistan, countries of the Commonwealth of Independent States, foreign Countries in the development of small business, professional and moral peculiarities of modern economist, analysis of economist activities, moral rules, economists ethics, his spirituality, forming individual peculiarities, influencing factors to the quality of the professional training of staff. Contents of the manual is based on the up-to-date requirements by training specialists on Economics, in every unit the list corresponding scientific and methodic literature.

The manual is intended for teachers of educational institutions and students also masters. It gives the scientific and theoretical and practical knowledge on the basis of Pedagogical technologies.

Responsible editor dosent. Islamov A.A.

Reviewers: doctor of Pedagogical sciences. Mirsoliueva M.T., dosent.Lutfullayeva N.X.

ISBN-00000000000000

UO‘K: 0000

KBK:00000

© IQTISODIYOT, 2019.

© M.F. Hakimova, 2019.

M U N D A R I J A

	KIRISH.....	9
I bob.	«ZAMONAVIY IQTISODCHINING SHAXSI» FANINING PREDMETI, MAQSAD VA VAZIFALARI	12
1.1.	Mamlakatda iqtisodchi mutaxassislar tayyorlashga qo'yiladigan ijtimoiy-iqtisodiy talablar.....	12
1.2.	«Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» fanining predmeti, maqsadi va vazifalari.....	16
1.3.	«Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» fanining boshqa fanlar bilan aloqasi va uning metodologik asoslari.....	17
II bob.	GLOBALLASHUV SHAROITIDA TADBIRKORLIKNING IQTISODIYOTDA TUTGAN O'RNI	20
2.1.	Tadbirkorlik va kichik biznes to'g'risida tushuncha.....	20
2.2.	Tadbirkorlik va biznes tarixi.....	21
2.3.	Kichik biznesda tadbirkorlik taraqqiyotining sabablari.....	23
2.4.	Kichik biznesda tadbirkorlikning huquq va majburiyatlari.....	24
2.5.	Kichik biznesda tadbirkorlik turlari va shakllari.....	35
III bob	ZAMONAVIY IQTISODCHI FAOLIYATINING TAHLILI	41
3.1.	Zamonaviy iqtisodchiga xos xususiyatlar.....	41
3.2.	Tadbirkor – iqtisodiy resurslarni birlashtiruvchi.....	43
3.3.	Zamonaviy iqtisodchi faoliyatini harakatga keltiruvchi kuch.....	44
3.4.	Zamonaviy iqtisodchi faoliyatining tahlili.....	46
IV bob.	ZAMONAVIY IQTISODCHINING SHAXSIY XUSUSIYATLARINI SHAKLLANTIRISH	52
4.1.	Zamonaviy iqtisodchining shaxsiy fazilati.....	52
4.2.	Iqtisodchining sheriklari bilan o'zaro aloqasi.....	53
4.3.	Zamonaviy iqtisodchining umumijtimoiy sifatleri.....	53
4.4.	Zamonaviy iqtisodchida shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish yo'llari.....	54
V bob	ZAMONAVIY IQTISODCHINING KASBIY HAMDA AXLOQIY XUSUSIYATLARI	58
5.1.	Zamonaviy iqtisodchining kasbiy mahoratiga qo'yiladigan talablar..	58
5.2.	Zamonaviy iqtisodchining axloqiy, ma'naviy xususiyati.....	61
5.3.	Zamonaviy iqtisodchida axloq me'yorlari va biznesmenning axloq kodeksi.....	65
5.4.	Zamonaviy iqtisodchining o'n sifati.....	68
VI bob	ZAMONAVIY IQTISODCHINING MADANIYATI	72
6.1.	Zamonaviy iqtisodchida adab fazilatlari majmuasining mavjudligi...	72
6.2.	Iqtisodchining o'ziga, jamoaga va jamiyatga nisbatan madaniyati.....	73
6.3.	Xodimlarni qabul qilish, kengash va majlislarni olib borishdagi madaniyat.....	74
VII bob.	BOSHQARUV ODOBI VA UNING O'ZIGA XOS TOMONLARI	77
7.1.	Tadbirkor-rahbar faoliyatiga qo'yiladigan talablar.....	77
7.2.	Boshqaruv odobi va zamonaviy iqtisodchining asosiy axloqiy qoidalari.....	78
7.3.	Rahbarlik uslubidagi salbiy qusurlarni bartaraf etish.....	79
7.4.	Boshqaruvning ijtimoiy-iqtisodiy asoslari	81

VIII bob.	ZAMONAVIY IQTISODCHINING MIJOZLAR BILAN MUNOSABATI	86
8.1.	Zamonaviy iqtisodchining sheriklar o`rtasidagi o`zaro munosabati...	86
8.2.	Zamonaviy iqtisodchining xizmat yuzasidan mijozlar bilan munosabati.....	86
8.3.	Mijozlarni qabul qilishda zamonaviy iqtisodchining madaniyati.....	88
IX bob.	ZAMONAVIY IQTISODCHIDA MILLIY ONGNI TARBIYALASH	90
9.1.	G`oya – inson tafakkurining mahsuli.....	90
9.2.	O`zbekistonda milliy istiqlol mafkurasi.....	90
9.3.	Zamonaviy iqtisodchida milliy ongni tarbiyalash.....	92
9.4.	Zamonaviy iqtisodchiga xos ijtimoiy sifatlar	92
X bob.	IQTISODCHI KADRLARNI ISH BILAN TA`MINLASH MUAMMOLARI	95
10.1.	Iqtisodchi kadrlarni tanlashdagi ichki va tashqi chegara.....	95
10.2.	Iqtisodchi kadrlarni ish bilan ta`minlash va mehnat shartnomasini tuzish.....	99
10.3.	Vazifalarning mansabga ko`ra taqsimlanishi.....	100
10.4.	Iqtisodchi kadrlar qo`nimsizligini kamaytirish usullari.....	101
	GLOSSARIY	104
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI	107

ОГЛАВЛЕНИЕ

	ВВЕДЕНИЕ	9
I	«ПРЕДМЕТ, ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ КУРСА «ЛИЧНОСТЬ	
ГЛАВА	СОВРЕМЕННОГО ЭКОНОМИСТА»	12
1.1.	Национальная программа подготовки кадров и требования к современному специалисту	12
1.2.	Предмет, цель и задачи курса «Личность современного экономиста»	16
1.3	Методологические основы и связь курса «Личность современного экономиста» с другими науками	17
II	СУЩНОСТЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И МАЛОГО	
Глава.	БИЗНЕСА	20
2.1.	Понятие о предпринимательстве и малом бизнесе	20
2.2.	История предпринимательства и бизнеса	21
2.3.	Место предпринимательства и малого бизнеса в экономике	23
2.4.	Причины развития предпринимательства в малом бизнесе	24
2.5.	Виды и формы предпринимательства в малом бизнесе	35
III	АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО	41
Глава	ЭКОНОМИСТА	
3.1.	Свойства современного экономиста	41
3.2.	Предприниматель – как связующий экономических ресурсов	43
3.3.	Мотивация деятельности современного экономиста	44
3.4.	Анализ деятельности современного экономиста	46
IV	ФОРМИРОВАНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ	
Глава.	СОВРЕМЕННОГО ЭКОНОМИСТА	52
4.1.	Индивидуальные современного экономиста.....	52
4.2.	Взаимоотношения экономиста с коллегами	53
4.3.	Общесоциальные качества современного экономиста	53
4.4.	Пути формирования индивидуальных качеств современно экономиста	54
V Глава	СОВРЕМЕННЫЙ ЭКОНОМИСТ, ЕГО	
	ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И ПРАВСТВЕННЫЕ КАЧЕСТВА	58
5.1.	Требования к профессиональному мастерству современного экономиста	58
5.2.	Нравственные и духовные качества современного экономиста	61
5.3.	Нравственные нормы современного экономиста и кодекс нравственности бизнесмена	65
5.4.	Десять качеств современного экономиста	68
VI	ДУХОВНОСТЬ СОВРЕМЕННОГО ЭКОНОМИСТА	72
Глава		

6.1.	Наличие комплекса качеств воспитанности у современного экономиста	72
6.2.	Культура экономиста к себе, коллективу и обществу.	73
6.3.	Культура приема на работу служащих, проведение совещаний и собраний	74
VII	ЭТИКА УПРАВЛЕНИЯ И ОСОБЕННОСТИ ПРИСУЩЕЙ	
Глава.		77
7.1.	Требования к деятельности предпринимателя –руководителя	77
7.2.	Этика управления и основные нравственные нормы современного экономиста	78
7.3.	Устранение отрицательных дефектов в методах руководства	79
7.4.	Социально-экономические основы управления	81
VIII	ОТНОШЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ЭКОНОМИСТА С	
Глава.	КЛИЕНТАМИ	86
8.1.	Взаимоотношения современного экономиста с коллегами	86
8.2.	Служебные отношения современного экономиста с клиентами	86
8.3.	Культура работы с клиентами современного экономиста	88
IX	ВОСПИТАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ	
Глава	СОВРЕМЕННОГО ЭКОНОМИСТА	90
9.1.	Идея – как продукт мышления человека	90
9.2.	Национальное независимое мышление в Узбекистане	90
9.3.	Воспитание национального сознания современного экономиста	92
9.4.	Социальные свойства современного экономиста	92
X Глава	ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАБОТОЙ	
	ЭКОНОМИЧЕСКИХ КАДРОВ	95
10.1.	Внутренние и внешние критерии отбора экономических кадров	95
10.2.	Обеспечение работой экономических кадров и составление трудового договора	99
10.3.	Распределение обязанностей соответственно должности	100
10.4.	Методы увеличения адаптации экономических кадров	101
	Глоссарий	104
	Список использованной литературы	107

CONTENTS

	INTRODUCTION.....	9
Chapter I.	SUBJECT, AIM AND TASKS OF THE COURSE “PERSONALITY OF MODERN ECONOMIST”	12
1.1.	National program of the preparation of staff and requirements to the modern specialist.....	12
1.2.	Subject, aim and tasks of the course of “Personality of the modern economist”	16
1.3.	Metadological bases and relation of the course” personality of the modern economist” with the other sciences.....	17
Chapter 2.	ESSENCE OF PROPRIETORSHIP AND SMALL BUSINESS	20
2.1.	Conception about proprietorship and small business.....	20
2.2.	History of proprietorship and business.....	21
2.3.	Role of proprietorship and small business in economy.....	23
2.4.	Reasons of the development of proprietorship and small business.....	24
2.5.	Types and forms of proprietorship and small business.....	35
Chapter 3.	ANALYSIS OF THE ACTIVITY OF THE MODERN ECONOMIST	41
3.1.	Feature of the modern economist.....	41
3.2.	Owner as linking economic resources.....	43
3.3.	Motivation of activity of the modern economist.....	44
3.4.	Analysis of activity of the modern economist.....	46
Chapter 4.	FORMING THE INDIVIDUAL QUALITIES OF MODERN ECONOMIST.	52
4.1	Individual qualities of the modern economist.....	52
4.2	Interrelations of the economist with colleagues.....	53
4.3	General social qualities of the modern economist.....	53
4.4.	Ways of forming the individual qualities of the modern economist.....	54
Chapter 5	MODERN ECONOMIST, HIS PROFESSIONAL AND MORAL FEATURES	58
5.1.	Requirements to the professional skill of the modern economist.....	58
5.2.	Moral and spiritual features of modern economist.....	61
5.3.	Moral norms of the modern economist and morals.....	65
5.4.	Ten qualities of modern economist.....	68
Chapter	SPRITUALITY OF MODERN ECONOMIST.	72

6		
6.1	Presence of complex qualities of well brought up of modern economist	72
6.2.	Culture of economist to himself, collective body and society.....	73
6.3.	Culture of acceptance of clerks to the job, carry out conferences and meeting.....	74
Chapter 7.	ETHICS OF MANAGEMENT AND WITH ITS HABITUAL PECULARITIES.	77
7.1.	Requirements to the activities of employerleader.....	77
7.2.	Ethics of management and the main moral norms of modern economist.....	78
7.3.	Removing the negative defects in the methods of leadership.....	79
7.4.	Success of activities of a leader in providing interest of the clerks of firms.....	81
Chapter 8.	RELATIONS OF MODERN ECONOMIST WITH CONSUMERS.	86
8.1 .	Interrelations of modern economist with colleagues.....	86
8.2.	Service relations of modern economist with consumers.....	86
8.3.	Cultural work with consumers of modern economist.....	88
Chapter 9.	EDUCATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS OF MODERN ECONOMIST.	90
9.1.	Idea as the product of mentality of man.....	90
9.2.	National independent mentality of Uzbekistan.....	90
9.3.	Education of national consciousness of modern economist.....	92
9.4.	Social peculiarities of modern economist.....	92
Chapter 10.	PROBLEMS OF SUPPLYING JOBS OF ECONOMIC STAFF.	95
10.1.	Inside and outside criterias of economic staff selection.....	95
10.2	Labour reserves of enterprises and firms.....	99
10.3.	Supplying jobs of economic staff and making up labour contract.....	100
10.4.	Distribution of duties corresponding positions.....	101
	GLOSSARY	104
	LIST OF USED LITERATURE	107

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida iqtisodiy taraqqiyotda ishlab chiqarish sur'atlarini pasayishi bartaraf etilib, iqtisodiy o'sish ta'minlanadigan marralarga etib kelindi. Bu respublikamiz milliy iqtisodiyoti uchun muhim ijobiy amaliy natijadir.

Jahonda ta'lim taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi va barqaror rivojlanish maqsadlariga yetkazuvchi muhim faoliyat sifatida tan olingan, ta'limni boshqarish jarayonini takomillashtirish va uning sifatini baholash, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beradigan mexanizmlarni amaliyotga joriy qilish ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Yetakchi ta'lim muassasalari tomonidan rahbar kadrlarda oliy ta'lim muassasasini innovatsion boshqarish uchun zarur kompetensiyalarni shakllantirish, ularni qayta tayyorlash va malakasini oshirishni takomillashtirishga oid tadqiqotlar amalga oshirilmoqda.

Hozirgi zamon ilmiy-texnik inqilobining asosiy jihatlaridan biri ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarishning integratsiyalashuvi hisoblanadi. Bir-biri bilan bog'liq holda rivojlanadigan bu tizim barcha darajadagi yuksak malakali mutaxassislarni etishtirib chiqaradi. Ular esa, o'z navbatida, yangi ilmiy-texnik yutuqlarni ta'minlaydigan raqobatbardosh fanni va ishlab chiqarishni rivojlantiradi.

Jahon tajribasida bunday integratsiya o'quv-ilmiy ishlab chiqarish markazlari, komplekslari, texnopolislari singari omillar shaklida amalga oshiriladi. Ularda yuksak malakali mutaxassislarni tayyorlash, ilmiy tadqiqotlar o'tkazish hamda bu tadqiqotlar natijasini sanoatda o'zlashtirish vazifasi mujassamlanadi. Bunday birlashmalarda jamiyat ehtiyojlari asosida tegishli tarmoq o'quv-ilmiy-texnik siyosatni amalga oshiradigan oliy o'quv yurtlari asosiy tashkiliy bo'g'in hisoblanadi.

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab, oliy va o'rta maxsus ta'lim sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratilib, uning normativ-huquqiy va moddiy-texnik bazasi tubdan yangilandi, tizimli ishlar tashkil qilindi. Ta'lim-tarbiya sohasida o'zining umumiy strategik yo'lini belgilab oldi. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» dan kelib chiqqan holda shuni alohida ta'kidlash joizki, yurtning kelajagi bo'lmish yoshlarni ma'nan yetuk, barkamol shaxs etib tarbiyalashda o'qituvchi, murabbiyning roli beqiyosdir.

Yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati ta'lim-tarbiya tizimini o'zgartirish, uni hozirgi zamon talablari darajasiga ko'tarish, shu jamiyatda yashayotgan fuqarolarning intellektual va ma'naviy salohiyatini oshirishga bog'liq. Shu maqsadni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ilmiy va innovatsiyayutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish va boshqa vazifalar ta'lim tizimi sohasidagi ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilandi¹.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-yil, 6-son, 70-modda

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi o'rta muddatli istiqbolda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilab bergan eng muhim dasturiy hujjat hisoblanadi.

2017-yilda Harakatlar strategiyasini amalga oshirishda alohida e'tibor «Inson manfaatlari - hamma narsadan ustun» degan tamoyil va «Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak» degan ezgu g'oyaning, eng avvalo, xalq bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot o'rnatish hamda fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining real himoya qilinishini ta'minlash orqali hayotga amaliy tatbiq etilishiga qaratildi.

Bugungi kunda zamonaviy jamiyat o'zining tez va chuqur o'zgaruvchan tavsifiga ega bo'lib, bunday o'zgarishlar jamiyatchilik tuzilmalari, jumladan, mustaqil davlatlar, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar, demografik siyosat, urbanizatsiya jarayonlarida ko'zga yaqqol tashlanmoqda. Ta'lim ham global umumhamjamiyat tuzilmasining alohida tarkibiy qismi sifatida jamiyatda bo'layotgan barcha o'zgarishlarni hisobga olishi, ana shu asosda o'z tuzilishi va faoliyat mazmunini o'zgartirishi zarur.

Iqtisodiyotini liberallashtirish va modernizatsiyalash jarayonlari jadal kechayotgan bugungi sharoitda mulkni davlat tasarrufidan chiqarish, xususiylashtirish, qo'shma korxonalar tuzish, korxonalarni ochiq turdagi hissadorlik jamiyatlariga aylantirish va ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish masalalariga katta e'tibor berilmoqda.

Hozirgi kunda, mamlakatda zamonaviy sharoitlarda samarali faoliyat ko'rsata oladigan hamda tadbirkorlik bilan har qanday iqtisodiy faoliyatni muvaffaqiyatli tashkil eta oladigan iqtisodchi mutaxassislarning etarli darajada emasligi iqtisodiy rivojlanish modelini samarali amal qilishiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatib kelmoqda. Bu esa, oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida tadbirkorlik va biznes bilan shug'ullanuvchi iqtisodchi mutaxassislar tayyorlash tizimini yangi tamoyillar asosida rivojlantirishni nihoyatda dolzarbligidan dalolat bermoqda.

Mamlakatimizda hozirgi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga alohida e'tibor berib kelinmoqda, bu esa o'zining ijobiy samarasini yaqqol ko'rsatib turibdi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish borasida ma'lum bir ijobiy yutuqlarga erishilmoqda. Lekin bu borada ayrim muammolarga ham duch kelinmoqdaki, buning asosiy sababi tadbirkorlik faoliyatini boshlayotgan shaxslar uni nimadan boshlamoq kerakligini, qanday tashkil etish zarurligi, boshqarish sirlari, biznes rejaning ahamiyati haqida to'la tasavvurga ega emasligi hamda tadbirkorlarda yetarlicha bilimning yo'qligi, huquqiy asosning nomukammalligi, kredit olishda hali ham mavjud bo'lgan murakkabliklar kuzatilmoqda.

“Zamonaviy iqtisodchining shaxsi” fanining asosiy maqsadi – iqtisodchi-pedagog kadrlarni tayyorlash, talabalarda iqtisodchi-pedagog uchun zarur bo'lgan kasbiy va axloqiy xususiyatlarni tarbiyalashdan iborat.

«Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» fani quyidagi asosiy vazifalarni bajarishga xizmat qiladi: tadbirkorlik va uning faoliyatini harakatga keltiruvchi kuchlar to'g'risida talabalarda tushuncha hosil qilish; zamonaviy iqtisodchining axloqi,

madaniyati, ma'naviyati va bugungi kundagi nufuzi to'g'risida yaxlit tasavvurni shakllantirish; o'z faoliyatida axloqiy qoidalarga amal qiluvchi mutaxassislarni etishtirish.

Shuningdek, bo'lajak mutaxassis kadrlar «Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» kursida mutaxassislik bo'yicha bilimlarini kengaytiradilar hamda yangi tushuncha va qarashlar bilan qurollanadilar. Ushbu o'quv qo'llanmada tadbirkorlik va kichik biznesning mohiyati, tadbirkorlikni rivojlantirishning tashkiliy asoslari, zamonaviy iqtisodchi faoliyatining tahlili, zamonaviy iqtisodchining kasbiy va axloqiy xususiyatlari, iqtisodchining ma'naviyati, etikasi, kadrlarni kasbiy tayyorlash sifatiga ta'sir etuvchi omillar kabi masalalar bo'yicha ma'lumotlar beriladi.

“Zamonaviy iqtisodchining shaxsi” o'quv qo'llanmasini tayyorlashda S.S. Gulomovning “Tadbirkorlik va kichik biznes” o'quv qo'llanmasi, Y. Abdullayev, F. Karimovlarning “Kichik biznes va tadbirkorlik asoslari” o'quv qo'llanmasi, F. Otaxonov, U. Ernazarovlarning “Xususiy tadbirkorlik” o'quv qo'llanmasi, P. Nosirov, Sh. Abdullayevalarning “Bozor iqtisodiyoti asoslari” o'quv qo'llanmasi, L.V. Peregudov, M.X. Saidovlarning “Oliy ta'lim menejmenti va iqtisodiyoti” o'quv qo'llanmasi, D. Tojiboyevaning “Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi” o'quv qo'llanmasi, A.Q. Minavvarovning “Pedagogika” o'quv qo'llanmasi, I.Y. Tursunov, U.N. Nishonaliyevlarning “Pedagogika kursi” darsligi, N. Xo'jayev, J. Hasanboyevlarning “Iqtisodiy pedagogika” o'quv qo'llanmasi, I.Inomovning “Iqtisodiy tarbiya nazariyasi” o'quv qo'llanmasidan keng foydalanildi.

«Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» fanini o'rganish davomida talabalar zamonaviy ta'lim texnologiyasi, kompyuter, axborot texnologiyasi, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, pedagogik mazmundagi amaliy o'yinlar, o'quv-uslubiy va ilmiy-tadqiqot topshiriqlarini bajaradilar. Jumladan, «Aqliy hujum», «Klaster», «Veer texnologiyasi», «Nima uchun», «Insert», «Bumerang texnologiyasi», «Iqtisodchi texnologiyasi», FSMU kabi texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Ushbu zamonaviy pedagogik texnologiyalar hozirgi davr uchun, yani insonning rivojlanish darajasi va texnikaning rivojlanish darajasiga mos tushishi hamda inson va texnik resurslarning uyg'un birlashishini ta'minlash kerak. Mana shu maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda pedagogik texnologiyalarning mazmuni bugungi kunda keng ko'lamda qaraladigan bo'lsa, individuallashtirilishi, rivojlantirishga yo'naltirilishi darkor.

Mazkur o'quv qo'llanma bu sohadagi dastlabki intilishlar natijasi o'laroq yuzaga kelganligi tufayli, unda ayrim kamchilik va me'yoriga etmagan o'rinlarning bo'lishi tabiiy hol. Muallif bildirilgan barcha tanqidiy fikr-mulohaza va takliflarni minnatdorchilik bilan qabul qiladi.

I bob. «ZAMONAVIY IQTISODCHINING SHAXSI» FANINING PREDMETI, MAQSAD VA VAZIFALARI

Reja:

1.1. Mamlakatda iqtisodchi mutaxassislar tayyorlashga qo'yiladigan ijtimoiy-iqtisodiy talablar.

1.2. «Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» fanining predmeti, maqsadi va vazifalari.

1.3. «Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» fanining boshqa fanlar bilan aloqasi va uning metodologik asoslari.

1.1. Mamlakatda iqtisodchi mutaxassislar tayyorlashga qo'yiladigan ijtimoiy-iqtisodiy talablar

Uzluksiz ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etish muammosi mazkur jarayonda qo'llaniladigan o'qitish tamoyillarining ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari va uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat ko'rsatish tamoyillariga qanchalik mos kelishi va ularni amaliyotga joriy etishga safarbar etilganligiga bog'liq. Ma'lumki, o'qitish tamoyillari - ta'lim tizimi tuzilishi, mohiyati, uning qonunlari va qonuniyatlari haqidagi, shuningdek, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini tashkil etadigan, amaliyotni boshqarishda namoyon bo'ladigan bilimlar majmuasi sanaladi.

Didaktik adabiyotlarda o'qitish tamoyillariga tadqiqotchilar turlicha yondashishgan. Ulardan eng ahamiyatga moligi o'qitish tamoyillariga o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish jihatdan yondashuv bo'lib, ular Y.K. Babanskiy, V.I. Zagvyazinskiy, M.N. Skatkin tadqiqotlarida yoritilgan. Tadqiqot davomida bu masala tarixiy va mantiqiy birlikning metodologik tamoyili asosida tahlil qilindi va yondashildi.

Uzluksiz ta'lim tizimi oldiga qo'yilgan davlat va ijtimoiy buyurtmalar, ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari va uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat ko'rsatish tamoyillariga uzviy ravishda o'qitish tamoyillari va qonuniyatlari aniqlandi.

Prezidentimiz o'z nutqlarida "Bu vazifalarni amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an'analarimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz. Farzandlarimiz, ayniqsa, qiz bolalarning zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni, xorijiy tillarni egallashlari, har tomonlama sog'lom va barkamol bo'lib, hayotdan munosib o'rin topishlari uchun barcha kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etamiz" - deb ta'kidladilar¹.

Kasbiy fanlarni o'qitishda ilmiylik, tizimlilik, ko'rgazmalilik, nazariyani amaliyot bilan bog'lash, samaradorlik, mantiqiy ketma-ketlik, tushunarlilik, ta'lim va tarbiyaning uzviyligi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning metodologik tamoyili bilan bir qatorda, individual va guruhli yondashishni uyg'unlashtirish, o'qitishni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish, individuallashtirish va tabaqalashtirish

¹ Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan marosimdagi "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi" mavzusidagi ma'ruza. 7.12.2016- y.

kabi tamoyillarga ham amal qilish zarurligi asoslab berildi. Olib borilgan izlanishlar asosida iqtisodiy fanlarni o`qitishga qo`yilgan talablar aniqlandi.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da ta’lim-tarbiya jarayoniga qo`yilgan talablar asosida uzluksiz ta’lim tizimida iqtisodiy fanlarni o`qitishda asoslanishi lozim bo`lgan o`qitish tamoyillari, qonunlarining aniqlanishi va kasbiy ta’limiga qo`yilgan talablar mazkur jarayonni takomillashtirishni taqozo etadi.

Mustaqillik yillari davrida zamon va xalqaro talablarga javob beradigan milliy ta’lim tizimining yaratilgani mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy shartlaridan biri deb hisoblanadi. Mamlakatimiz kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyatga o`tish iqtisodiyotni bozor munosabatlari asosida barpo etish hamda dunyoning rivojlangan davlatlari qatoridan yuqori o`rin egallash borasida izchillik bilan olib borayotgan sa’y-harakatlarning asosiy kuch qudrati kadrlarning intellektual salohiyati qobiliyatlariga har tomonlama bog`liq. O`zbekiston yoshlarining ilmiy va aqliy salohiyati chuqur va teran tafakkuri boy, ma’naviyati keng, dunyoqarashi vatanparvarlik ruhi asosida erkin shaxs sifatida o`zining barqaror hayotiy pozitsiyasiga ega bo`lishi, el-yurt taraqqiyoti va uning erkin kelajagi uchun o`z fuqarolik burchi mas’uliyatini his qilib anglashi taraqqiyot negizidir.

O`zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A. Karimov barkamol shaxsni shakllantirish ishining hayotiy zarurati va dolzarbligi haqida gapirar ekanlar, «Inson shaxsini, uning yuksak ma’naviy fazilatlarini kamol toptirish, milliy istiqloq mafkurasini shakllantirish, yosh avlodni boy madaniy merosimiz hamda tarixiy qadriyatlarimizga hurmat-e’tibor, mustaqil Vatanimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash talablari oldimizga muhim vazifalarni qo`ymoqda», deb alohida ta’kidlaydilar. Bu vazifalar, birinchi navbatda kelajakning bunyodkorlari bo`lmish yosh avlodning bilim olish, yuqori malakali kadrlar bo`lib o`z yurti va xalqiga sidqidildan mehnat qilish, ozod yurt ravnaqi va baxt-saodati uchun halol mehnat qilishga o`rgatishni nazarda tutadi. Zero, mustaqillik aynan fidoiy, o`z Vatani manfaatlariga g`oyat sadoqatli, yuqori malakali kadrlarning jamiyatni boshqarishini taqozo etadi¹.

Davlatning ta’lim siyosatidagi bosh masalasi, malakali har tomonlama kamol topgan insonni tarbiyalash, bo`lajak iqtisodchi mutaxassislar tayyorlashni mehnat bozori talablariga moslashtirishdir. Ta’limni ijtimoiy jihatdan ahamiyati ko`p jihatdan yoshlarning iqtisodiy tayyorgarligi bilan aniqlanadi. Bo`lajak iqtisodchi-mutaxassislar iqtisodiy masalalarni tushunishi, iqtisodiyotdagi turli tendensiyalarni aniqlay bilishi, amaliy faoliyatga tayyor bo`lishi lozim.

Iqtisodiy ta’lim strategiyasi davlatning strategik maqsadlariga bo`ysungan holatda kelib chiqadi. Ta’lim tizimi rivojlanishining strategiyasi doirasida rivojlanish ta’lim jarayonining o`zini, mazmunini isloh qilish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Hozirgi paytda O`zbekistonda iqtisodiy ta’limga quyidagi talablar qo`yiladi:

- sifatlilik, ya’ni yoshlar talab qilingan darajada bilim, malakaga ega bo`lishi;
- barcha yoshlar iqtisodiy bilimlarni o`rganishi;

¹ Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatning qo`shma majlisidagi ma’ruza. // Xalq so’zi. - 2.12.2010.

- samarali bo'lish, ya'ni ta'lim-tarbiyaga sarflangan xarajatlar albatta maksimal samara berishi kerak.

Iqtisodiy bilim bir butun holda bu real dunyoda iqtisodiy hodisalarni inson tomonidan o'rganish natijasidir. Ilmiy bilishning birinchi bosqichida iqtisodiy fikrlarning shakllanishi, uni rivojlanishida eng yirik ilmiy maktablarning tutgan o'rnini o'rganiladi. Biron-bir maktab berilgan savolga, masalaga aniq javob bermaydi, lekin ularni integratsiyasi eng asosiysi fikrlashga, tahlil qilishga o'rgatadi. Iqtisodiy savodxonlik insonni iqtisodiy faoliyat subyekti sifatida qaralgan holda ularni kelajakda ehtiyojlarini qondirish uchun samarali tanlovni o'rganish, buning uchun esa iqtisodiy faoliyat tuzilishi, unda o'zining o'rnini his etishi, zamonaviy iqtisodiy xulq-atvor normalarini, iqtisodiy madaniyatli bo'lish, resurslarga tejamkorlik munosabatlarini tarbiyalashdan iborat.

Iqtisodiyotga yo'naltirilgan ta'lim muassasalarida ta'lim beruvchi o'qituvchilar esa quyidagi maqsadni amalga oshirishga harakat qilishlari lozim:

- Milliy mustaqillik xalqimizning tarixiy, intellektual, ma'naviy va iqtisodiy merosini o'rganish, iqtisodiyot ilmi rivojiga ulkan hissa qo'shgan olimlarning ilmiy merosidan kengroq ravishda iqtisodchi-mutaxassislarni xabardor qilish, bozor iqtisodiyoti talablaridan kelib chiqqan holda yangi iqtisodiy madaniyat va tafakkurni shakllantirish.

- Bo'lajak iqtisodchilarga zamonaviy tadbirkorlik sirlarini singdirish, jamiyat taraqqiyotida bo'layotgan o'zgarishlarni iqtisodiy mohiyatini anglash, tahlil qilish, qaror qabul qilish, hayotiy vaziyatlardan eng kam yo'qotishlar bilan chiqib ketish.

Shuning uchun ham asosiy diqqat umumiy iqtisodiy savodxonlikni oshirishga qaratiladi. Buni amalga oshirish ko'p jihatdan iqtisodchi-mutaxassislar harakati va mahoratiga bog'liqdir. Oliy maktabni qayta tuzishning samaradorligi Oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarining ahamiyati faqat ajdodlarning turli faoliyat sohasidagi tajribalarini to'plovchi va jamiyatning yanada rivojlanishi uchun puxta zamin hozirlovchi muassasa sifatida tan olinishi bilangina emas, balki ular samarali faoliyat ko'rsatishi uchun zarur resurslarni bunyod etish bilan ham belgilanadi.

Bugungi kunda iqtisodiyot oliy o'quv yurtlarida iqtisodchi-mutaxassislar tayyorlashni rivojlantirish strategiyasi har qanday o'zgaruvchan vaziyatga moslasha oladigan va samarali faoliyat ko'rsata oladigan iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida yetuk malakali iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlashni o'z oldiga asosiy maqsad qilib qo'yadi. Bu maqsadga erishish uchun amalga oshiriladigan barcha turdagi tadbirlar ham ushbu strategiyada o'z ifodasini topadi va ular strategiyaning asosiy bo'linmalari hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti shunday bir tez o'zgaruvchan tizimki, bu tizimda mutaxassislarning malakasini muntazam ravishda takomillashtirib borish zaruriyati birlamchi vazifa hisoblanadi. Chunki, xususiyl mulkchilik sharoitida iste'molchi uchun kurashda ustuvorlikni qo'lga kiritishda, har qanday murakkab vaziyatda ham to'g'ri qaror qabul qila oladigan va bu qarorlarni samarali ijrosini ta'minlay oladigan iqtisodchi-mutaxassislar muhim rol o'ynaydi.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da yuqori malakali va ma'naviy barkamol mutaxassislarni tayyorlash strategiyasi quyidagi vazifalarni hal etishni nazarda tutadi:

- «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq ta'lim tizimini isloh qilish, davlat va nodavlat ta'lim muassasalari hamda ta'lim va kadrlar

tayyorlash sohasini raqobat muhitini shakllantirish negizida ta'lim tizimini yagona o'quv-ilmiy ishlab chiqarish majmui sifatida izchil rivojlantirishni ta'minlash;

- ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirilayotgan yangilanish, rivojlangan demokratik huquqiy davlat qurilishi jarayonlariga moslashtirish;

- kadrlar tayyorlash tizimi muassasalarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, iqtisodiy faoliyatning nufuzli va ijtimoiy maqomini ko'tarish;

- kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollaridan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlardan kelib chiqqan holda qayta qurish;

- ta'lim oluvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning va ma'rifiy ishlarning samarali shakllari, usullarini ishlab chiqish va joriy etish;

- ta'lim va kadrlar tayyorlash, ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish va akkreditatsiya qilish sifatiga baho berishning xolis tizimini joriy qilish;

- yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ta'limning talab qilinadigan darajasi va sifatini, kadrlar tayyorlash tizimining amalda faoliyat ko'rsatishi va barqaror rivojlanishining kafolatlarini, ustuvorligini ta'minlovchi me'yoriy, moddiy texnik va axborot bazasini yaratish;

- ta'lim, fan va ishlab chiqarish samarali integratsiyalashuvini ta'minlash, tayyorlanayotgan kadrlarning miqdori va sifatiga nisbatan davlatning talablarini, shuningdek, nodavlat tuzilmalarini, korxonalar va tashkilotlarning buyurtmalarini shakllantirishning mexanizmlarini ishlab chiqish;

- uzluksiz ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimiga byudjetdan tashqari mablag'lar, shu jumladan, chet el investitsiyalarini jalb etishning real mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;

- kadrlar tayyorlash sohasida o'zaro manfaatli xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Shuningdek, ta'lim muassasalarining moddiy-texnika va axborot bazasini mustahkamlash davom ettiriladi, o'quv-tarbiya jarayoni yuqori sifatli o'quv adabiyotlari, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari bilan ta'minlanadi. Uzluksiz ta'lim tizimini axborotlashtirish amalga oshiriladi. Ta'lim xizmati ko'rsatish bozorini shakllantirish mexanizmlari to'liq ishga solinadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi iqtisodiy ta'lim tizimini isloh qilishda xalqaro tashkilotlar va fondlar bilan faol hamkorlik qilyapti. Eng avvalo, bu masalaga Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan alohida e'tibor berilayotganligini ta'kidlash zarur. Davlatimiz rahbarining g'oyasi asosida mamlakatimizda iqtidorli o'quvchilar va yosh o'qituvchilarni xorijda o'qitishni mablag' bilan ta'minlash bo'yicha Prezident jamg'armasi tashkil etilgan.

Mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish sharoitida iqtisodchi mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilishning bir qator muhim omillari mavjud bo'lib, ular quyidagilarda o'z ifodasini topgan:

- respublikaning demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan izchil ilgarilab borayotganligi;

- mamlakat iqtisodiyotida tub o'zgarishlar va tarkibiy siljishlarning amalga oshirilishi, respublika iqtisodiyoti, asosan xomashyo yo'nalishidan raqobatbardosh

pirovard mahsulot ishlab chiqarish yo`liga izchil o`tayotganligi, mamlakat eksport salohiyotining kengayotganligi;

- davlat ijtimoiy siyosatida shaxs manfaati va ta'lim ustuvorligining qaror topganligi;

- milliy o`zlikni anglashning o`sib borishi, vatanparvarlik, o`z vatani uchun iftixor tuyg`usining shakllanganligi, boy milliy, madaniy, tarixiy an`analarga va xalqimizning intellektual merosiga bo`lgan hurmat e`tiborning oshib borayotganligi;

- O`zbekistonning jahondagi mavqei va obro`-e`tiborining mustahkamlanib borayotganligi va boshqalar.

Shunday qilib, bugungi kunda mamlakatimizda amal qilayotgan mutaxassislar tayyorlash tizimining asosiy maqsadi, dunyo mamlakatlarning ilg`or tajribalaridan kelib chiqqan holda, shakllanib kelgan ta'lim salohiyatining ijobiy qirralarini takomillashtirish asosida yetuk malakali iqtisodchi kadrlar tayyorlashdan iboratdir.

1.2. «Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» fanining predmeti, maqsad va vazifasi

Respublikamizda iqtisodiyotni erkinlashtirish va bu sohadagi islohotlarni yanada chuqurlashtirish bilim olishga, iqtisodiyot sir-asrorlarini o`rganishga bo`lgan harakatni, fanni chuqur o`rganishga bo`lgan talablarni ham kuchaytirdi. Bu esa, o`z navbatida, iqtisodiy qonunlarni yaxshi biladigan, turli vaziyatlarni taqqoslash, iqtisodiy resurslar cheklanganligi sharoitida samarali xo`jalik yuritish uchun muqobil variantlarni to`g`ri tanlash va qaror qabul qilish malakasiga ega bo`lgan iqtisodchilar tayyorlashnigina emas, balki ularni o`qitadigan iqtisodchi-pedagoglar tayyorlashni ham talab qiladi.

Iqtisodiyotdagi tarkibiy o`zgarishlar, o`z navbatida, mutaxassislar tayyorlashga ham alohida talablar qo`yadi. Ya`ni, mutaxassislar malakali, mahoratli, talabning o`zgarishiga moslashuvchan, o`z malakasini oshirishga intiluvchan, bo`lishi talab etiladi. Mutaxassis kadrlarga bo`lgan talablarni talabalar chuqur idrok etishlari, mustaqil izlanish, fikrlash, turli qarashlarni taqqoslash, tahlil qilishga, oqilona xulosalar chiqarishga o`rganishlari lozim. Jahon pedagogikasida diqqat-e`tibor talabalarda ana shu xislatlarni hosil qilish va tarbiyalashga qaratilgan.

«Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» fanining asosiy maqsad va vazifalari quyidagilardan iborat:

- tadbirkorlik va uning faoliyatini harakatga keltiruvchi kuch to`g`risida tushunchaga ega bo`lish;

- iqtisodchida iqtisodiy resurslarni birlashtiruvchi va boshqaruvchi sifatida baho bera olishni tarbiyalash;

- zamonaviy iqtisodchining axloqi, madaniyati, ma`naviyati va bugungi kundagi nufuzi to`g`risida tasavvurga ega bo`lish.

«Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» fani bu yaxlitlikni o`zida mujassamlashtiruvchi fan sifatida yuzaga keldi. U fan sifatida iqtisodiyot qonuniyatlarini pedagogik metodlar orqali o`rganadi. Shularni hisobga olgan holda ushbu kursda asosiy e`tibor mustaqillik yillarida iqtisodiy pedagogikaning rivojlanish tarixi va uning kasbiy hamda axloqiy xususiyatlari, zamonaviy iqtisodchining

ma'naviyati, bo'lajak iqtisodchi-pedagoglarda milliy istiqlol g'oyasini shakllantirish va milliy ongni tarbiyalash hamda iqtisodiy ta'limni boshqarish masalalariga qaratilgan.

Hozirgi kunda tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud, jumladan, tadbirkorlarda yetarlicha bilimning yo'qligi, huquqiy asosning nomukammalligi, kredit olishda hali ham mavjud bo'lgan murakkabliklar kuzatilmoqda. Bundan tashqari respublikamizda tadbirkorlik va biznesni rivojlantirishda quyidagi omillar ta'sir qilmoqda:

- turli xildagi salbiy iqtisodiy holatlar vujudga kelganda tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash tizimining sustlanishi;
- inflyatsiya hisobiga kichik va o'rta korxonalarning rivojlanishining qiyinlashuvi;
- ishlab chiqarish bilan shug'ulanuvchi korxonalarda mablag` va xom ashyoning etishmasligi;
- iqtisodiyotda yakka hukmron ishlab chiqaruvchilarning hali ham mavjud ekanligi;
- olingan kredit foizlari ulushining yuqoriligi va h.k.

Respublikamizda tadbirkorlik va biznesni rivojlantirish oldida bir qancha muammolar kuzatilar ekan, bu muammolarni hal qilish uchun ushbu tadbirlarni amalga oshirish muvofiqdir:

- tadbirkorlik va biznesni rivojlantirishning tarmoq va hududiy dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish;
- iqtisodiy ahvoli yaxshi bo'lmagan, iqtisodiy tanglikdagi korxonalarga turli imtiyozlarni berish;
- kichik biznes korxonalarining davlat ehtiyojlari uchun ishlashga jalb etish;
- bunda ishlab chiqarilgan tovarlarni ichki va tashqi bozorlarda sotishga yordam berish; kichik biznesda ishlovchilar uchun biznes maktablari, kasbiy mahorat maktablarini ko'paytirish va ular faoliyatini nazorat qilish;
- kichik biznes korxonalarining texnika va texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va hokazo.

Yuqorida keltirilgan yo'llar va usullardan foydalansak tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish yo'lida katta yutuqlarga erishamiz va buning natijasida yurtimiz iqtisodiyoti barqarorlashib boradi.

1.3. «Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» fanining boshqa fanlar bilan aloqasi va uning metodologik asoslari

Bugungi kunda iqtisodiyot fanining rivojlanishi uchun ko'plab iqtisodchi olimlar, oliy o'quv yurtlarining professor-o'qituvchilari o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar. Biz fanni o'rganish jarayonida respublikamizda tadbirkorlik va biznesni rivojlantirish muammosiga bag'ishlangan dissertatsiyalar, adabiyotlar, monografiyalar, ilmiy maqolalar, risolalar yaratilganligiga ishonch hosil qildik.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan barcha fikrlarga tayanib, tadbirkorlik va kichik biznes, iqtisodiyot sohasida yaratilgan ilmiy izlanish va adabiyotlarning mualliflari jumlasiga Sh. Shodmonov., R. Alimovlar tomonidan «Iqtisodiyot nazariyasi», S.S. G'ulomovning «Kichik biznes va tadbirkorlik», A. O'lmasov,

M.Sharifxo`jayevlarning «Iqtisodiyot nazariyasi», A. O`lmasovning «Iqtisodiyot asoslari», I. Inomovning «Iqtisodiyot nazariyasi», B. Ibratovning «Tadbirkorlik huquqi», E. Egamberdiyev., H. Xo`jamqulovlarning «Kichik biznes va tadbirkorlik», D. Tojiboyevaning «Iqtisodiyot nazariyasi» va boshqalarni kiritish mumkin.

Shuningdek, bir qator olimlar ham iqtisodiy ta`limni rivojlantirish, tadbirkorlik va biznes bo`yicha ilmiy izlanishlar olib bormoqda. Bugungi kunda jamiyatning iqtisodchi kadrlarga, ularni tayyorlashga bo`lgan ijtimoiy talablari bilan mutaxassis sifatida o`z vazifalarini yuqori darajada bajarishga amaliy tayyorgarligi o`rtasida va iqtisodiy ta`limni rivojlantirish hamda iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlashda ba`zi bir nomutanosibliklar mavjud. Mavjud adabiyotlar, ilmiy tadqiqot ishlarining tahlili ko`rsatishicha, bu nomutanosibliklar quyidagilarda ko`rinadi:

- iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlashga ortib borayotgan talablarga mos o`quv jarayonining yetarlicha metodik ta`minlanmaganligi hamda moddiy-texnikaviy bazaning etarli darajada emasligi;

- O`zbekistonda hali huquqiy madaniyat va barcha jamiyat a`zolarining qonunga amal qilish mexanizmi ishlab chiqilmagani;

- kichik biznes egalarining davlat joylarini ijaraga olishda, kommunal va boshqa to`lovlarni to`lashdagi manfaatlarining ko`pchilik hollarda kamsitilishi;

- tadbirkorlar uchun foydasi bo`lmagan shartnomalar tuzishga majburlash;

- kichik biznes egalarining huquq va manfaatlarini himoya qilishda sudlar rolining pastligi;

- tadbirkorlarning o`z haq-huquqlarini yaxshi bilmasliklari;

- biznes va tadbirkorlik bilan shug`ulanuvchilarda shu sohadagi bilimlarning etishmasligi;

- oliy ta`lim muassasalarida tadbirkorlik va biznes bilan shug`ulanuvchi mutaxassislarni tayyorlash tizimining obyektiv ehtiyojlari va ularni qanoatlantirish o`rtasidagi ziddiyatlarning mavjudligi.

Yuqorida ko`rsatilgan muammolar mohiyatini ba`zi tadqiqotlar ma`lum darajada aks ettirsa-da, tadbirkorlik va biznesni rivojlantirish, iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlash samaradorligini ta`minlay olmaydi. Bu esa «Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» fanining o`ta dolzarbligini ko`rsatadi.

«Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» fani yakka holda mukammallikka erisha olmaydi. U ham boshqa fanlar kabi ijtimoiy fan yutuqlaridan foydalanadi va mazmunan boyib boradi. Hozirgi kunda umumbashariyat tomonidan yaratilgan bilimlar va kelajak haqida ma`lumot beruvchi nazariyalar muayyan darajada ushbu fan uchun manba bo`ladi. Tabiat va jamiyatning, tadbirkorlik va biznesning rivojlanishi to`g`risidagi ma`lumotlarga asoslanadi.

«Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» kursi o`zining predmeti, maqsadi va vazifasi nuqtai nazaridan barcha iqtisodiy fanlar bilan uzviy aloqadorlikda, hamkorlikda bo`ladi. Yani: «Iqtisodiyot nazariyasi», «Oliy ta`lim pedagogikasi», «Umumiy psixologiya», «Etika va estetika», «Ma`naviyat asoslari», «Tadbirkorlik va kichik biznes», «Makroiqtisodiyot», «Mikroiqtisodiyot», «Kibernetika» va boshqa fanlar bilan o`zaro aloqada namoyon bo`ladi.

Fanlarning turli xilda o`zaro bir-biriga kirib borishi jarayoni, iqtisodiyotni kompleks tarzda o`rganishning rivojlanib borayotganligi zamonaviy iqtisodchining

shaxsi fanining boshqa fanlar bilan tarkibiy aloqada bo'lishini obyektiv ravishda taqozo qiladi.

Jadal sur'atda rivojlanib borayotgan va iqtisodiy bilimlar sohasi mutaxassislikka, zamonaviy iqtisodchining shaxsi fanini tadqiq qilish borasida yangi, qo'shimcha imkoniyatlar yaratib beradi. Har qanday fanning mustaqilligi uning boshqa fanlarning ma'lumotlarini ishlatishi yoki ishlatmasligida emas. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi fani o'z vazifalarini hal etish uchun oraliq fanlarning materiallari va ma'lumotlaridan qat'iy tanlab va ularni qo'llanishi chegaralarini belgilab olgan tarzda foydalanadi. Shuningdek, zamonaviy iqtisodchining shaxsi fanini o'rganish jarayonida o'qitishning quyidagi yangi texnologiyalari qo'llaniladi: ochiq va muammoli ma'ruzalar o'tkazish; kompyuter va fan-texnika yutuqlaridan foydalanish; iqtisodiy bilimlarni kengaytirishda iqtisodiy krossvordlar, chaynvordlarni qo'llab, talabalarni faollashtirish kabilarni keng qo'llash va boshqalar.

Qisqa xulosa

O'zbekiston Respublikasi rivojlanishining muhim sharti sifatida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish muammosi ilgari surildi. Milliy meros va umuminsoniy qadriyatlar, zamonaviy ilm-fan, texnika, texnologiya hamda ishlab chiqarish sohalarida erishilgan yutuqlarni ta'lim tizimiga tatbiq etish asosida malakali kadrlarni tayyorlashning mukammal tizimini yaratish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri ekanligi O'zbekiston Respublikasi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da alohida qayd etib o'tilgan. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, ushbu bobda "Zamonaviy iqtisodchining shaxsi" fanining maqsadi, vazifalari va bugungi kunda fanlar tizimida tutgan o'rni xususida fikr yuritiladi

O'z-o'zini nazorat va muhokama qilish uchun savollar

1. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi fani nimani o'rganadi?
2. Fanning maqsad va vazifalarini ko'rsating?
3. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi qaysi fanlar bilan uzviy aloqada?
4. «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»ning asosiy maqsadi nimadan iborat?
5. Ta'lim jarayonining obyektiv va subyektiv jihatlarini ko'rsating?
6. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ko'rsatilgan ta'lim tizimidagi asosiy kamchiliklar haqida qanday fikrdasiz?
7. Raqobatbardosh kadrlar deganda nimani tushunasiz?
8. Tadbirkorlik va biznesni rivojlantirishda qanday omillar ta'sir qilmoqda?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar

1. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A, Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. -T.: Fan va texnologiya, 2008.
2. Tojiboyeva D. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. – T.: Fan va texnologiya, 2018.
3. Fayzullayeva N. Ta'lim menejmenti va iqtisodiyoti. -T.: Fan va texnologiya, 2012.
4. Hakimova M. Kasb pedagogikasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008.
5. Hakimova M., Yulchieva G. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi -T.: Fan va texnologiya, 2014.

II bob. GLOBALASHUV SHAROITIDA TADBIRKORLIKNING IQTISODIYOTDA TUTGAN O`RNI

Reja:

- 2.1. Tadbirkorlik va kichik biznes to`g`risida tushuncha.
- 2.2. Tadbirkorlik va biznes tarixi.
- 2.3. Kichik biznesda tadbirkorlik taraqqiyotining sabablari.
- 2.4. Kichik biznesda tadbirkorlikning huquq va majburiyatlari.
- 2.5. Kichik biznesda tadbirkorlik turlari va shakllari.

2.1. Tadbirkorlik va kichik biznes to`g`risida tushuncha

Keyingi yillarda mamlakatimizda qabul qilingan hujjatlarda O`zbekistonda kichik biznes sohasidagi tadbirkorlik va ishbilarmonlikni moliyaviy jihatdan qo`llab-quvvatlash, ularga har tomonlama madad, ko`mak berish, ularning samarali ishlashi va rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish va ular yordamida mamlakat iste`mol bozorini yuqori sifatli tovarlar bilan to`ldirish masalalari muhim o`rin olgan. O`zbekiston Respublikasida «Tadbirkorlik to`g`risida»gi qonunga asosan tadbirkorlikning faoliyat sohalari, huquqlari, majburiyatlari, mas`uliyatlari va manfaatlarini himoya qilish davlat tomonidan kafolatlanadi.

Iqtisodiyot subyektlarining xo`jalik faoliyatida «tadbirkorlik» va «biznes» tushunchalari o`zaro yaqin bo`lib, amaliyotda ular bir-birini almashtirishlari mumkin. Rus adabiy tili lug`atida «biznesmen» go`yoki tadbirkor, ishchan deb bilinsa, «biznes» esa – faoliyat, foyda keltiruvchi mashg`ulot deb tushuniladi. «Tadbirkor» va «biznesmen» kabi tushunchalar bilan ishlab chiqarish, dallolchilik, savdo, moliyaviy va innovatsiya faoliyatlari bilan shug`ullanuvchi va ma`lum miqdorda daromad olish niyatidagi inson ifodalanadi.

Bugungi kunda respublikamizda yuz berayotgan chuqur o`zgarishlar iqtisodiyotni yanada samaraliroq yuritishga, ishlab chiqarishni markazlashgan boshqaruvdan bozor munosabatlariga o`tkazishga qat`iy belbog`laganligini bildiradi. Bu xususida hukumatimizning biznes va xususiy tadbirkorlik, raqobatni rivojlantirish bo`yicha qo`yayotgan qadamlari ham dalolat berib turibdi. «Kichik biznes, - deb ta`kidlagan edi O`zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov «O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» nomli kitobida, - jamiyatda ham iqtisodiy, ham siyosiy vaziyatni mo``tadillashtirishda yordam beradigan o`rta tadbirkorlar sinfini paydo bo`lishi demakdir. Bu respublika bozorini zarur iste`mol tovarlari va xizmatlari bilan boyitishdir. Faqat kichik va xususiy tadbirkorlikni hamma joyda keng rivojlantirish hisobigagina g`oyat keskin muammo – aholining ish bilan bandligini ta`minlash vazifasini hal qilishga qodir bo`lamiz».

Bozor iqtisodiga asoslangan davlat va jamiyat barpo etishga kirishgan bizning mamlakatimizda tadbirkorlik va biznesni rivojlantirish shartlaridan biri sifatida fuqarolar birinchi navbatda tadbirkorlik va kichik biznesga oid munosabatlarda ishtirok etuvchi kishilar iqtisodiy tafakkurini zamon talablariga mos ravishda shakllantirish, o`zini huquqiy jihatdan himoya qila oladigan shaxslar sifatida tarbiyalash vazifalari ilgari surilgan.

Mamlakatimiz iqtisodiyoti erkin tadbirkorlikka, sohibkorlikka asoslangan iqtisodiyotdir. Shuning uchun ham tadbirkorlik faoliyatining shakllanishi va rivojlanishi uchun iqtisodiyotda bozor munosabatlari hukmron bo'lishi lozim. Boshqacha qilib aytganda, tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi uchun iqtisodiy faoliyatda erkinlik taqozo etiladi. Erkinlik bor joyda o'z ishiga ijodiy yondashuv, tashabbuskorlik rivoj topadi.

«Tadbirkorlik» qonuniga asosan tadbirkorlik – fuqarolarning foyda yoki shaxsiy daromad olishga yo'naltirilgan mustaqil, tashabbuskor faoliyati bo'lib, u fuqaroning o'z nomidan, o'zining tavakkalchiligi bilan hamda o'zining yoki yuridik shaxsning (korxonaning) mulkiy javobgarligi asosida amalga oshiriladi. Demak, tadbirkor to'la yoki qisman moddiy yoki moliyaviy resurslarga ega bo'lgan g'ayratli inson bo'lib, u ushbu resurslarni o'z ishini tashkil qilishi uchun ishga soladi. Uning tomonidan bunyod etilgan firma (tashkilot, korxona) davlatimizdagi taraqqiy etayotgan kichik biznesning bir qismiga aylanadi.

Vatanimiz va xorijiy davlat olimlari bozor iqtisodi jarayonini tadqiq qilar ekan, tadbirkorlik va biznesni iqtisodiy faoliyatning bir turi deb qarab, bu tushunchalar xususiy shaxslar, korxona, tashkilotlar tomonidan daromad olish maqsadida o'zining va shartnomadagi sheriklarining manfaatlarini ko'zlab, ishlab chiqarish, tovar sotib olish va sotish deb hisoblaydilar.

O'zbek tilining izohli lug'atida tadbirkor va tadbirkorlik tushunchalari quyidagicha talqin etilgan.

Tadbirkor – tadbir bilan, puxta o'ylab ish qiladigan kishi. Tadbir deganda biror ishni, maqsadni amalga oshirish, ro'yobga chiqarish vositasi tushuniladi.

Tadbirkorlik – puxta o'ylab tuzilgan, ishlab chiqilgan amaliy choralar asosida ish tutmoq demakdir.

O'zbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik va tadbirkorlar faoliyatining kafolatlari to'g'risida»gi Qonunida bu tushunchalarga quyidagicha ta'riflar berilgan:

Tadbirkor – yuridik shaxs tashkil etgan holda va tashkil etmasdan doimiy asosda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxs. Yakka tartibdagi tadbirkor – yuridik shaxsni tashkil etmasdan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxs.

Tadbirkorlik – qonun hujjatlariga muvofiq daromad olishga qaratilgan, yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan mahsulot ishlab chiqarish yo'li bilan tavakkal qilib va o'z mulkiy javobgarligi ostida amalga oshiriladigan tashabbuskor faoliyat.

2.2. Tadbirkorlik va biznes tarixi

Iqtisodiyot olamiga «tadbirkor» tushunchasi XVIII asrda kirib kelgan va dastlab ko'p ma'noga ega bo'lgan. A. Smitning fikricha, tadbirkor bu qandaydir tijorat g'oyasini amalga oshirish va foyda olish maqsadida iqtisodiy tavakkaldir. Uning o'zi ishlab chiqarishni rejalashtiradi, tashkil qiladi va natijalarni tasarruf etadi.

J.B. Seyning fikricha, tadbirkor bu biror maqsadni ko'zlab ishlab chiqarish omillarini uyg'unlashtiradigan iqtisodiy agentdir. Avstriya maktabining qarashlaricha, tadbirkor bu o'ziga xos sotsial-ruhiy toifadagi xo'jalik yurituvchidir.

Uning uchun turli-tuman bozor imkoniyatlarini tahlil qilish va foydalanish, yangi g'oyalarni safarbar qilish muhimdir.

Dastlabki bosqichlarda tadbirkorlikning eng muhim alomati biron bir shaxs-tadbirkor faoliyatining foydali yoki zararliligini belgilovchi noaniqlik omili hisoblangan. Tadbirkorning ijtimoiy-iqtisodiy vazifasi turli bozorlarda talab bilan taklif o'rtasida muvozanat o'rnatishga doir tavakkalchilik faoliyatidan iborat, deb tan olingan.

Keyinchalik «sarmoya egasi» va «tadbirkor» tushunchalari bir-biridan farqlana boshlaydi. Tadbirkor sarmoyaning muomalada kirishini, ko'payib borishini ta'minlaydi va bu borada u venchur sarmoyadir, yani jalb qilingan moliyaviy mablag'larni ustalik bilan tasarruf etuvchi shaxs sifatida ishni yuritib yuborishga o'z g'oyalari, bilimi va ko'nikmalarini tatbiq qilib, ko'p foyda olish maqsadida o'sha mablag'larni tavakkalli ishlarga sarflaydi.

Neoklassik maktab namoyondalari o'z asarlarida o'ziga xos tavakkalchilik asosida raqobatlashib, savdo faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxona egasini tadbirkor deb hisoblay boshladilar.

O'zbekistonda kichik biznes taraqqiyoti bir necha tarixiy davrlarga bo'linadi:

Birinchi davr.

Buni mutaxassislar «Vujudga kelish davri» deb ataydilar. XIX asrning uchinchi choragidan to 1917-yilga qadar iqtisodiyotda xususiy bo'limning rivojlanish pallasidir. Shu vaqtda O'zbekistonda sarmoyadorlik tizimi shakllanib kelayotgan edi.

Ma'lumotlarga murojaat qiladigan bo'lsak, Oktyabr inqilobidan avval, O'zbekiston hududida 50 ming hunarmand va kosiblar ishlab turgan. Ularda esa qariyb 110 ming kishi sanoat mehnati bilan band bo'lgan.

Ikkinchi davr

Bu davr «Stagnatsiya», yani «Harakatsizlik» deb ataladi. Mana shu ikkinchi davr yetmish yillik vaqtni 1918-1985-yillarni qamrab oladi va kichik biznes uchun aks ettiruvchi zamon hisoblanadi. Bu vaqtda tadbirkorlik ma'muriy ravishda bostirilardi. 1926-yili umumiy aholi orasida yakka dehqonlar va birlashmagan hunarmandlar 80,2 foizni, xodim va xizmatchilar esa 19,8 foizni tashkil etgan bo'lsa, unda jamoatlashtirish va sanoatlashtirish tugashi bilanoq manzara keskin ravishda o'zgardi. 1939-yil o'tkazilgan aholi ro'yxati ma'lumotlariga ko'ra, jamoa xo'jaligi dehqonlari va birlashgan hunarmandlarning soni 64 foizga, xodim va xizmatchilarniki esa, 32,2 foizga teng bo'lgan.

60-yillar boshida sobiq ittifoq kompartiyasi dasturi qabul qilinganidan so'ng, bu jabhaga keskin ravishda salbiy munosabatda bo'lindi. Oqibatda O'zbekistonda hunarmand va kosiblik ishlab chiqarishlarida band bo'lganlar soni xalq xo'jaligida ishlaydiganlarning umumiy sonining 0,1 foiziga ham etmasdi.

Uchinchi davr

Bu davr «Jonlanish» davri deb atalib, amalda sotsialistik iqtisodni isloh qilishdan boshlanib, to SSSRning parchalanib ketishiga qadar davom etdi (1985-1991-yillar). Bu esa, o'z navbatida kichik biznesning noqonuniy negizdan chiqishiga turtki berdi va uni ijobiy tarzda jadallashtirdi.

To'rtinchi davr

Bu davr «Tiklanish» deb atalib, O'zbekiston o'z mustaqilligiga erishgan vaqtdan boshlanadi. Qisqa vaqt ichida kichik va o'rtacha korxonalar rivojlanishini boshqaruvchi va rag'batlantiruvchi asosiy me'yoriy va huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Natijada 1994-yilning oxiridayoq nodavlat bo'limi mamlakat sof moddiy mahsulotining 53 foizini ishlab chiqarardi.

Nodavlat bo'limida hammasi bo'lib, 4,8 million kishi ishlar edi. Bugungi kunda O'zbekistonda kichik va o'rta biznes iqtisodiyot taraqqiyotining asosiy tizimini tashkil etadi. Hukumatimiz barcha darajalarda kichik va o'rta korxonalarning unumli ishlashi uchun zarur sharoitlarni yaratishga intilmoqda.

2018-yil 1-aprel holatida respublikamizda faoliyat ko'rsatayotgan kichik biznes subyektlari soni (dehqon va fermer xo'jaliklaridan tashqari) 238,5 mingtani (2001 yilda 99,4 mingta) tashkil qildi. Jumladan, ularning 8,2 foizini kichik korxonalar va qolgan 91,8 foizini esa, mikrofirmalar tashkil etmoqda.

Ushbu ko'rsatkichni tarmoqlar kesimida tahlil qiladigan bo'lsak, 9,1 foiz kichik biznes subyektlari qishloq xo'jaligida, 20,9 foiz sanoatda, 11 foiz qurilishda, 34 foiz savdo va umumiy ovqatlanishda, 5,2 foiz yuk tashish va 19,7 foiz boshqa sohalarda faoliyat yuritayotganini ko'rishimiz mumkin.

Hududlarga kichik biznes subyektlarining sanoatdagi ulushini ko'radigan bo'lsak, Toshkent shahrida 71,3 foiz, Namangan viloyatida 68,4 foiz, Jizzax viloyatida 61,3 foiz va Samarqand viloyatida 55,5 foizni tashkil etgan. Xuddi shu ko'rsatkich Toshkent viloyatida 29,6 foiz, Qashqadaryo viloyatida 23,1 foiz, Navoiy viloyatida 18,8 foiz va Qoraqalpog'iston Respublikasida 18 foizni tashkil etgan.

Umuman, mamlakatda band aholining 78,3 foizi kichik biznesda faoliyat yuritmoqda, vaholanki 2000 yilda ushbu ko'rsatkich 49,7 foizni tashkil etgan.

2.3. Kichik biznesda tadbirkorlik taraqqiyotining sabablari

O'zbekiston Respublikasida islohotlarning bosqichma-baosqich amalga oshirila borishi tufayli kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlanishiga katta ahamiyat berilmoqda. Yurtimizning iqtisodiy o'sishida ulkan salohiyat mavjudki, buning uchun ana shu kichik soha gurkirab rivojlanishi zarur.

Bugungi kunda respublikamizda yuz berayotgan chuqur o'zgarishlar iqtisodiyotni yanada samaraliroq yuritishga, ishlab chiqarishni markazlashgan boshqaruvdan bozor munosabatlariga o'tkazishga qat'iy belbog'laganligini bildiradi. Bu xususida hukumatimizning biznes va xususiy tadbirkorlik, raqobatni rivojlantirish bo'yicha qo'yayotgan qadamlari ham dalolat berib turibdi.

O'zbekiston Respublikasi «Korxonalar to'g'risida»gi Qonunning 1-moddasiga binoan korxona – bu:

- yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan;
- mulkchilik huquqi yoki xo'jalikni to'la yuritish huquqi bo'yicha o'ziga qarashli mol-mulkdan foydalanish asosida:
 - a) mahsulot ishlab chiqaradigan;
 - b) mahsulotni sotadigan yoki ayirboshlaydigan;
 - v) ishlarni bajaradigan;

g) bellashuv hamda mulkchilikning barcha shakllari teng huquqligi sharoitida amaldagi qonunlarga muvofiq o'z faoliyatini ro'yobga chiqaradigan mustaqil xo'jalik yurituvchi subyektdir.

Shu qonunning 2-moddasiga ko'ra, tadbirkorlik shirkatlari ham korxona deb yuritiladi. Tadbirkorlik korxonadan boshlanadi. Korxona nima bilan shug'ullanmasin, qanday mulk shakliga ega bo'lmasin, baribir bozor uchun ishlaydi, unga tovarlar va xizmatlar yetkazib beradi, uning tirikchiligi ham bozor bilan o'tadi. Shuning uchun u bozorda ham sotuvchi, ham xaridor sifatida qatnashadi.

Korxona har qanday ishlab chiqarishning birlamchi, asosiy bo'g'inidir. Ishlab chiqarish omillari korxonada birikib, bu erda mehnat jarayoni yuz beradi, jamiyatning talab ehtiyojini qondirishga qaratilgan moddiy mahsulotlar va har xil xizmatlar yaratiladi.

Ijtimoiy mehnat taqsimoti tizimida korxona o'z o'rniga ega, ma'lum sohada ixtisoslashgan bo'ladi va shunga ko'ra korxonada muayyan texnika, texnologiya jamlanadi. Shunga moslashgan xodim kuchi faoliyat olib boradi, yani ma'lum kasbiy malaka va mahoratga ega bo'lgan kishilar mehnat jarayoniga kirishadilar.

Firma korxonadan farqli o'laroq, ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohalarida har qanday tadbirkorlik faoliyatini anglatadi. Bunday nomni sanoat korxonasi va davolash muassasasi uchun ham, qurilish tresti va vositachilik tashkiloti uchun ham, savdo faoliyati uchun ham, xodimlar tayyorlash va malakasini oshirish, sayyohlik va boshqa tashkilotlar uchun ham nisbatan ishlatish mumkin.

Kichik ishlab chiqarishda xususiy biznes boshchilik qilishi zarur. Shu bilan birga xususiy ishni tashkil qilish va uni gullatib, taraqqiyot toptirish anchagina murakkab jarayon. Shunga qaramasdan, faqat keyingi yillar mobaynida, dunyo bo'yicha millionlab yangi korxonalar bunyod etildi.

Tadbirkorlik taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy omillar quyidagilardan iborat:

1. Iqtisodiyot tarmoqlarining bozor munosabatlariga o'tishi va iste'mol bozorining yaratilishi;
2. Tadbirkorlarning mulki, huquqi va iqtisodiy manfaatlarining himoyalinishiga huquqiy va davlat tarkibidagi idoralar kafolatining mavjudligi;
3. Ishbilarmonlikning davlat tomonidan soliq, moliyaviy kredit va amortizatsiya siyosati orqali munosib qo'llab-quvvatlanishi;
4. Davlat korxonalarini davlat tasarrufidan chiqarish, xususiylashtirish va kichik firmalarni bunyod etish;
5. Davlatning ijtimoiy-siyosiy jihatdan barqaror holati;
6. Jamiyatning tadbirkorlik to'g'risidagi ijobiy muruvvatli fikri;
7. Bozor iqtisodiyoti infrastrukturasi tezkorlik bilan taraqqiy topishi.

2.4. Kichik biznesda tadbirkorlikning huquq va majburiyatlari

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishida xususiy mulkchilik muhim ahamiyatga ega. Chunki O'zbekistonda korxonalarni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish iqtisodiy islohotlarning yetakchi bo'g'inidir. Xususiylashtirish natijasida demokratik jamiyatning ijtimoiy zaminini tashkil

qiluvchi xususiy mulkchilik qatlami shakllanishi, bozor iqtisodiyoti va ishlab chiqarishni samarali rivojlanishi uchun sharoitlar yaratilishi kerak.

Xususiylashtirish jarayoni o'zicha juda og'ir o'tadi. Chunki xususiy mulkchilikni yaratish turli xil sohalar va korxonalarning iqtisodiy tayyorligini, iqtisodiy manfaatlarni, yakka hukmronlikni engib o'tishni, sherikchilik asosida tadbirkorlik tuzilmalarini tashkil etilishini, aynan shunday tashkiliy va moliyaviy munosabatlarni shakllanishini, yangi moliyaviy, ishlab chiqarish, xususiy o'zaro aloqalarni tashkil bo'lishini va manfaatlarni chatishib ketishini hisobga olishi kerak. Bozor tuzilmalarini yaratilishida umumdavlat milliy manfaatlarini hisobga olgan holda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va muvofiqlashtirish talab qilinadi. Xususiylashtirilgan mulkka haqiqiy taklif va talabni hisobga olgan holda moliyaviy tomoni haqida ham o'ylash va hisoblab chiqish zarur.

Xususiy tadbirkorlik faoliyatini himoya qilishning huquqiy mexanizmlari va kafolatlarini yanada mustahkamlash, ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning yangi vositalarini yaratish, tadbirkorlik subyektlarining kredit resurslaridan foydalanishini kengaytirish, shu asosda yangi ish o'rinlarini tashkil etishni rag'batlantirish va respublika bank-moliya tizimi faoliyatini yanada takomillashtirish maqsadida: 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasiga muvofiq mamlakatimizda xususiy mulk manfaatlarini ishonchli himoya qilish, tadbirkorlik faoliyati uchun yanada qulay imkoniyatlar yaratish, davlatning iqtisodiyotdagi ishtirokini qisqartirish borasida aniq chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasini tashkil etish to'g'risida"gi qarori ham xususiy tadbirkorlikni, avvalambor, mikrofirm va kichik korxonalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish, ularning jadal rivojlanishi uchun qo'shimcha shart-sharoit yaratish, imkoniyatlarni kengaytirishga qaratilgan. Qaror asosida tashkil etilayotgan Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasi zimmasiga kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga har tomonlama ko'mak berish maqsadida qator vazifalar yuklatilmoqda. Jumladan, tijorat banklariga kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga kredit ajratish uchun milliy va xorijiy valyutada, xorijiy kredit liniyalarini jalb qilish hisobidan resurslar taqdim etiladi. Jamg'armaning tijorat banklari tomonidan berilayotgan kredit miqdorining 50 foizigacha (kredit miqdori 500 ming AQSH dollaridan ko'p bo'lmagan taqdirda) yoki unga ekvivalent hajmdagi kreditlari bo'yicha kafil bo'lishi belgilab qo'yildi. Shuningdek, jamg'arma tomonidan tijorat banklari kreditlari bo'yicha foizli xarajatlarni qoplash uchun kompensatsiya berish shaklida moliyaviy yordam ko'rsatilishi ko'zda tutilgan.

Ta'kidlash kerakki, bugungi kunda amaldagi ta'minotning cheklangan miqdori 100 ming AQSH dollariga teng hajmdagi mablag'ni tashkil etadi. Ushbu mablag' miqdorini besh barobar ko'paytirish, shubhasiz, tijorat banklari kreditlarini jalb etgan holda yirik loyihalarni amalga oshirish borasida qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasi tijorat banklarining kreditlari bo'yicha kafolat va kompensatsiyalar, tijorat banklariga

esa quyidagi yo`nalishdagi loyihalar bo'yicha kredit ajratish uchun resurslar taqdim etadi:

- qishloq xo'jaligi sohasida, birinchi navbatda, energiya tejamkorligi yuqori zamonaviy issiqxonalar qurish, chorvachilik, parrandachilik, baliqchilik, quyonchilik, asalarichilik, uzumchilik va bog'dorchilikni, jumladan, intensiv bog'larni rivojlantirish;

- qishloq xo'jaligi mahsulotlarini, jumladan, intensiv bog'larda etishtirilgan mahsulotlarni qayta ishlash sohasida – ushbu mahsulotlarni saqlash bo'yicha infratuzilma va transportirovka qilish bilan bog'liq logistika markazlarini tashkil etish;

- ko'p qavatli uylar atrofidagi umumiy foydalanishga mo'ljallangan joylarni xususiy uy-joy mulkdorlari shirkatlari va boshqaruv kompaniyalari tomonidan obodonlashtirish va ta'mirlash;

- tadbirkorlik faoliyatining O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan boshqa yo`nalishlari uchun.

Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasining ishonchli resurs bazasini ta'minlash, shuningdek, tadbirkorlik faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlashning yagona mexanizmini yaratish maqsadida qarorda Toshkent shahridagi Kichik sanoat zonalari kafolat jamg'armasi va Kichik tadbirkorlikni rivojlantirish kafolat jamg'armasini tugatish, ularga tegishli bo'lgan 50 million AQSH dollari va 100 milliard so'm miqdoridagi mablag'larini yangidan tuzilayotgan jamg'arma hisobiga o'tkazish ko'zda tutilgan.

Shuningdek, qarorda davlat byudjetining ushbu maqsadlar uchun har yili tasdiqlanadigan ajratmalar doirasidagi mablag'lari (2017-yilda – 100 milliard so'm), O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki yillik sof daromadining Davlat byudjetiga yo'naltiriladigan qismi, xalqaro moliya institutlari, xorijiy hukumat tashkilotlari va boshqa donorlarning Jamg'arma zimmasiga yuklatilgan vazifalarni amalga oshirish uchun jalb etiladigan kreditlari (qarzlari) va grantlari hamda Jamg'armaning depozitlarni joylashtirish, kafolatlar berishdan tushadigan daromadlari, shuningdek, qonun hujjatlariga zid bo'lmagan boshqa manbalar Jamg'arma resurslarining qo'shimcha manbalari sifatida belgilandi.

Qabul qilingan ushbu qaror respublika bank-moliya tizimini yanada takomillashtirish, tadbirkorlik subyektlari faoliyatini moliyaviy himoya qilish va kafolatlarini ta'minlash, ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning yangi mexanizmlarini joriy qilish, biznes subyektlarining kredit resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatini kengaytirish va shu asosda yangi ish o'rinlarini tashkil etish hamda aholi hayot darajasini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, mikrofirmalar, kichik korxonalardan tashkil topgan. Xususiy tadbirkorlik – kichik biznesning eng ko'p sonli qismidir. Respublika qonunchiligiga muvofiq, yuridik shaxs maqomidan holi va xodimlar yollash huquqisiz mustaqil mehnat faoliyati bilan shug'ullanayotgan jismoniy shaxslar, shuningdek, hamkorlikda tadbirkorlik faoliyatini olib borayotgan oilaviy tadbirkorlik va dehqon xo'jaliklari ishtirokchilari xususiy tadbirkor, deb yuritiladi. Mutaxassislarining hisob-kitoblariga ko'ra, O'zbekistonda xususiy tadbirkorlar soni kamida 238,5 ming kishini tashkil qiladi.

Ular asosan qishloq xo'jaligidagi ishlab chiqarish, savdo, jumladan, jamoat ovqatlanish tarmoqlari, xizmat ko'rsatish va hunarmandchilik bilan mashg'uldirlar. "O'zbekiston Respublikasida xususiy tadbirkorlik to'g'risidagi Nizom"ga muvofiq xususiy tadbirkorlik alohida bir kishi yoki kishilar guruhi tomonidan shaxsiy daromad yoki foyda olish uchun mulkiy javobgarligi asosida, amaldagi qonunlar doirasida, yollanma mehnatni jalb qilgan holda amalga oshiriluvchi tashabbuskor xo'jalik faoliyatini anglatadi. U huquqiy shaxs maqomini yuzaga keltirmasdan turib amalga oshiriladigan yakka tadbirkorlikni ham o'z ichiga oladi.

Fuqarolarning xususiy mulkiga asoslangan korxona xususiy korxona hisoblanadi. Uning faoliyati "O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik to'g'risida" va "O'zbekiston Respublikasida korxonalar to'g'risida"gi Qonunlar, "O'zbekiston Respublikasida xususiy tadbirkorlik to'g'risida Nizom" va boshqa qonunchilik hamda meyoriy hujjatlar bilan tartibga solinadi. Asosiy va aylanma mablag'lar, shuningdek korxonaning mustaqil balansida qiymati ifodalangan boshqa fondlar xususiy korxona mulkini tashkil etadi. Mulkdorning pul va moddiy ajratmalari, xo'jalik faoliyatidan olingan daromadlar; blanklar va boshqa qarz beruvchidan olingan qarzlar, qimmatbaho qogozlar harakatidan yoki ularni sotishdan olingan dividendlar; meros tariqasida, almashtirish va sovga qilish yuli bilan, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi qonunlari bilan taqiqlanmagan boshqa manbalardan tushgan mol-mulk xususiy korxona mulkini shakllantirish va ko'paytirish manbalari bo'lishi mumkin.

Xususiy korxona o'z majburiyatlari bo'yicha mulkdorga xususiy va shaxsiy mulk huquqida tegishli bo'lgan mulki bilan javobgar bo'ladi. U o'zi ishlab chiqarish va kapital qurilishini ixtisoslashgan taminot-savdo tashkilotlari, birjalar, yarmarkalar, auksionlar xizmatidan foydalanish orqali va bevosita ishlab chiqaruvchilar bilan munosabatga kirishib, shuningdek, chetdan keltirish yuli bilan moddiy-texnika jihatidan taminlashni mustaqil tashkil etadi. Hukumat organlari tomonidan o'tkazilgan tahlillar va tavsiyalari asosida "Tadbirkorlikni kuchaytirish va rag'batlantirish to'g'risida" Qonun qabul qilindi. U joylardagi hokimiyat idoralariga, tarmoq rahbarlari zimmasiga:

- moddiy-texnika, axborot va kadr resurslariga nisbatan tadbirkorlar va davlatkorxonalarining to'la teng huquqliligini ogishmay taminlash;
- tadbirkorlarning qonunlarda ko'zda tutilgan hollardan tashqari paytlardagi joriy-xo'jalik va xo'jalik-tijorat faoliyatiga aralashuvlarga yul qo'ymaslik;
- mahsulot ishlab chiqarishni, savdo va xizmatlar ko'rsatishni tashkil etish uchun foydalanilmayotgan ishlab chiqarish binolarini belgilangan tartibda xususiy korxonalarga berib qo'yish;
- dehqonlar (fermerlar)dan va xususiy tadbirkorlardan qishloq xo'jaligi va sanoat mahsulotlarini xarid qilish bo'yicha doimiy harakatdagi ixtisoslashgan ulgurji bozorlar tashkil etish;
- bo'shyotgan binolardan tadbirkorlarning tayyor mahsulotlarini saqlash uchun omborxona sifatida foydalanilishini tashkil etishga ko'maklashish;
- tovar ishlab chiqaruvchi tadbirkorlarni mahalliy xomashyo va materiallar bilan taminlash uchun ulgurji-vositachilik tarkiblarini tashkil etish;

- buyurtmalar to'plash, xomashyo va materiallarni xarid qilish, navlarga ajratish, saqlash, zarur konditsiyaga yetkazish va ularni tadbirkorlarning buyurtmalari bo'yicha sotishni amalga oshiruvchi tijorat markazlari va savdo uylari tashkil etishni yuklaydi.

Iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash, aholining turmush darajasini oshirish va samarali bandligini ta'minlashda xizmatlar sohasining har tomonlama rivojlanishi muhim masalalardan biri bo'lib hisoblanadi.

- Tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, hozirgi kunda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun xizmatlar sohasini jadal rivojlantirishni eng muhim vazifalardan biri sifatida qo'yishmoqda.

- Xizmatlar sohasi aholining barcha qatlamlarini qamrab oladi va jamiyatda sodir bo'layotgan deyarli barcha ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatadi, bu esa mazkur masalaning qanchalik muhim va ahamiyatli ekanligini ko'rsatib beradi.

- Xususan 2017-yil 1-yanvar holatiga Toshkent shahri hududida xizmatlar sohasida qariyb 3.0 mingta yirik (bozor xizmatlarini ko'rsatuvchi notijorat korxonalari bilan birgalikda) va qariyb 22.6 mingta kichik biznes subyektlari faoliyat ko'rsatib kelmoqda.

- Xizmatlar sohasini rivojlantirish dasturining asosiy vazifalari va yo'nalishlarini amalga oshirish natijasida Toshkent shahrida 2017-yil yanvar-sentyabr oylarida bozor xizmatlari hajmi 25 555,5 mlrd so'mni tashkil etdi. Bu esa o'tgan yilning mos davriga nisbatan 112.7 foiz o'sishni ta'minladi.

Tarkibiy tuzilmaga e'tibor beradigan bo'lsak, asosiy ulush savdo xizmatlari (umumiy xizmat hajmining 26.9 foizi), transport xizmatlari (11,9 foiz), moliya xizmatlari (24,8 foiz) va aloqa va axborotlashtirish xizmatlari (10.3 foiz) hissasiga to'g'ri kelishini ko'rish mumkin.

“2016-2020-yillarda xizmatlar sohasini rivojlantirish davlat dasturi”ni amalga oshirish chora-tadbirlari hisobiga quyidagi xizmat turlarida nisbatan katta o'sishga erishildi: moliya xizmatlari – 150,9 foiz; aloqa va axborotlashtirish xizmatlari – 122.4 foiz; yashash va ovqatlanish xizmatlari – 117.0 foiz; sog'liqni saqlash xizmatlari – 112.1 foiz o'sish ta'minlandi.

O'zbekistonda kichik biznesni rivojlantirishning asosiy maqsadi mamlakat iqtisodiy o'sishining qo'shimcha manbalarini yaratishdan iborat bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini bartaraf etishda katta rol uynaydi, yani aholini ish bilan taminlash, milliy boyliklarini ko'paytirish va xalq farovonligi uchun xizmat qiladi.

Kichik biznes korxonalari tashkil etilishi va rivojlanishi natijasida ko'pgina monopoliya korxonalar tugatilib, mulkchilikning boshqa shaklidagi bozor talablariga javob bera oladigan, kam mablag' talab qiladigan va bozorda o'z ulushi uchun raqobatlashadigan korxonalar vujudga kelmoqda. Bundan tashqari, kichik biznes korxonalari iqtisodiyotdagi qayta tuzilishlar bilan bog'liq bo'lgan muammolarni nisbatan tez va ortiqcha sarf xarajatlarsiz echishga, ichki bozorni moliyaviy resurslar chegaralanganiga qaramasdan iste'mol mollari bilan to'ldirishga qodirligi bilan ajralib turadi.

«Tadbirkorlik to'g'risida» gi Qonunning 7-moddasiga binoan har bir fuqaro xo'jalik yurituvchi boshqa subyektlar bilan teng asoslarda quyidagi huquqlarga ega:

- qonunlarda belgilangan shartlarga rioya qilgan holda korxonalar va tashkilotlarni vujudga keltirish, ta'sis etish, sotib olish va qayta tuzish yo'li bilan tadbirkorlik faoliyatini boshlash va davom ettirish;

- tadbirkor turli darajada mulkiy javobgar bo'ladigan o'z tadbirkorlik faoliyatini ta'sis etish;

- bu faoliyatni bajarish uchun boshqa yuridik shaxslar va fuqarolarning mol-mulki hamda pul mablag'larini ixtiyoriy asoslarda jalb etish;

- qonunlarga muvofiq xodimlarni mustaqil yollash va ishdan bo'shatish;

- tadbirkorlikdan qonunlarda belgilangan tartibda soliq solinadigan cheksiz miqdorda shaxsiy daromad orttirish;

- qonunlarga muvofiq ijtimoiy ta'minlash va ijtimoiy sug'urta qilish va hokazo.

Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun tadbirkorlik subyekti tadbirkorlik tashkilotlarini tuzadi. Tadbirkorlik tashkilotlarini tuzish, ularning faoliyat ko'rsatishi, ularni qayta tashkil etish va tugatishning umumiy huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy asoslari "O'zbekiston Respublikasidagi korxonalar to'g'risida"gi Qonuni bilan tartibga solinadi.

Tadbirkorlik korxonalarini barpo etish va uni ro'yxatdan o'tkazish quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

1. Korxonani barpo etishning umumiy shart-sharoitlari:

a) korxona mol-mulk egasi (egallari) yoki u (ular) vakil qilgan idora, korxona, tashkilot qaroriga muvofiq, yo bo'lmasa ta'sis etuvchilar guruhi va ayrim ta'sis etuvchi shaxslar qarori bilan ushbu hamda O'zbekiston Respublikasi boshqa qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan tartibda barpo etiladi;

b) korxona ishlab turgan korxonalar, tashkilotlar tarkibidan bitta yoki bir nechta tarkibiy bo'linmaning shu bo'linma (bo'linmalar) mehnat jamoasi tashabbusi bilan ajralib chiqishi natijasida, agar bunday ajralib chiqish uchun korxona mol-mulk egasining (u vakil qilgan idora, korxona va tashkilotning) roziligi bo'lsa va korxona ilgari o'z zimmasiga olgan majburiyatlarning bajarilishi ta'minlansa tuziladi;

v) korxonani barpo etish va uning faoliyati uchun er uchastkasi, boshqa tabiat resurslari talab qilinadigan hollarda ulardan foydalanishga ruxsatnomani hokimiyat idorasi, tegishli qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan hollarda esa ekologiya ekspertizasining ijobiy xulosasi bo'lgan takdirda tabiatdan foydalanuvchi tegishli boshlang'ich tashkilot tomonidan ham beriladi. Yer uchastkasi va boshqa tabiat resurslarini berish rad etilganida O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan tartibda shikoyat qilinishi mumkin;

g) korxona davlat ro'yxatidan o'tgan kundan boshlab barpo etilgan deb hisoblanadi va huquqiy shaxs huquqini oladi.

2. Korxonani davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibi:

a) korxona, agar O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida o'zgacha tartib ko'zda tutilgan bo'lmasa, korxona joylashgan yerdagi mahalliy hokimiyat va boshqaruv idoralari tomonidan davlat ro'yxatidan o'tkaziladi. Korxona davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risidagi ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi yagona davlat reestriga kiritish uchun 10 kun muddat ichida Moliya vazirligiga xabar qilinadi;

b) korxonani davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun tegishli mahalliy hokimiyat va boshqaruv idorasi bu korxonani barpo etish to'g'risidagi qaror, ustav hamda me'yoriy hujjatlarda belgilab qo'yilgandek ruyxat bo'yicha boshqa hujjatlar taqdim etiladi;

Korxona tegishli mahalliy hokimiyat va boshqaruv idorasiga zarur hujjatlar ilova qilinib ariza topshirilgan paytdan boshlab uzog'i bilan 30 kunda davlat ro'yxatidan o'tkaziladi;

v) korxonani barpo etishning O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan tartibi buzilganligi, shuningdek ta'sis hujjatlari qonun talablariga mos kelmasligi sabablariga ko'ra korxonani davlat ro'yxatidan o'tkazish rad etilishi mumkin.

Korxonalar zarur hujjatlarni taqdim etgan taqdirda, mahalliy davlat hokimiyati organlari ularni ro'yxatga olishni rad etishga yoki ro'yxatga olish uchun qo'shimcha shartlar belgilashga haqli emaslar. Agar korxona belgilangan muddatda davlat ro'yxatidan o'tkazilgan bo'lmasa yoki ta'sis etuvchi korxonani ro'yxatdan o'tkazish rad etilganligi sabablarini asossiz deb hisoblasa, u sudga murojaat qilishi mumkin.

Sud korxonani ro'yxatdan o'tkazish rad etilganligini asossiz deb topsa, bu hol korxonani ro'yxatdan o'tkazmagan mahalliy hokimiyat va boshqaruv idorasining moddiy javobgarligi (sud chiqimlaridan tashqari) sabab bo'ladi. Moddiy javobgarlikning miqdori sud tomonidan aniqlanadi va qonunda belgilangan tartibda undirib olinadi.

g) korxonani davlat ro'yxatidan o'tkazganlik uchun undan O'zbekiston Respublikasi qonunlarida belgilab qo'yiladigan miqdorida haq olinadi. Olingan mablag' mahalliy hokimiyat va boshqaruv idorasi tomonidan korxona ro'yxatdan o'tkazilgan joydagi shahar byudjetiga o'tkaziladi.

3. Korxonaning ustav asosida ish olib borish tartibi. Korxona ustavida quyidagilar belgilab qo'yiladi:

- korxonaning nomi, uning qaerda joylashganligi;
- faoliyat turi va maqsadlari;
- uning boshqaruv va nazorat organlari, ularning vakolatlari;
- korxona mol-mulkini tashkil etish va foydani (daromadni) taqsimlash tartibi;
- korxonani qaytadan tashkil etish va uning faoliyatini to'xtatish shartlari.

Ustavga korxona faoliyatining xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan, qonunlarga zid kelmaydigan o'zga qoidalar ham kiritilishi mumkin.

4. Korxonani boshqarishni tashkil etishning umumiy qoidalari. Korxona o'z ustaviga muvofiq boshqariladi. Korxona boshqaruv strukturasi, shakli va uslublarini mustaqil aniqlaydi, shtatlarni belgilaydi.

Mulkdor korxonani bevosita yoki uzi vakolat bergan idoralar orqali boshqaradi. Korxona rahbarini yollash (tayinlash, saylash) va bo'shatish korxona mulki egasining yoki xo'jalikni to'la yuritish huquqi subyektining huquqi bo'lib, bu huquqni ular bevosita, shuningdek o'zlari vakil qilgan idoralar orqali yoki korxonani boshqarish huquqi berilgan korxona kengashi, boshqaruvi yoxud boshqa idoralar orqali amalga oshiradilar.

5. Korxonaning mehnat jamoasi, uning vakolatlari. O'z mehnati bilan korxona faoliyatida mehnat shartnomasi (bitim, kelishuvi), shuningdek xodimning

korxona bilan mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi boshqa shakllar asosida qatnashuvchi barcha fuqarolar shu korxonaning mehnat jamoasini tashkil etadilar.

6. Jamoa shartnomasi (bitimi). Jamoa shartnomasi (bitimi) hamma turdagi korxonalarda tuzilishi mumkin va u amaldagi qonunlarga zid bo'lmashligi lozim.

Korxonadagi ishlab chiqarish va mehnat munosabatlari, mehnatni muhofaza qilish, jamoaning ijtimoiy taraqqiyoti va jamoa a'zolarining salomatligi masalalari jamoa shartnomasi (bitimi) bilan tartibga solinadi.

7. Tadbirkorning huquqlari. U quyidagilardan iborat:

- respublika hududida yashovchi va faoliyat yurituvchi har bir fuqaro (bir guruh fuqarolar) xo'jalik yurituvchi boshqa subyektlar bilan teng asoslarda qonunlarda belgilangan shartlarga rioya qilgan holda korxonalar va tashkilotlarni vujudga keltirish, ta'sis etish, sotib olish va qayta tuzish yuli bilan tadbirkorlik faoliyatini boshlash va davom ettirishi;

- bu faoliyatni bajarish uchun boshqa yuridik shaxslar va fuqarolarning mol-mulki hamda pul mablag'larini ixtiyoriy asoslarda jalb etishi, xodimlarni mustaqil yollash va ishdan bo'shatishi;

8. Tadbirkorning majburiyatlari. U quyidagilardan iborat:

- tadbirkor amaldagi qonunlardan hamda o'zi tuzgan bitimlardan kelib chiqadigan barcha majburiyatlarni bajarishi;

- yollanib ishlayotgan xodimlar bilan qonunlarga muvofiq mehnat shartnomalari (bitimlar) tuzishi, yollanib ishlayotgan xodimlarni ijtimoiy va tibbiy sug'urta qilishi;

- ishga jalb etilgan barcha xodimlar bilan tuzilgan bitimga muvofiq, korxonaning moliyaviy ahvolidan qat'iy nazar, to'la hisob-kitob qilishi;

- maxsus bilim va ko'nikma talab qilinadigan ishlarga faqatgina zarur tayyorgarlikka ega, kasb-kori jihatidan yaroqli va tegishli ma'lumotga ega bo'lgan shaxslarigina jalb etilishi muqarrardir.

9. Tadbirkorning mas'uliyatlari. Soliq va kredit majburiyatlarining, tuzilgan bitimlarining ijrosi, boshqa subyektlarning mulkiy huquqlarni buzganligi, bexatar mehnat sharoitlariga rioya etmasligi, iste'molchilarga odamlarning salomatligiga zarar etkazadigan mahsulot etkazib berganligi, atrof-muhitga zarar etkazganligi, yakka hokimlikka qarshi qonunlarni buzganligi uchun, tadbirkor o'z mol-mulk doirasida amaldagi qonunlarga muvofiq javobgar bo'lib hisoblanadi.

Mulkiy da'volar tadbirkorning merosxo'rlariga ham taalluqli bo'ladi, lekin ular meros qilib qoldirilgan mol-mulk hajmidan oshmasligi zarur.

10. Moliya va kredit munosabatlari. Foyda, amortizatsiya ajratmalari, qimmatli kog'ozlarni sotishdan tushgan pul, mehnat jamoasi a'zolarining, korxonalar, tashkilotlar, fuqarolarning pay va uzga badallari, shuningdek, boshqa tushumlar korxona moliyaviy resurslarini tashkil etuvchi manbalardir.

Korxona tijorat shartnomasi asosida bank kreditidan, boshqa korxonalarning kreditlaridan xam foydalanadi.

Tadbirkor pul mablag'larini saqlash hamda barcha turdagi hisob-kitob, kredit va kassa operatsiyalarini amalga oshirish uchun korxona ro'yxatga olingan joydagi

har qanday bankda, boshqa joydagi bankda esa – shu bankning roziligi bilan hisob-kitob raqamlari va boshqa hisob rakamlari ochishi ham mumkin.

Shuningdek, mamlakatimizda xususiy tadbirkorlikning ayrim turlari bilan shugʻullanish uchun maxsus **litsenziya (ruxsatnoma)** lar talab etiladi:

- chet eldan mol olib kelish yoki chiqarish uchun beriladigan ruxsatnoma;
- ixtiro kashfiyotida foydalanish uchun beriladigan ruxsatnoma.

“**Litsenziya**” soʻzi lotincha soʻz boʻlib, **erkinlik huquqi** degan maʼnoni anglatadi. Litsenziya davlat organlarining chet elga mol chiqarishga yoki chet eldan mol keltirishga ruxsati boʻlib, bularni eksport yoki import litsenziyalari deyiladi.

Litsenziya potensialga ega boʻlgan shaxs tomonidan ham beriladi va bunda potensialga egalik oʻzgarmaydi. Litsenzion kelishuvda litsenziya berish, olish shart-sharoitlari, muddati, ragbatlantirilishi ifoda etiladi. Litsenziya savdosi tijorat maqsadda foydalaniladigan ilmiy-texnik ayriboshlashning asosiy shaklini tashkil etadi. Litsenziyaning 3 xil turi mavjud:

- oddiy litsenziya;
- maxsus litsenziya;
- toʻliq litsenziya.

Oddiy litsenziya uning egasiga oʻzi foydalanishi uchun yoki boshqaga foydalanishga berish uchun imkon yaratadi.

Maxsus litsenziya oluvchiga uning egasi faoliyat qiluvchi hududda foydalanishni va boshqalarga bu imkoniyatni berishni taʼkidlaydi. Litsenziya oluvchiga man etilgan boshqa hududlarda litsenziya egasining oʻzi foydalanishi va boshqalarga foydalanishga imkon yaratish mumkin.

Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bilan shugʻullanish uchun davlat tomonidan vakil qilingan organlardan litsenziya olgandan keyingina ijozat beriladi. Litsenziya beruvchi organlar jadvalda keltirilgan.

Litsenziya korxonani boshkarishdan manfaatdor bulgan shaxsning taʼsis xujjatlari nusxasi ilova kilingan arizasiga karab beriladi. Kerakli xujjatlar va ariza berilgandan soʻng, 30 kun ichida litsenziya berish hakida karor kabul kilinadi. Agar litsenziya berish uchun kerakli karor kabul kilishda ekspertiza talab kilinsa, bu ekspertizani vazifasi nazorat kilishdan iborat bulgan davlat organlari amalga oshiradi. Ekspertiza xulosasi olingandan soʻng, 15 kun mobaynida ariza va kerakli xujjatlar topshirilgach, 60 kundan kechiktirmay, karor kabul kdlinadi. Bunda ekspertiza oʻtkazish uchun ketgan xarajatlarni ariza beruvchi tulaydi.

Litsenziya ikki nusxada boʻlib, hujjat berishga javobgar shaxs tomonidan qoʻl qoʻyilib, berayotgan organning muhri bosilib, bir nusxada ariza beruvchiga topshiriladi. Litsenziyada quyidagilar koʻrsatilgan boʻladi:

- litsenziya berayotgan muassasa nomi;
- yuridik shaxsning nomi va manzili yoki tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirayotgan shaxsning ismi-sharifi, turar joyi;
- litsenziya berilayotgan faoliyat turi;
- faoliyatni amalga oshirish qoidalari va shart-sharoitlari;
- litsenziyaning roʻyxat raqami, berilgan vaqti va muddati.

Litsenziya beruvchi organlar to'g'risida ma'lumot

№	Litsenziya beruvchi organlar	Faoliyat turlari
1.	Vazirlar Mahkamasi	• Raketa-kosmik majmui; • aloqa tizimlari; • qimmatbaho metallar; • qimmatbaho toshlar qazib olish; • qimmatbaho toshlar va metallardan zargarlik buyumlarini yasash; • havo transporti va b.
2.	Adliya vazirligi	• Yuridik shaxslarning yuridik faoliyat bilan shug'ullanishi; • advokatlik maslahati, • notarial idora va boshqa faoliyatlarga.
3.	Moliya vazirligi	• Qimmatli qog'ozlarni chiqarish; • Lotoreya o'yinlarini tashkil etish va b.
4.	Markaziy bank	• Valyuta qiymatliklari bilan operatsiyalar o'tkazish; • bank xizmatlarini ko'rsatish va b.
5.	Ichki ishlar vazirligi	• Ovchilik va sport o'qotar qurollari hamda o'q-dorilar ishlab chiqarish, tuzatish va sotish; • sovuq qurollar ishlab chiqarish va sotish; • tarkibida narkotik moddalar bo'lgan ekinlarni ekish, qayta ishlash va sotish, • narkotik moddalar tayyorlash sotish va b.
6.	Sog'liqni saqlash vazirligi	• Farmokologik preparatlar ishlab chiqarish va sotish; • tibbiy xizmat ko'rsatish; • parfyumeriya va kosmetika buyumlari, maishiy kimyo buyumlarini tayyorlash va b.
7.	Xalq ta'limi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirliklari	• Sog'lomlashtirish va bolalar, o'smirlar hamda yoshlar lagerini tashkil qilish; • huquqiy o'quv maskanlarini ochish va b.
8.	Aloqa va axborotlashtirish agentligi	• Aloqa xizmati ko'rsatish; • axborotlashtirish xizmatlari va b.

Agar tadbirkor ruxsat etilgan faoliyatni amalga oshirishda litsenziyada belgilangan tartib-koidalarni yoki amaldagi qonunlarni buzsa, shuningdek, aholi hayotiga xavf-xatar keltiruvchi faoliyat bilan shug'ullansa, u holda litsenziya bergan muassasa tadbirkorni litsenziyadan foydalanish xukuqidan maxrum qilishga xaklidir. Tadbirkorlik faoliyati tugatilsa yoki tadbirkor litsenziyadan foydalanish huqukidan mahrum qilinsa, u holda litsenziya bergan muassasa tomonidan olib qo'yiladi.

Shunday qilib, natijada ishbilarmonlar, investorlar va xalqaro moliya tashkilotlarining O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarga ishonchi mustahkamlanadi.

Budan tashqari, tadbirkorlar zimmasiga yuklanadigan maxsus majburiyatlar ham bor. Bular jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- amaldagi yo'riqnomalarga binoan korxona foydasi evaziga atrof-muhit xavfsizligini, ishlab chiqarish sanitariya gigienasi va madaniyatni yuksaltirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- iste'molchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga amal qilish;
- mamlakat qonunlariga binoan litsenziyalanishi ko'rsatilgan faoliyat turlariga belgilangan tartibda maxsus ruxsatnoma olish;
- o'zining bank hisob varag'ini ochish.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini mustahkamlash va har tomonlama rivojlantirib borish iqtisodiyot fanini mukammal egallash, uning sir-asrorlarini puxta o'rganishni talab etmoqda. Xususan, bozor munosabatiga o'tishni tezlashtiruvchi asosiy yo'llardan biri bu kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish hisoblanadi. Shuning uchun ham tadbirkorlik va biznesni rivojlantirishga, uning davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishiga, xususiylashtirishda tashabbus ko'rsatish, uni rag'batlantirishga bag'ishlangan bir qancha qonun, farmon va qarorlar qabul qilindi. Bularning hammasi O'zbekiston taraqqiyotining poydevori hisoblangan barkamol avlodni tarbiyalab etishtirishni taqozo etadi.

Bugungi kunda respublikamizda olib borilayotgan iqtisodiy ijtimoiy islohotlarning tub negizini tadbirkorlik, omilkorlik va ishbilarmonlik omillarisiz tasavvur etish qiyin. Erkin bozor munosabatlarining keng ravnaq topishi kishilar hayotida, ularning turmush tarzida, ma'naviy va hayotiy ko'nikmalarida namoyon bo'lmoqda.

1995-yil 21-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi sessiyasida qabul qilingan «Kichik va xususiylashtirishni rivojlantirishni rag'batlantirish to'g'risida»gi qonunda tadbirkor va ishbilarmonlar uchun yanada ko'proq imtiyozlar va kafolatlar berildi. Bu, o'z navbatida, kichik biznes bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlar va ishbilarmonlarning ishchanligini yanada faollashtirishga, mamlakat yalpi milliy mahsuloti hajmini oshirishga, inflyatsiya jarayonlarini sekinlashtirishga, iqtisodiyotni barqarorlashtirish va rivojlashtirishga imkoniyat yaratadi.

O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirishning jarayonlarini tobora avj oldirish, shuningdek, tadbirkorlikni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlashni ta'minlash maqsadida:

O'zbekiston Respublikasining Davlat mulkini boshqarish va xususiylashtirish Qo'mitasi bilan O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi huzuridagi davlat mulki jamg'armasi negizida O'zbekiston Respublikasi davlat mulkini boshqarish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat Qo'mitasi tashkil etilgan.

O'zbekistonda tadbirkorlik va kichik biznesni qo'llab-quvvatlanishi – raqobatchilikning rivojlanishiga, iste'mol bozorini tovarlar va xizmat ishlari bilan to'ldirish, yangi ish joylarini yaratish, ko'plab mulk egalari va tadbirkorlarning shakllanishiga xizmat qiluvchi Respublikada o'tkazilayotgan iqtisodiy islohotlarning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Tadbirkorlikning qo'llab-quvvatlanishi nafaqat iqtisodiyotni mutassil rivojlantirish, ayni paytda xo'jalik aloqalarini tartibga solish, raqobatni rivojlantirish va iste'mol bozorini to'ldirish bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy maqsadlarni ta'minlash zarur. Bundan tashqari, bunday davlat yordami iqtisodiy-siyosiy vazifalarni hal etishi, respublikaning barcha hududlarida siyosiy mo'tadillikni mustahkamlashi, tadbirkorlik faoliyatiga tegishli bo'lgan ijobiy ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishi, unga aholining faol qismini jalb etishi, ishsizlik, inflyatsiya va boshqa salbiy ijtimoiy holatlarning oldini olishi lozim.

Bulardan ko`rinadiki, tadbirkorlik va kichik biznes fanining o`qitilishi davr taqozosi, bozor munosabatlariga o`tishning obyektiv zaruriyatidir.

2.5. Kichik biznesda tadbirkorlik turlari va shakllari

Mustaqil O`zbekistonimizda hozirgi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga alohida e`tibor berib kelinmoqda. Bu o`zining ijobiy samarasini yaqqol ko`rsatib turibdi.

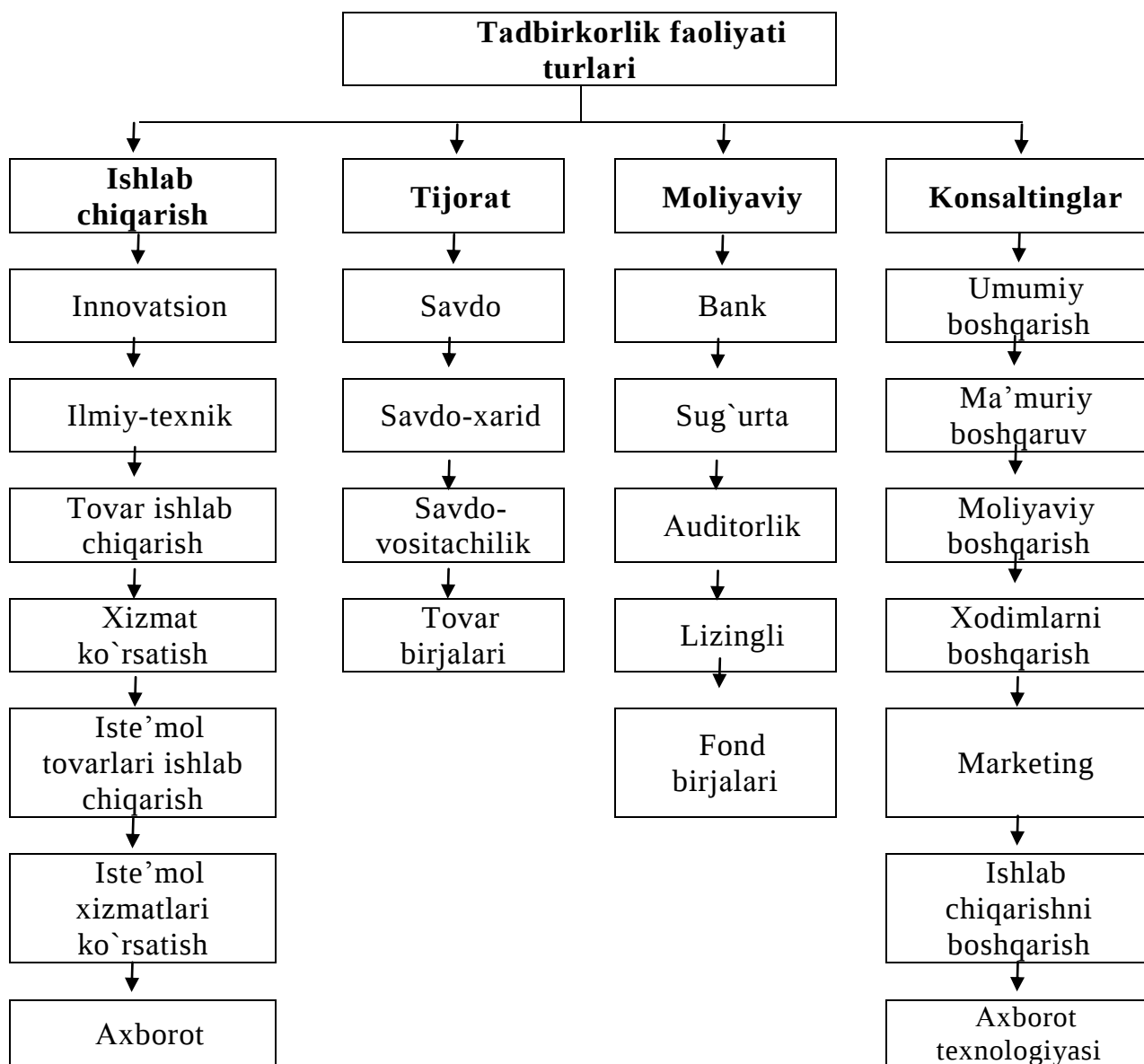
Bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakatimizning har jihatdan rivojlanishi va mavjud qiyinchiliklarni engib o`tishi samarali iqtisodiy siyosatning ishlab chiqilishi va amal qilishi bilan chambarchas bog`liqdir. Prezidentimizning bevosita tashabbuslari bilan olib borilayotgan iqtisodiy siyosat o`zining bir qator o`ziga xos xususiyatlari va ustuvor jihatlari bilan mamlakatimizda mavjud ishlab chiqarish salohiyatidan imkon qadar samarali foydalanish, uni jahon mamlakatlarining ilg`or tajribalaridan kelib chiqqan holda tejamkorlik va raqobatbardoshlik tamoyillariga tayangan holda qayta takomillashtirish, shuningdek mamlakat iqtisodiyotini chuqur integratsiyalashuv asosida rivojlantirish kabilar uchun yetarlicha imkoniyat yaratmoqda.

Biroq, bugungi kunga kelib, mamlakatda zamonaviy sharoitlarda samarali faoliyat ko`rsata oladigan hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik bilan har qanday iqtisodiy faoliyatni muvaffaqiyatli tashkil eta oladigan iqtisodchi mutaxassislarning yetarli darajada emasligi iqtisodiy rivojlanish modelini samarali amal qilishiga o`zining salbiy ta`sirini ko`rsatib kelmoqda. Bu esa, iqtisodchi mutaxassislar tayyorlash tizimini yangi tamoyillar asosida rivojlantirishni nihoyatda dolzarbligidan dalolat bermqda.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali respublika iqtisodiyotida sof raqobat muhitini tarkib toptirish mumkin. Chunki kichik biznes korxonalarining monopol birlashmalariga bevosita aloqasi bo`lmaydi, o`zlari mustaqil faoliyat yurgizib, qonun doirasida harakat qiladilar. Tadbirkorlik va biznesning yana bir jihati shundaki, uning tashkiliy tuzilmasi sodda, oddiy va moslashuvchan bo`ladi, yani yangi tovarlar turlarini ishlab chiqarishga tez moslashadi, shuning uchun vaqtdan ham yutadi.

Kichik biznesda quyidagi tadbirkorlik shakllari mavjud:

- faoliyat yo`nalishi bo`yicha: ishlab chiqarish, tijorat, moliyaviy va innovatsion tadbirkorlik faoliyati;
- tadbirkorlikning qanday vazifani bajarishga yo`naltirilganligiga qarab: ishlab chiqarishni boshqarish, moliyalashtirish, vositachilik va maslahatchilikka qaratilgan tadbirkorlik;
- faoliyat turlarining soni bo`yicha: bitta sohadagi va ko`p tarmoqli tadbirkorlik;
- faoliyat murakkabligi bo`yicha: maxsus bilim talab qilmaydigan, maxsus bilim talab qiladigan, yuqori texnologiyaga va nodir bilimga asoslangan tadbirkorlik;
- faoliyatning tarmoq yo`nalishlari bo`yicha: sanoat, agrosanoat, qishloq xo`jaligi, qurilish va boshqa xalq xo`jaligi tarmoqlaridagi tadbirkorlik.

1-rasm. Tadbirkorlik faoliyati turlari

Tadbirkorlikning subyektlari jismoniy va yuridik shaxslar bo'lishi mumkin.

Yuridik shaxslar deb, o'ziga tegishli alohida mulkka ega bo'lgan, o'z nomidan mulkiy va nomulkiy huquqlarni va majburiyatlarni ololadigan, sudda, arbitrajda va hakamlik sudida da'vogar va javobgar bo'la oladigan tashkilotlarga aytiladi.

Tadbirkorlik faoliyati turlari xilma-xildir. Faoliyat maqsadi, turi va yo'nalishlariga qarab tadbirkorlik faoliyatining ishlab chiqarish, tijorat, moliyaviy va konsalting turlarini ajratish mumkin. Qayd etilgan ushbu tadbirkorlik faoliyatining har bir turi kichik turlarga bo'linadi. Mavjud tadbirkorlik faoliyati turlarini chizma shaklida quyidagicha ifoda etish mumkin

Ishlab chiqarish tadbirkorligini tadbirkorlik faoliyatining asosiy turi desak xato bo'lmaydi. Zero, bunday tadbirkorlik faoliyati tufayli mahsulot, tovarlar ishlab chiqariladi, xizmat ko'rsatiladi, ma'lum ma'naviy qadriyatlar yuzaga keladi.

O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tishning dastlabki yillarida tijorat tadbirkorligi yaxshi rivojlandi. Tadbirkorlik faoliyatining bu turi tovar va

xizmatlarni sotib olish va sotish jarayonlarini amalga oshirish bilan ta'riflanadi, chunki bu sohada qisqa vaqt orasida daromad olish mumkin. Agar ishlab chiqarish korxona samaradorligining 10-12 %ini tashkil qilsa, tijorat faoliyati esa bu ko'rsatkichni yana 20-30 %ga oshiradi.

Respublikamizda kichik biznesning rivojlanishi quyidagi ustuvorliklarga ega:

- turli ijtimoiy guruhlar daromadlarining nomutanosibligini bartaraf etadi;
- faol va tadbirkor shaxslar kamol topishiga va yuqori malakali biznesmenlar shakllanishiga ko'maklashadi;
- iqtisodiyotning turli sektorlari o'rtasida o'zaro mustahkam aloqalar o'rnatadi;
- jamiyatda siyosiy vaziyatni kafolatlovchi o'rta sinf shakllanilishiga ta'sir ko'rsatadi;
- nisbatan kam mablag'lar hisobiga yangi ish joylari yaratiladi;
- texnologik, texnik va tashkiliy yangiliklar tez tatbiq etiladi va bevosita ishlab chiqariladi;
- raqobat muhiti yuzaga kelishida ishtirok etadi;
- monopol korxonalar kamayishiga xizmat qiladi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, kichik biznes bajaradigan vazifalarning asosiylaridan biri shundan iboratki, jamiyatda siyosiy va iqtisodiy barqarorlik ta'minlovchi o'rta sinfni shakllantiradi. Har qanday jamiyatda o'rta mulkdor sinfi iqtisodiyot rivojlanishida o'ziga xos o'rin tutadi.

Bugungi kunda keng rivojlangan kichik business zamonaviy iqtisodiyotni tasavvur etib bo'lmaydi. U bir tomondan qandaydir darajada yirik korxonalar bilan raqobatda bo'ladi va shu nuqtai nazardan iqtisodiyotni bozor kon'yunkturasi o'zgarishlariga, moda va iste'molchilar didi tez-tez almashib turishiga, iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan qayta qurishga yordam beradi. Ikkinchi tomondan, kichik korxonalarning katta qismi yirik biznes bilan hamkorlik qiladi va ularga xos bo'lgan texnik konservatizmni bartaraf etishga ko'maklashadi.

Kichik biznesni rivojlantirish bozorni iste'mol tovarlari bilan to'ldirishga, hududiy monopolizmga barham berishga, raqobat muhitining vujudga kelishiga, ilmiy-texnika natijalarini ishlab chiqarishga joriy etishga va eksport salohiyatining yuksalishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kichik biznesni yana bir xususiyati nisbatan kam xarajatlar evaziga yangi ish o'rinlari yaratish va shu orqali bandlik muammosini hal etishga hissa qo'shishi hisoblanadi. Shu bilan birga, kichik biznes turli ijtimoiy guruhlar daromadlari o'rtasidagi tafovutlarni qisqartirishga, moddiy, mehnat va moliyaviy resurslarni sarmoyadorlik darajasi yuqori bo'lgan sohalarga yo'naltirishga, iqtisodiyotning turli sektorlari o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirishga o'z hissasini qo'shadi.

Kichik biznesning ijtimoiy vazifalari ham muhim ahamiyatga ega. Kichik biznes kishilarning tadbirkorlik, ishbilarmonlik va ijodkorlik salohiyatlarini namoyish etishi uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Unda yirik korxonalardan farqli o'larok, ishlab chiqarish natijalari va ishlovchilar manfaatlari o'rtasida bog'liqlik yaqqol ko'rinib turadi.

Kichik biznesning yana bir muhim ijtimoiy vazifasi shundan iboratki, u ijtimoiy jihatdan zaif aholi qatlamlari – ayollar, nogironlar, pensionerlar va boshqalarni ish bilan ta'minlaydi hamda ularning mehnatidan keng foydalanadi. Yosh mutaxxassislar ishlab chiqarish tajribasi ortishiga sharoit yaratadi.

Bozor iqtisodiyotiga asoslangan har qanday davlatni kichik biznes va tadbirkorliksiz tasavvur qilib bo'lmaydi. U tufayli erishilgan muvaffaqiyatlar har qanday mamlakat iqtisodiyotida katta ahamiyatga ega bo'lib, uni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash ayni o'tish davrida zarur. Shuning uchun qator davlatlar o'zining iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan yuksalishida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus yo'naltirilgan qonunlar qabul qilishgan.

Yakka va xususiy tadbirkorlik

Mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish iqtisodiy va ekologik, siyosiy muammolarni ham o'z ichiga oladi. Shuning uchun tadbirkorlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, mamlakatda olib borilayotgan islohotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochishdan maqsad iste'mol bozorida tovar va xizmatlar ko'p sarmoya qilmasdan, qisqa muddat ichida raqobatga chidamli mahsulot ishlab chiqarishdir. Bu esa yirik ixtisoslashtirilgan korxonalar etkazib berolmaydigan mahsulotlar bilan aholini ta'minlashga imkon beradi. Boshqacha aytganda, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish yangi ish o'rinlarini yaratish, yangi texnologiya asosida bozorni zarur mahsulot va xizmatlar bilan ta'minlaydi hamda tovar sifatini oshiradi. Bu esa aholini ijtimoiy himoyalashda byudjet xarajatlarini kamaytiradi.

Yakka tartibda faoliyat ko'rsatuvchilar, odatda mayda ishlab chiqarish bilan shug'ullanadilar. Fuqarolar bunday faoliyat bilan yuridik shaxs maqomini olmasdan shug'ullanishadi.

Yakka tartibdagi tadbirkorlik quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Shaxsiy tadbirkorlik.
2. Birgalikdagi tadbirkorlik.

Shaxsiy tadbirkorlikni amalga oshirish uchun er-xotindan biri ularning umumiy birgalikdagi mol-mulkidan foydalangan hollarda erning (xotinning) roziligi talab qilinadi.

Yuridik shaxs tashkil qilmagan holdagi birgalikdagi tadbirkorlik shakllariga quyidagilar kiradi:

- er-xotinning umumiy mol-mulki negizida amalga oshiriladigan oilaviy tadbirkorlik, shu jumladan, dehqon xo'jaligining umumiy birgalikdagi mulki negizida amalga oshiriladigan dehqon xo'jaligi;

- o'zlariga umumiy ulushi mulk huquqida tegishli bo'lgan umumiy mulk negizida yakka tartibdagi tadbirkorlikni amalga oshiradigan oddiy shirkat.

Xususiy tadbirkorlik – fuqarolar tomonidan o'zlarining tavakkalchiliklari va mulkiy javobgarliklari ostida, shaxsiy daromad olish maqsadida amaldagi qonunchilik doirasida amalga oshiriladigan tashabbuskor xo'jalik faoliyatidir.

Xususiy tadbirkorlikning yakka tartibda faoliyat ko'rsatayotgan tadbirkorlikdan farqi shundaki, bu erda faoliyat ko'rsatuvchilar o'z faoliyatini yollanma xodim kuchi yordamida olib boradilar. Xususiy tadbirkorlik 2 xil ko'rinishda tashkil qilinishi mumkin:

1. Yuridik shaxsni tashkil qilgan holda xususiy tadbirkorlik faoliyati.
2. Yuridik shaxsni tashkil qilmagan holdagi xususiy tadbirkorlik faoliyati.

Jamoa tartibidagi va aralash tadbirkorlik

Jamoa tartibidagi mehnat faoliyati deganda bir guruh fuqarolarning o'zlariga ma'qul bo'lgan mulkchilik shakllarida jamoalarga birlashib, jamoa korxonalarini tashkil qilishlari va shu asosda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishlari tushuniladi.

Bunda tadbirkorlik faoliyati firmalar faoliyatida o'z ifodasini topadi. Firma bu bozor uchun ishlovchi korxonadir. Korxona qaysi mulkka taalluqli bo'lmasin bundan qat'iy nazar, ular firma, zavod, fabrika nomlari bilan yuritiladi.

Firma muayyan turdagi mahsulot ishlab chiqarishga va xizmat ko'rsatishga ixtisoslashadi. Bozordagi talab va taklifga qarab ish tutadi, iqtisodiy jihatdan erkin va mustaqil bo'ladi.

Firma (korxona) turlari

- xususiy firma, shirkat firma, davlat korxonalari, aralash firmalar;
- mas'uliyati cheklangan firma, mas'uliyati cheklanmagan firma;
- aksiyadorlik jamiyatlari, korporatsiyalar.

Qo'shma (aralash) korxonalar – xususiy, davlat va jamoa mulkining aralash mablag'lariga tayanadi. Aralash firmalarning milliy va xorijiy kapitalga tayangan korxonalari kengroq tarqalgan. Ularning kapitali hissadorlik qoidasiga binoan tashkil topadi. Foydasi shunga qarab taqsimlanadi.

Qo'shma korxona tuzishga hamkorlarni nima majbur qiladi? Amerikalik olimlar quyidagi omillarni keltiradilar:

- kapital xarajatlar hajmining qisqarib ketishi va yangi quvvatlarni barpo etishdagi xavotirlik;
- aniq geografik bozorga kirish;
- yangi faoliyat sohasiga o'tish;
- ishlab chiqarish sohasining bazasi yoki ashyo manbasini qo'lga kiritish;
- ishlayotgan ishlab chiqarish liniyalarining kengayganligi;
- tovar yoki xizmatlarni sotishning yangi tarmoqlari paydo bo'layotganligi;
- mavjud marketing samaradorligining oshganligi;
- qo'shma korxonadagi hamkorlar yordamida ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkoniyati.

Qo'shma korxonalar o'zaro manfaatdorlik negizida, hukumatlararo shartnomalar asosida tashkil qilinib, ilmiy-ishlab chiqarish, ilmiy-texnik va boshqa vazifalarni echishga qaratilgan. Respublikamizda AQSH, Italiya, Turkiya, Fransiya, Germaniya, Angliya, Koreya, Yaponiya kabi qator davlatlar kompaniyalari bilan hamkorlikda qo'shma korxonalar, obyektlar qurilib, ishga tushirilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, birinchi o'rinda, mulkka bo'lgan munosabatni tubdan o'zgartiradi, ikkinchidan mamlakatni iqtisodiy tomondan rivojlantirishga asosiy iqtisodiy tayanch bo'ladi.

Qisqa xulosa

Bugungi kunda bozor iqtisodiyotiga asoslangan har qanday davlatni kichik biznes va tadbirkorliksiz tasavvur qilib bo'lmaydi. U tufayli erishilgan muvaffaqiyatlar har qanday mamlakat iqtisodiyotida katta ahamiyatga ega bo'lib, uni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash ayni o'tish davrida zarur. Shuning uchun qator davlatlar o'zining iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan yuksalishida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus yo'naltirilgan qonunlar qabul qilishgan.

O'zbekistonda tadbirkorlik va kichik biznesni qo'llab-quvvatlanishi – raqobatchilikning rivojlanishiga, iste'mol bozorini tovarlar va xizmat ishlari bilan to'ldirish, yangi ish joylarini yaratish, ko'plab mulk egalari va tadbirkorlarning shakllanishiga xizmat qiluvchi Respublikada o'tkazilayotgan iqtisodiy islohotlarning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Tadbirkorlikning qo'llab-quvvatlanishi nafaqat iqtisodiyotni mutassil rivojlantirish, ayni paytda xo'jalik aloqalarini tartibga solish, raqobatni rivojlantirish va iste'mol bozorini to'ldirish bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy maqsadlarni ta'minlash zarur.

O'z-o'zini nazorat va muhokama qilish uchun savollar:

1. Tadbirkorlik va kichik biznes to'g'risida tushuncha bering.
2. O'zbekistondagi tadbirkorlik tarixini gapiring.
3. Kichik biznesda tadbirkorlik taraqqiyotining sabablarini ko'rsating.
4. Kichik biznesda tadbirkorlik turlari va shakllariga nimalar kiradi?
5. Iqtisodiyotni erkinlashtirish deganda nimani tushunasiz?
6. Tadbirkorlik omillariga nimalar kiradi?
7. Nima uchun tadbirkorlik subyekti va obykti tadbirkorlik faoliyatida bosh omillardan hisoblanadi?
8. MDHDagi tadbirkorlik tarixini gapiring?
9. Nima uchun korxona (firma) tadbirkorlikning boshlang'ich bo'g'ini hisoblanadi?
10. «Tadbirkorlik to'g'risida»gi qonun qachon qabul qilingan?
11. Kichik biznesda tadbirkorlikning huquq va majburiyatlari nimadan iborat?
12. Tadbirkorlik faoliyatining shakllariga nimalar kiradi?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar:

1. Hakimova M.F. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2012. -312 b.
2. Hakimova M.F., Yulchiyeva G.T. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. -207 b.
3. Tojiboyeva D. Iqtisodiyot nazariyasi fanini o'qitish metodikasi (lotin). –T.: Moliya. 2003. -181 b.
4. Бакирова Г.Х. Психология эффективного стратегического управления персоналом: учеб.пособие. – М.Юнити-Дана, 2008.
5. Hayitov.O.E., Ochilova G.O. Tadbirkorlik psixologiyasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008.-144 b.

III bob. ZAMONAVIY IQTISODCHI FAOLIYATINING TAHLILI

Reja:

- 3.1. Zamonaviy iqtisodchiga xos xususiyatlar.
- 3.2. Tadbirkor – iqtisodiy resurslarni birlashtiruvchi.
- 3.3. Zamonaviy iqtisodchi faoliyatini harakatga keltiruvchi kuch.
- 3.4. Zamonaviy iqtisodchi faoliyatining tahlili.

3.1. Zamonaviy iqtisodchiga xos xususiyatlar

Bugungi kunda bozor iqtisodiyoti dunyoning ko'pchilik mamlakatlari uchun xos bo'lib, u turli mamlakatlarda har xil darajada va o'ziga xos xususiyatlar bilan amal qilmoqda va rivojlanmoqda. Bu iqtisodiyotning amal qilish mexanizmi ko'plab asrlar davomida tarkib topib, shakllanib, hozirgi davrda madaniylashgan shaklni kasb etdi va ko'pgina mamlakatlarda hukmron iqtisodiy tizimga aylandi. Mazkur iqtisodiyotning barqarorligi shu bilan tushuntiriladiki, uzoq davrli iqtisodiy evolyutsiya davomida uning amal qilishining asosiy klassik qoidalari saqlanib qoldi.

Tadbirkorlikning muhim xususiyatlari – uning harakatchanligi va jo'shqinligidir. Tadbirkor o'zining fikri bo'yicha muvaffaqiyatga olib keluvchi yangi harakat usullarini, mahsulot turini va texnologiyani, iste'molchilar doirasini, mahsulotini va ko'rsatadigan xizmatining sifatini yaxshilash yo'llarini tinimsiz qidiradi. Tadbirkor shunday insonki, u pul mablag'lari, materiallar va xodim kuchini jamlashtirib, yangi mahsulot, yangi biznes, yangi ishlab chiqarish jarayonini tashkil etadi yoki ishni tashkil etishning takomillashgan usulini yaratadi.

Markazlashtirilgan iqtisoddan bozor iqtisodiga o'tish, venchur kapitali, ma'lumotlar vositalari, bozorlari taraqqiyoti tashabbuskor faoliyat uchun keng imkoniyatlar va erkinliklarni ta'minlaydi. Tadbirkorlar yirik byurokratik tashkilotlarning zamon bilan hamnafas qadam qo'yishga qobiliyatsizligini boshqalardan aniqroq ko'ra oladi. Shaxsiy javobgarlik, ixtirochilik va muomala san'ati negizida tashkil bo'lgan korxonalar bugungi, tinimsiz o'zgarib turuvchi, imkoniyatlardan foydalanishga ko'proq qobiliyatlidirlar.

Tadbirkor va biznes bilan shug'ullanuvchilar harakatchanlik, jo'shqinlilik, moslashuvchanlik va yangilikka intiluvchanlikka asoslangan zamonaviy xo'jalik yuritish usulini amalga oshirib, o'zining mavjudligini eslatib turadi. U axborot to'playdi va odamlarga rahbarlik qiladi, qarorlar qabul qiladi, ishni tashkil qiladi, yangi turdagi mahsulot va xizmat turini ishlab chiqaradi yoki eskisini takomillashtirish yo'llarini izlaydi.

Muammoni yechishning har xil yo'llarini izlash, ularni tanlash va o'zgartirish faqat ular bo'yicha muqobil spektrning mavjudligiga bog'liq. Bu esa tadbirkorlik, biznes va bozor o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni belgilab beradi hamda bozor munosabatlari sharoitidagina iqtisodiy kenglikdagi maqsadga muvofiq harakat usulini tanlash erkinligi paydo bo'ladi.

Bizningcha, faqat bozor munosabatlari sharoitidagina iqtisodiy kenglikdagi maqsadga muvofiq harakat usulini tanlash erkinligi paydo bo'ladi.

Iqtisodiyotning ma'muriy-buyruqbozlik tizimi korxonalarni uzoq va noma'lum davrga mo'ljallangan reja va topshiriqlarni bajarish uchun tashqi muhitga moslashishiga majbur qilar edi. Bozor sharoiti esa korxonalarning birinchi darajadagi diqqat-e'tiborini tezlik bilan tadbirkorlik muhitiga moslashuvga qaratishni talab qiladi.

Tadbirkor faqat bozorda qandaydir mahsulot yoki ish kuchining etishmasligiga emas, balki ularni haddan tashqari ko'pligiga ham tezkorlik bilan diqqat-e'tiborini qaratadi.

Shuningdek, tadbirkor tashabbuskor kishi bo'lib, ishlab chiqarishga keng spektrdagi yo'nalishlar bo'yicha yangiliklar kiritadi, yani novatorlik g'oyalarini o'zlashtirish, hozirgacha ma'lum bo'lmagan mahsulotlarni yaratish, yangi, istiqbolli resurslarga egalik qilish, kapitalni qo'yish uchun yangi sohalarni tanlash, ilg'or tarmoqlarni rivojlantirish kabilarni amalga oshiradi.

Tadbirkor uchun ijodiy faoliyat xayolning cheksiz parvozi emas, u hamma vaqt aniq muhitda qilinadigan qarorlar bilan bog'liq bo'ladi, sarf-xarajatlarni natija bilan taqqoslash va xo'jalik yuritishning eng kamxarajat yo'llarini topish, bugungi kunning tadbirkori uchun xos bo'lgan xususiyatdir.

Hamdo'stlik davlatlaridagi taraqqiy topgan jamiyat qurishga qaratilgan keskin o'zgarishlar, bugungi kunda, hayotning barcha sohalarini egallab oldi. Bu murakkab va qarama-qarshiliklarga boy jarayondir. U doimo negizi bizning davlatimizda ijtimoiy, iqtisodiy va boshqa jamoatchilik munosabatlari tarixida chuqur kirib ketgan og'riqli muammolarga duch keladi. Ammo, bu muammolarning hech qaysisi, yadrosini erkin tadbirkorlik va biznesni tashkil qiluvchi, muqobil iqtisodiy asosini yaratish muammosi kabi dolzarb emas. Uning atrofida, hozirda, ijtimoiy his-tuyg'ular junbushga kelmoqda, har xil nuqtai nazarlar bilan bir-biriga qarshi turuvchi siyosiy kuchlar bu masalada o'yin ko'rsatmoqdalar.

Keyingi yillarda yuz berayotgan chuqur o'zgarishlar mamlakatimizda iqtisodiyotni yanada samaraliroq yuritishga, ishlab chiqarishni markazlashgan boshqaruvdan bozor munosabatlariga o'tkazishga qat'iy belbog'laganligini bildiradi. Bu haqida hukumatimizning biznes va xususiy tadbirkorlik, raqobatni rivojlantirish bo'yicha qo'yayotgan qadamlari ham dalolat berib turibdi.

Ammo bir iqtisodiy tizimdan ikkinchisiga o'tish, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, obod va farovon jamiyat qurish shartlari faqat puxta ishlangan dasturlar bilangina cheklanmaydi. Shu bilan birga, endigi taraqqiyot, iqtisodiy qonunlarni hisobga olgan holda bozorni boshqarish san'atini qanchalik chuqur egallashga ham bog'liq. Iqtisodiy bilim sohasidagi bo'shliqni to'ldirish, kishilarda yuksak iqtisodiy madaniyatni shakllantirish payti keldi. Bundan keyin iqtisodiy bilim asoslarini puxta egallamasdan xususiy biznes ishini boshlash va rivojlantirish amri mahol. G'arb va Sharq tuzilmalarida amal qiladigan «o'yin qoidasi»ni bilmasdan turib chet ellik hamkorlar bilan qo'shma tadbirkorlikda ham biron-bir jiddiy natijalarga erishish qiyin.

Jahon xo'jaligi rivojlanishi tarixi shundan dalolat beradiki, *tadbirkorlik* iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi asosiy kuch hisoblanadi. Haqiqiy tadbirkor ijodiy faollik va ishbilarmonlik fazilatlarini o'zida ifoda etar ekan, iste'molchilar talablarini o'rganish va uni qondirishga harakat qiladi.

Dastlabki avtomobillar, samolyotlar, sovutgichlar, fotoapparat va videokameralar hamda boshqa ko'pgina tovarlarni keng ko'lamda ishlab chiqarish aynan iste'dodli va ishbilarmon tadbirkorlar tomonidan yo'lga qo'yilgan. Hamfikir bo'lib, texnik yangiliklar ustida yakdillik bilan ishlagan kam sonli tadbirkorlar jamoasining keyinchalik moliyaviy jihatdan ulkan muvaffaqiyatlarga erishgan yirik firmalarga aylanib ketganligiga ko'plab misollar keltirish mumkin. Shu o'rinda butun dunyoga mashhur «Xonda», «Ford», «Maykrosoft» firmalarining nomini keltirish kifoya.

Bugungi kunda zamonaviy iqtisodchi doimiy asosda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi kishidir. U dadil, muhim va murakkab maqsadlarni o'z oldiga qo'yib, amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan butun mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi va tavakkalchilik asosida ish yuritadi.

Zamonaviy iqtisodchiga xos xususiyatlar jamiyat taraqqiyotiga muvofiq ravishda bosqichma-bosqich boyib, takomillashib bordi. Zamonaviy iqtisodchi taraqqiyotining ilk bosqichida, masalan, tavakkalchilik hal qiluvchi rol o'ynagan bo'lsa, keyinchalik iqtisodchining boshqa xususiyatlari tadrijiy ravishda oldinga chiqa boshladi. Bu xususiyatlarga, eng avvalo, bozor imkoniyatlarini izlab topish va tadqiq qilish, ulardan foydalanish, novatorlik g'oyalarini amalga oshirish kiradi. Qolaversa, endi izlanuvchanlik, yuzaga kelgan yangi imkoniyatlardan maqsadga muvofiq foydalanish, sifatli tovarlar ishlab chiqarish, yangi texnika va texnologiyalarni o'zlashtirish, yangiliklardan xabardor bo'lish, iste'molchiga xizmat ko'rsatishning yangi usullarini izlab topish, investitsiya kiritishga yangi sohalar axtarish muhim amaliyot kasb etadi.

3.2. Tadbirkor - iqtisodiy resurslarni birlashtiruvchi

Zamonaviy iqtisodchining sifat xislatlarini belgilovchi mezonlar bisyordir. Biroq quyidagi ijobiy xislatlar ular orasida alohida mavqega ega:

Dovyuraklik – bunday tadbirkor rahbarda mardonavorlik, botirlik, dadillik mavjud bo'ldi. Ular omadsizlikdan qo'rqmaydi. Qo'rquv ularni jasoratga chorlaydi va zafarlarga olib keladi.

Sabrlilik – bunday tadbirkor rahbar muvaffaqiyatga birdaniga erishishi mumkin. Unga faqat bardosh va sabr-toqatli bo'lib, sabot-matonat bilan qiyinchiliklarni engish orqali erishish mumkinligini bildiradi.

Yaxshi niyatlilik – bunday rahbar xayrixoh va iltifotli hamda, kishilarga nisbatan doimo ezgu niyatda bo'ladi. O'zidagi qanoatsizlikni g'irrom raqobatchilik yo'li bilan emas, balki xayrixohlik yo'li bilan bartaraf qilishga harakat qiladi.

Kamtarinlik – bunday tadbirkor kamtarlikning deyarli har doim iste'dodga to'g'ri proportsional ekanligini, kamtarlikning etishmasligi esa nodonlikning darakchisi ekanligini yaxshi tushunadi.

Samimiy xushmuomalalik – bunday tadbirkor sofdil, ochiq ko'ngil bo'ladi, chin yurakdan gapiradi. Qo'l ostidagilarga sadoqat bilan ixlos qo'yib xizmat qiladi. Ular samimiylukning og'ir va juda nozik masala, ma'naviy odobni talab etishini, shuningdek, kimki o'zgalar bilan nosamimiy munosabatda bo'lishga odatlangan ekan, u pirovard natijada o'ziga ham samimiy bo'lolmay qolishni yaxshi tushunadi.

Shunday qilib, zamonaviy iqtisodchi o'z-o'zini tarbiyalash jarayonida yuqoridagilarga fazilatlarga ega bo'lsa, uning ishi doimo samarali bo'ladi va jamoada katta obro'-e'tibor qozonadi.

Ma'lumki, ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish uchun iqtisodiy resurslar: yer, mehnat resurslari va kapital zarur. Biroq bu resurslarning mavjud bo'lishi ishlab chiqarish jarayonida amalga oshadi, degan ma'noni anglatmaydi. Ularni bir joyga to'plash va ishlab chiqarish jarayoniga jalb etish zarur. Bu vazifani odatda iqtisodchi-tadbirkor bajaradi. Iqtisodchi ushbu resurslarni ishlab chiqarish jarayoniga birlashtiradi, ulardan foydalanganlik uchun mas'uliyat va iqtisodiy xavf-xatarni o'z bo'yniga oladi va ular uchun haq to'laydi. Shu bilan birga zamonaviy iqtisodchi-tadbirkorning o'zi ishlab chiqarishning to'rtinchi omili sifatida maydonga chiqadi.

Bugungi kunda tadbirkor ishlab chiqarish omillari orasida markaziy o'rinni egallaydi, chunki u qolgan iqtisodiy resurslarni ishlab chiqarish jarayoniga birlashtiradi. Tadbirkor o'zining faoliyatini tashkil etish uchun dastavval kapitalga ega bo'lishi lozim. Tadbirkorlik kapitali quyidagi manbalar hisobiga shakllanadi: *xususiy, qarz-kredit va qo'shma yoki hamkorlikdagi kapital*.

Xususiy kapital – tadbirkorning eng muhim va hal qiluvchi amaliyotga ega sarmoyasidir. Tadbirkor ish boshlashi uchun, avvalo ma'lum miqdordagi xususiy, erkin ishlatish mumkin bo'lgan pul mablag'iga ega bo'lishi zarur. Busiz uning javobgarligi haqiqiy va bozor sharoitida ish yurituvchi tadbirkor-sohibkor darajasida bo'lmaydi.

Tadbirkorlik qobiliyati moddiy omillar bilan birikmaydi, balki shu omillar bilan xodim kuchining samarali birikishini, iqtisodiy faoliyatdan maqsadga muvofiq natija olishni ta'minlaydi. Shuning uchun tadbirkor xodim kuchi va moddiy omillar xususiyatlarini, ularning bozor narxlarini hisobga olishi lozim. Bu esa tadbirkorda boshqaruvchilik fazilati mavjud bo'lishini taqoza etadi.

3.3. Zamonaviy iqtisodchi faoliyatini harakatga keltiruvchi kuch

Mamlakatimizda amalga oshirayotgan «Harakatlar strategiyasi» o'zining bir qator ustuvor yo'nalishlari va afzalliklari bilan iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoiti talablariga javob beradigan zamonaviy yuqori malakali iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Dasturda ko'zda tutilgan tadbirlarning barchasi to'laligicha amalga oshirib bo'linsa, u holda mamlakatimiz mavqeini ko'tarilishiga o'zining munosib hissasini qo'shadigan yetuk malakali mutaxassislar, shu jumladan iqtisodchi mutaxassislar etishib chiqadi.

Zamonaviy globallashtirish sharoitida mamlakatimizdagi iqtisodchi mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilishning bir qator muhim omillari mavjud bo'lib, ular quyidagilarda o'z ifodasini topgan:

1. Respublikaning demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan izchil ilgari borayotganligi;

2. Mamlakat iqtisodiyotida tub o'zgarishlar va tarkibiy siljishlarning amalga oshirilishi, respublika iqtisodiyoti, asosan xomashyo yo'nalishidan raqobatbardosh

pirovard mahsulot ishlab chiqarish yo`liga izchil o`tayotganligi, mamlakat eksport salohiyotining kengayotganligi;

3. Davlat ijtimoiy siyosatida shaxs manfaati va ta'lim ustuvorligining qaror topganligi;

4. Milliy o`zlikni anglashning o`sib borishi, vatanparvarlik, o`z vatani uchun iftixor tuyg`usining shakllanganligi, boy milliy, madaniy, tarixiy an'analarga va xalqimizning intellektual merosiga bo`lgan hurmat e'tiborning oshib borayotganligi;

5. O`zbekistonning jahondagi mavqei va obro`-e'tiborining mustahkamlanib borayotganligi va boshqalar.

Mamlakatimizda amal qilayotgan mutaxassislar tayyorlash tizimining asosiy maqsadi, dunyo mamlakatlarining ilg`or tajribalaridan kelib chiqqan holda, shakllanib kelgan ta'lim salohiyatining ijobiy qirralarini takomillashtirish asosida yetuk malakali iqtisodchi kadrlar tayyorlashdir.

Zamonaviy iqtisodchi faoliyatini harakatga keltiruvchi asosiy kuch – foyda yoki tadbirkorlik daromadini olishdir. SHu maqsadga erishish uchun iqtisodchi-tadbirkor o`z qo`l ostidagi ishlab chiqarish vositalaridan, yollangan xodim kuchlaridan umumiy foydalanib, o`z faoliyatini bozor talablariga moslashtiradi, zarur mahsulotlarni ishlab chiqarishga, xarid qilishga, sotishga, raqobatlashuvda faol qatnashishga harakat qiladi.

Zamonaviy iqtisodchi o`z ishi ustida astoydil mehnat qilar ekan ham o`zi foyda oladi, ham jamiyat farovonligiga o`z hissasini qo`shadi.

Zamonaviy iqtisodchida o`z mulkiga egalik qilish hissi yuqori bo`lib, u bunday tuyg`uning qadriga etadi, uni ko`z qorachig`iday asraydi, rivojlantiradi. O`z mahsulotini bozor talablariga to`la javob beradigan darajada sifatli qilib chiqarishga harakat qiladi.

Tadbirkorlik deganda, avvalo, yangicha ishlash, yangi mahsulot, yangicha xizmat turlarini yaratish, yangi texnologiya va ularni qo`llash tushuniladi. Tadbirkorlik samaradorligi yangi ishlab chiqarish fan yangiliklari va yangi texnologiyani joriy qilish darajasi bilan belgilanadi.

Demak: Tadbirkorlik, avvalo yangilik bilan, yangi texnologiya bilan bog`liqdir, yani u innovatsion tadbirkorlikdir.

Yangilikning darajalari sifatida. Ular quyidagi uch ko`rinishda bo`ladi:

- oddiy yangilik;
- texnologik yangilik;
- inqilobiy kashfiyot.

Oddiy yangilik – tovardagi to`xtovsiz o`zgarishlar, ularning takomillashib borishidan iboratdir. Moda, tovarlar xususiyatlarining yangilanib borishi, iste'mol qulayliklarini kengaytirib borishlar shular jumlasidandir.

Texnologik yangilik – xomashyolarni, materiallar, energetika turlarini o`zgartirish, ishlab chiqarishning yangi usullarini qo`llashni o`z ichiga oladi. Bunda avtomatlashtirish, kimyoviy usullar juda qo`l keladi.

Inqilobiy kashfiyot – yangi xil tovarlar va ularning majmuasi, ishlab chiqarishning tub o`zgarishi bilan bog`liqdir. Bunda yangi tarmoqlar yuzaga keladi. Masalan, kompyuter tizimi, elektronika, videotexnika, yangi aloqa vositalari, kosmetika kabilar shular jumlasidandir.

Texnologiya iqtisodchi-tadbirkorlarga nimagadir erishish, yangilikni sinab ko`rish, o`z o`rnini topish va o`z mustaqilligiga ega bo`lish kabi mayllarni harakatga keltirib turadigan shaxs sifatida qaraydi. U faqat o`z boyligigina emas, milliy boylikni ham ko`paytiradi, ishlab chiqarish omillarini yaxshiroq ishga solish va birlashtirish usullarini izlab topadi, yangi ish joylarini vujudga keltiradi, yangiliklarni amalga oshiradi.

Shu sababli zamonaviy tadbirkorlikni, hozirgi paytda mavjud resurslardan qat'iy nazar, texnologiyaga, bozorga doir imkoniyatlarni izlash va ishlab chiqarish sifatida ta'riflash bo`ladi.

3.4. Zamonaviy iqtisodchi faoliyatining tahlili

Bizning tahlillarimizcha, bozor iqtisodiyoti munosabatlari sharoitida xo`jalik yurituvchi subyektlar, davlat boshqaruvi idoralari, xizmat ko`rsatuvchi tashkilotlar va boshqa ko`plab mulkchilik shakllari o`z faoliyatlarini yangi iqtisodiy bozor o`zgarishlariga moslashtirishlari uchun ularda faoliyat ko`rsatuvchi boshqaruv xodimlari zamonaviy iqtisodiyot fanlaridan va ularni rivojlanish jarayonlaridan xabardor bo`lishlari hamda ushbu fanlarning yutuqlaridan o`z faoliyatlarida ishlata olishlari zarur. Masalan, bozorni, talab va taklifni o`rganmay turib biror mahsulotni ishlab chiqarish, tijorat va vositachilik ishlari bilan shug`ullanishni yo`lga qo`yish, ish yuritish borasidagi to`la savodsizlikdan dalolat beradi. Bu holat har bir iqtisodchi uchun oydek ravshandir.

Bizning nazarimizda, ko`p hollarda iqtisodiy fanlardan xabardor, ularni ma'lum darajada keng o`rganayotgan mutaxassislar ham har taraflarga e'tibor bermay turli xavf-xatarlarga, yo`qotishlarga yo'l qo'yadilar. Umuman olganda, iqtisodiy fanlardan to`g`ri foydalanmay, iqtisodiy qonunlarni buzganimizda turli xil yo`qotishlarga duch kelamiz. Fikrimizning dalili sifatida minglab olim va mutaxassislarning izlanishlari asosida boshqarilgan ma'muriy buyruqbozlik tizimi muvaffaqiyatsizlikka uchraganini ko`rsatishimiz mumkin. Bunday muvaffaqiyatsizlikning asosiy sabablaridan biri rahbar xodimlar va amaldorlarning iqtisodiy qonunlarga bo`lgan e'tiborsizligidir.

Shu sababli, mamlakatimizda Prezidentimiz I.Karimovning shaxsiy tashabbuslari bilan iqtisodiy fanlarni har tomonlama chuqur o`rganish va shu fanlar asosida ish yuritishni tashkil etishga katta e'tibor berilmoqda. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, universitetimizda har yili o`tkazib kelinayotgan «Iqtisodiy ta'lim» mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy ta'limning nazariy uslubiy asoslari to`g`risida fikr yuritilishi va iqtisodiy fanlarni o`rganishda boshqa fanlar taraqqiyotida yaratilgan ilg`or ilmiy asoslangan uslublardan kerakli o`rinda foydalanish zaruriyati haqida to`xtalib o`tmoqchiman. Masalan, dasturlarni o`rganishda ta'lim texnikasini yo`naltirish uchun mutaxassislar matematika, kibernetika, va boshqa ilmlarning yutuqlaridan keng foydalangan holda ish yuritadilar. Yoki tibbiyot xodimlari inson salomatligi haqida jon kuydirganida, unga murakkab tizim sifatida e'tibor beradilar. Yoki jarroh o`z operatsiyasini boshlashdan oldin kasalni har tomonlama o`rganib, unga munosib keladigan davolash uslublarini aniqlaydi, so`ngra jarrohlik qonun-qoidalariga rioya

etgan holda ish boshlaydi. Yuqorida keltirilgan misollarda mutaxassislarning bunday ish yuritishiga sabab, ular ishininng qisqa fursatda natija berishidir. Ammo iqtisodiy nuqtai- nazardan olib qaraganda, iqtisodiy amaliyotlarning natijasi qisqa muddatda sezilmay, katta talofatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Bu esa iqtisodiy qonuniyatlarni yosh mutaxassislarga har tomonlama puxta va to'liq o'rgatish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Aniqroq aytganda, dasturimizda matematika fanining iqtisodchilarga o'rgatiladigan qismlari: algebra, matematik tahlil, ehtimollar nazariyasi, matematik statistika, iqtisodni modellash, iqtisodiy axborotlar tizimi, kompyuter texnologiyasi, iqtisodiy-miqdoriy tahlil va qaror qabul qilishning matematik modellari, iqtisodiy statistika va shu kabi aniq fanlarni iqtisodchi mutaxassislarga o'rgatishni zamonaviy uslub va usullarini ishlab chiqish va amaliyotda tatbiq etish zarurdir.

Ta'kidlash zarurki, iqtisodiyotni tarkibiy takomillashtirishda kompaniyachilikka yo'l qo'yib bo'lmaydi, u birdaniga takomiliga yetib ham qolmaydi. Bu o'zgarishlar muntazam davrat etadigan ijtimoiy iqtisodiy jarayon bo'lib, ular davr talabi va iqtisodiy siyosatdan kelib chiqib, tarmoqlararo hamda tarmoqlar ichida to'xtovsiz davom etaveradi. Shuning uchun bozor iqtisodiyoti va fan-texnika taraqqiyoti tan oladigan tarmoqlar rivojlanib, mahsulot ishlab chiqarishda ularning hisssasi oshib boraveradi.

Monitoring maqsadi ta'lim muassasalari va ta'limni boshqarish organlarining ta'lim sohasida qabul qilingan hukumat qarorlarini amalga oshirish, ta'lim va tarbiya mazmunini takomillashtirish, talabalar bilim sifatini oshirish bilan bog'liq faoliyatlarni o'rganish va tahlil etish, aniqlangan kamchiliklarni tezkorlik bilan bartaraf etish hamda muassasalar jamoalariga moddiy yordam berishdan iboratdir. Bunda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi, yani:

Birinchidan – islohotlar bilan bog'liq hujjatlar, yangiliklarning mazmuni, qanchalik qabul qilinishi idrok etilsa va albatta mazkur jarayonlarga qancha tez kirishilsa, yakuniy natijalar ham shunchalik salmoqli bo'ladi.

Ikkinchidan - tashkiliy pedagogik ishlarning to'g'ri tashkil etilishi, yani zamonaviy talablarga javob beruvchi, uzluksiz iqtisodiy ta'limning rivojlanishiga samarali ta'sir etuvchi, takomillashtirishga ijobiy yo'l ochuvchi faoliyatning tegishli dasturini belgilash, ish uslubi va yo'nalishini qayta ko'rib chiqish, maqbul ko'rinishlarning mexanizmlarini ko'rib chiqish.

Uchinchidan - kadrlarning malakasini oshirish va qayta tayyorlash bo'yicha olib borilayotgan islohotlar jarayonida mutaxassislarga fan bo'yicha monitoring xizmati tizimining sir-asrorlarini o'rgatish.

Turtinchidan – monitoring jarayonida yangi informatsion texnologiyalardan keng foydalanish, ma'lumotlarni xalqaro ta'lim andozalari asosida unifikatsiya qilish, olingan bilimlarning natijasini amalga oshirish.

Yuqoridagi bosqichlarni amalga oshirish mexanizmlarini tashkil etishda talabalarga uzluksiz iqtisodiy ta'lim-tarbiya berishning monitoringini olib borish uchun:

- uzluksiz iqtisodiy ta'limning davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini joriy etish mexanizmi aks etgan uslubiy qo'llanma va tavsiyalar;

- «Iqtisodiyot asoslari», «Kasb iqtisodi asoslari» «Mutaxassislikka kirish» fanlari bo'yicha darslarni rejalashtirish va darsliklardan foydalanish yuzasidan uslubiy tavsiyalar;

- iqtisodiyot fani bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakalariga qo'yiladigan minimal talablar hamda namunaviy nazorat materiallari (test topshiriqlari, yozma ishlar, krossvordlar, muammoli vaziyatlar va boshqalar) va unga taalluqli manbalar;

- monitoring tahlillari va natijalarini mujassamlashtirish, aniqlangan ilg'or tajribalarni targ'ibot qilish maqsadida monitoring; muammolar, izlanishlar, echimlar tenglamasi asosida yutuqlar, muammolar va navbatdagi vazifalarni belgilash zarur bo'ladi.

Bizning nazarimizda, uzluksiz iqtisodiy ta'lim-tarbiyani talabalarga berish jarayonida mavjud tasdiqlangan o'quv rejalarining o'zlashtirilishi va doimiy monitoring olib borish, fan bo'yicha sifat va o'zlashtirish darajasini aniqlash va zamin ta'minlash uchun poydevor bo'ladi. Bu darajalar ham shartli ravishda uchga bo'linadi, yani;

1. Minimal daraja – iqtisodiy bilim asoslari fani bo'yicha har bir talaba o'zlashtirishi zarur bo'lgan tayanch mazmundir. Bu daraja bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish uchun poydevor vazifasini o'taydi va u barcha uchun majburiy hisoblanadi.

2. Asosiy daraja – oliy ta'lim doirasida minimal darajaga nisbatan to'liqroq va chuqurroq ma'lumot berishni nazarda tutadigan bilimlar hajmi.

3. Ixtisoslashtirilgan daraja – iqtisodiy bilim asoslari fanidan beriladigan bilimlarga qiziqadigan, bu bilimlarni muvaffaqiyatli tarzda chuqur o'zlashtirishga - qodir bo'lgan o'quvchi va talabalarga mo'ljallangan maxsus bilimlar xajmi.

Oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiy ta'lim monitoringini olib borish mexanizmi quyidagi tartibda amalga oshirilishi taklif etiladi:

- iqtisodiy ta'lim davlat standartlari asosida yaratilgan o'quv dasturlarini o'rganib chiqib, tahlil qilish nazoratini olib borish, shuningdek muassasa ma'muriyati tomonidan talabalar, ularning ota-onalarining DTS bilan tanishib chiqishlari uchun sharoit yaratadi;

- muassasa rahbariyati iqtisodiy ta'lim uzluksizligini ta'minlash maqsadida davlat ta'lim standartlarini o'quv dasturlari bilan birgalikda bosqichma-bosqich belgilangan tartibda joriy etilishini ta'minlaydi va nazorat qiladi, bu faoliyat doimiy ravishda kerak bo'ladi;

- monitoring olib borish natijasida ta'lim muassasasi o'qituvchilari, talabalarning DTS va o'quv dasturlari asosida tayyorlangan darslik, uslubiy qo'llanmalar, uslubiy tavsiyalar va boshqa o'quv metodik materiallar bilan ta'minlanganini doimiy nazorat qilish imkonini beradi;

- tashqi nazorat ishlari uchun monitoring o'tkazishga sharoit yaratiladi;

- pirovard natijada talabalarning belgilangan bilim, ko'nikma va malakalarga erishishlari natijalari monitoringini o'tkazish ta'minlanadi;

- o'qituvchilar tomonidan darslarni samarali o'tkazilishida DTS va o'quv dasturlari uzluksizligi asosida tayyorlangan ish materiallari, didaktik materiallar va

boshka o`quv uslubiy materiallardan, o`zining ijodiy ishlaridan keng foydalanish uchun sharoit yaratiladi;

- o`qituvchilar va tashqi nazoratchilar tomonidan har yarim yillik yakunlar bo`yicha o`tkazilgan monitoring natijalari orqali talabalarning iqtisodiyot faniga oid tegishli o`quv dasturini o`zlashtirishdagi sifat ko`rsatkichini aniqlashga qaratiladi;

- iqtisodiyot fani bo`yicha o`qituvchilardan olingan monitoring tahlillari asosida guruhlar kesimida tahlilnoma jadvali tayyorlanadi va o`zlashtirilishi past bo`lgan talabalar bilimini oshirish yuzasidan tegishli chora-tadbirlar belgilashga imkon yaratiladi;

- ta`lim muassasalari rahbariyati va tashqi nazoratchilar tomonidan o`tkazilgan monitoring natijasida yuqori ko`rsatkichga erishgan yoshlarni, o`qituvchilarni rag`batlantirishga tavsiya etishga sharoit yaratiladi;

- ta`lim muassasasi o`qituvchi pedagoglarning DTSni joriy etish yuzasidan ilg`or tajribalari va yangi pedagogik texnologiyalari bo`yicha ko`rik-tanlov o`tkazilib, munosib ishlar olib boriladi va ommalashtiriladi;

- muntazam ravishda DTMni joriy qilish va monitoring olib borish, monitoring natijalari yuzasidan talabalarga hamda ularning ota-onalariga muntazam ravishda ma`lumot berib boriladi.

Iqtisodiyot har bir kishi, oila va umuman jamiyat hayotida muhim o`rin tutadi. Iqtisodiy ahvolga qarab ijtimoiy hayot shakllanadi. Xalqimizda «Oldin iqtisod, so`ngra siyosat» degan ibora bejiz ishlatilmaydi. Iqtisodiyot bizning nafaqat bugungi, balki ertangi kunimiz, hozirgi va kelajakdagi farovonligimizdir.

Biz bozor iqtisodiyoti tomon ilk qadamlarimizni qo`ydik. Hali aralash iqtisodiyot, moddiy to`kinchilik, taqchillik degan narsalar bo`lmagan, ishlab chiqarish rivojlanib gurkiragan eng ilg`or jamiyat tomon borishimizga qancha vaqt bor, bunday jamiyatga o`tish davrining bosqichlari va qancha davom etishini oldindan aytish qiyin. Shunday ekan, hozirgi kunning asosiy talabi – jamiyatimiz yoshlaridan, qolaversa har bir fuqarodan uning bozor iqtisodiyoti qonunlarini, ularning O`zbekiston Respublikasida qanday amalga oshirilayotganini, bu qonuniyatlarni ishlab chiqishga tatbiq etishni, pirovard natijada talab darajasida xizmat ko`rsatish va tovar ishlab chiqarishni yo`lga qo`yishning sir-asrorlarini bilish kabi vazifalarni shart qilib qo`yadi.

Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida yuqori malakali iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlash tizimini takomillashtirish uchun quyidagilarga e`tibor berilsa maqsadga muvofiq bo`lar edi:

- iqtisodiy yo`nalishdagi oliy o`quv yurtlariga o`qishga kirish uchun imtihon topshiradigan abituriyentlar uchun tuziladigan test savollariga ko`proq iqtisodiy muammolar nuqtai nazaridan yondashilsa, maqsadga muvofiq bo`lar edi. Ma`lumki, respublikamiz oliy o`quv yurtlarida iqtisodiy yo`nalish bo`yicha test topshiruvchilar matematika, ona-tili adabiyot va chet tilidan imtihon topshiradilar. Ayniqsa, chet tilidan barcha yo`nalishlarga bir xil savollar tushadi. Bizningcha, iqtisodiy yo`nalish uchun chet tilidan tuziladigan savollar asosan, bozor iqtisodiyoti asoslari, jamiyat taraqqiyotining iqtisodiy muammolari xususida bo`lishi kerak. Bu ikki tomonlama afzallikka ega. *Birinchidan*, umumiy o`rta ta`lim maktablarida o`qitiladigan iqtisodiyot va biznes asoslari darsiga bo`lgan e`tibor yanada kuchayadi. *Ikkinchidan*,

oliy o`quv yurtlariga qabul qilinadigan talabalarning ko`pchiligi iqtisodiyotning asoslari bo`yicha dastlabki zaruriy bilimlarga ega bo`lganliklari tufayli barcha darslarni yuqori darajada o`zlashtirish qobiliyatiga ega bo`ladilar.

Bugungi kunda oliy va o`rta maxsus ta`lim muassasalarida «Iqtisodiyotning asoslari» fani bo`yicha yuqori sifatli o`zbek tilidagi darsliklarning nihoyatda kamligini oldini olish kerak. Shuning uchun o`quv muassasalarida bir guruh yetakchi professor-o`qituvchilar va iqtidorli talabalardan tuzilgan shunday bir markaz faoliyat ko`rsatishi kerakki, bu markazda asosiy iqtisodiy darsliklarni tezda tarjima qilinishi yo`lga qo`yilishi kerak. Ana shundagina tayyorlanayotgan iqtisodchi mutaxassislar yanada yuqori malakaga ega bo`lishi mumkin.

Oliy ta`lim muassasalari mutaxassislar tayyorlash borasida buyurtmalar portfelini shakllantiradi. Shu portfelga asosan, qabul qilinadigan talabalar miqdori belgilanadi. Afsuski, hozirgi kunga kelib, oliy o`quv yurtlarini tamomlayotgan ko`plab iqtisodchi mutaxassislar o`z ish faoliyatlarini egallagan ixtisosliklari bo`yicha davom ettirmayaptilar, shuningdek ulardan ayrimlari ish topish masalasida qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Buning asosiy sababi buyurtmalar portfelini shakllantirishda marketing tadqiqotlariga yetarlicha e`tibor bermaslikdir.

Har bir oliy o`quv yurti shu jumladan, iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlaydigan oliy o`quv yurtlari ham o`zlarining marketing strategiyalarini ishlab chiqishni yo`lga qo`yishlari kerak. Bunda ular o`z iste`molchilari va buyurtmachilari bilan mavjud munosabatlarni qaytadan tadqiq etishlari, kelajakdagi bo`lishi mumkin bo`lgan iste`molchilarni izlab topishlari, SWOT tahlilini amalga oshirishlari kerak. Bunday strategiyaning afzallik tomoni shundaki, *birinchidan*, oliy ta`lim muassasasi tashqi bozorni o`rganish natijasida qanday yangi iqtisodiy mutaxassisliklarga talab mavjudligini bilib oladi va shu asosda keyinchalik imkoniyat doirasidan kelib chiqib shu mutaxassislik bo`yicha iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlashni yo`lga qo`yishi mumkin. *Ikkinchidan*, mavjud iqtisodiy mutaxassisliklar bo`yicha tayyorlanayotgan mutaxassislarga nisbatan iste`molchi va buyurtmachilar tomonidan qo`yiladigan yangidan-yangi talablar xususida zarur ma`lumotlarga ega bo`lishi mumkin va shu asosda tayyorlash tizimini takomillashtirib borish imkoniyatiga ega bo`ladi. *Uchinchidan*, iste`molchining aynan qaysi mutaxassisliklarga asosiy ehtiyojlari mavjudligini hisobga olgan holda iqtisodchi mutaxassislar tayyorlash tizimini takomillashtiradi.

Shuningdek, moliyaviy va iqtisodiy xavf-xatarlarni boshqarish va loyihaviy moliyalashtirish sohalarida iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlashni yo`lga qo`yish kerak. Chunki, har qanday rivojlanayotgan tizimda xavf-xatarlarni to`g`ri hisobga olib, qaror qabul qilish muhim ahamiyat kasb etadi hamda iqtisodiy manfaat keltiruvchi turli xil loyihalarni o`z vaqtida to`liq moliyalashtirish manbalarini izlab topish ham dolzarb muammo hisoblanadi.

Shunday qilib, bugungi iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoiti yuqori malakali iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlash tizimini takomillashtirib borish zaruriyatini ustuvor darajaga ko`taradi.

Qisqa xulosa

Bugungi kunda zamonaviy iqtisodchiga xos xususiyatlar jamiyat taraqqiyotiga muvofiq ravishda bosqichma-bosqich boyib, takomillashib bordi. Zamonaviy iqtisodchi taraqqiyotining ilk bosqichida, masalan, tavakkalchilik hal qiluvchi rol o`ynagan bo`lsa, keyinchalik iqtisodchining boshqa xususiyatlari tadrijiy ravishda oldinga chiqib boshladi. Bu xususiyatlarga, eng avvalo, bozor imkoniyatlarini izlab topish va tadqiq qilish, ulardan foydalanish, novatorlik g`oyalarini amalga oshirish kiradi. Qolaversa, endi izlanuvchanlik, yuzaga kelgan yangi imkoniyatlardan maqsadga muvofiq foydalanish, sifatli tovarlar ishlab chiqarish, yangi texnika va texnologiyalarni o`zlashtirish, yangiliklardan xabardor bo`lish, iste`molchiga xizmat ko`rsatishning yangi usullarini izlab topish, investitsiya kiritishga yangi sohalar axtarish muhim amaliyot kasb etadi.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib, ushbu bobda zamonaviy iqtisodchiga xos xususiyatlar, tadbirkor – iqtisodiy resurslarni birlashtiruvchi, zamonaviy iqtisodchi faoliyatining tahlili, iqtisodchi faoliyatini harakatga keltiruvchi kuch kabilar xususida atroflicha fikr bildirilgan hamda kerakli ma`lumotlar asosida mavzu bo`yicha yetarli ma`lumotlar berilgan va eng asosiysi, talabalarga ishonarli tarzda bayon etilgan.

O`z-o`zini nazorat va muhokama qilish uchun savollar

1. Zamonaviy iqtisodchiga xos xususiyatlarni ta`riflab bering.
2. Tadbirkor – iqtisodiy resurslarni birlashtiruvchi deganda nimani tushunasiz?
3. Zamonaviy iqtisodchi faoliyatini harakatga keltiruvchi kuchni ta`riflab bering.
4. Zamonaviy iqtisodchi faoliyatini tahlil qilib bering.
5. Biznes va biznesmen deganda nimani tushunasiz?
6. Tadbirkorlikni huquq va majburiyatlarini ko`rsatib bering.
7. Sizningcha, zamonaviy iqtisodchi qanday fazilatlariga ega bo`lishi kerak?
8. «Oldin iqtisod so`ngra siyosat» iborasiga Sizning munosabatingiz?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar

1. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta`limda innovatsion texnologiyalar. - T.: Fan va texnologiya, 2008.
2. Tojiboyeva D. Maxsus fanlarni o`qitish metodikasi. – T.: Fan va texnologiya, 2018.
3. Fayzullaeva N. Ta`lim menejmenti va iqtisodiyoti. -T.: Fan va texnologiya, 2012.
4. Hakimova M. Kasb pedagogikasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008.
5. Hakimova M., Yulchiyeva G. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi -T.: Fan va texnologiya, 2014.

IV bob. ZAMONAVI IQTISODCHINING SHAXSIY XUSUSIYATLARINI SHAKLLANTIRISH

Reja:

- 4.1.Zamonaviy iqtisodchining shaxsiy fazilati.
- 4.2.Iqtisodchining sheriklari bilan o`zaro aloqasi.
- 4.3.Zamonaviy iqtisodchining umumijtimoiy sifatleri.
- 4.4.Zamonaviy iqtisodchida shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish yo`llari.

4.1 Zamonaviy iqtisodchining shaxsiy fazilati

Zamonaviy iqtisodchi shaxsiy sifatlarining strukturaviy modelini ikki xil tizim ko`rinishida namoyish qilish mumkin. Birinchi modelda iqtisodiyotning umumijtimoiy sifatleri keltiriladi. Ikkinchi modelda esa kasb sifatleri yig`indisi keltirilgan. Birinchi model doimo muvaffaqiyatga erishayotganlarning shaxsiy tavsifini ajratib ko`rsatishga yordam beradi, bular:

- a) doimo imkoniyat qidirish va tashabbuskorlik;
- b) qo`yilgan maqsadlarga erishishda sabot va matonat;
- v) samaradorlik va sifatga tomon tinmay harakat qilish;
- g) maqsadga qarab intilish, qisqa muddatli masalalar echimini oldindan ko`ra bilish;
- d) zamonaviy iqtisodchi nafaqat o`z sohasini, balki mumkin qadar boshqa sohalarni ham uzluksiz tahlil qilish va oldindan ko`ra bilish.

Zamonaviy iqtisodchi mijozlari bilan aloqa o`rnatishda quyidagilarni bajarishi zarur:

- ishontirish va aloqa bog`lash qobiliyati;
- mustaqillik va o`ziga ishonish;
- darrov ilg`ab olishlik va avval to`plangan bilimlarni yangi o`zlashtirilgani bilan bog`lash;
- faoliyatning tanlangan sohasida murakkab ishni shaxsan bajara olishlikka tayyor bo`lishlik.

Bugungi kunda tadbirkorlikning rivojlanishi, o`z navbatida, bir qator sharoitlarning mavjud bo`lishini taqozo etadi, ular asosida umuman tovar ishlab chiqarishning umumiy ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlari yotadi.

*Birinchi*dan, tadbirkor xo`jalik yuritishda uning biror turini tanlash, ishlab chiqarish jarayonini amalga oshirish, uni o`zgarishlarga moslashtirish, manbalarni tanlash, resurs topish, mahsulot sotish, ularga baho belgilash, foydani tasarruf qilish va shu kabilar bo`yicha ma`lum huquq va erkinliklar mavjud bo`lishini taqozo etadi.

*Ikkinchi*dan, tadbirkor ishlab chiqarish vositalariga, ishlab chiqarilgan, mahsulot va olingan daromadga mulkchilik huquqiga ega bo`lishi kerak. Tadbirkorlik faoliyati mulkdorning o`zi tomonidan ham, uning mol-mulki asosida ish yurituvchi subyekt tomonidan ham amalga oshirilishi mumkin.

Shuningdek, tadbirkorlik xulq-atvorga, faol yo`l-yo`riqlar, qoidalar va boshqa xatti-harakatni tartibga solish qurilmalari bilan ham uzviy bog`liqdir.

Tadbirkorlik yuqoridan belgilanuvchi qat`iy ruxsat – ta`qiqlar bilan bog`liq emas. Bu o`z shaxsini ko`rsatishga harakat qilish bilan bog`liq ijodiy faoliyatdir. U

ish manfaati uchun o'zini-o'zi tarbiyalash va cheklashga, burch hissi va shaxsiy axloqiy javobgarlikka asoslangan bo'ladi. Tadbirkorlik faoliyati axloqiy burch, tanlash va uning uchun shaxsiy javobgarlik kabi tadbirkorning hayot tarzi va hayotning mazmuniga aylangan tushunchalar bilan uzviy bog'langan. Tadbirkorning burchi – faqat «veksel bo'yichayani xaqdorlar oldida «to'g'rilik», o'zining shartnomaviy majburiyatlariga sodiq qolish bo'lmasdan, balki insonning o'z oldida erkin shaxs sifatida his qilishi hamdir.

Umuman, iqtisodchi bo'lishga ahd qilgan kishi, o'zining imkoniyatlari, qobiliyatlari, shu jumladan o'z izlanuvchanlik qobiliyatini aniq o'lchay bilishi kerak.

4.2. Iqtisodchining sheriklari bilan o'zaro aloqasi

Ishdagi muvaffaqiyat ma'lum darajada iqtisodchining sheriklari bilan aloqasi qanchalik to'g'ri tuzilganligiga bog'liq. Sherik deb, biror-bir birgalikdagi faoliyatning ishtirokchisiga aytiladi. Bir yoki bir necha iqtisodiyotga oid loyihalarini hamkorlikda amalga oshirayotgan korxona va tashkilotlar ham sherik bo'lishlari mumkin.

Iqtisodchining sheriklari bilan aloqalarini mustahkamlashda quyidagilar katta ahamiyatga ega:

- umumiy g'oyaga qiziqqan va ularni amalga oshirishga tayyor bo'lgan sheriklar bilan aloqa o'rnatish. Sheriklarni ma'naviy qo'llab-quvvatlashlari uchun emas, balki, birgalikda unumli ishlash uchun tanlash kerak.
- qarindosh va do'stlar bilan hamkorlik qilishga alohida e'tibor berish kerak;
- boshliq bilan tuzilgan kelishuv shartlariga qattiq rioya qilinishi kerak;
- haq to'lash shartlari;
- ijtimoiy imtiyozlar (berilgan bo'lsa);
- ishdan o'z xohishi bilan yoki turli xildagi nojo'yaliklar oqibatida bo'shagandan o'z ulushini olish va hokazolar ta'minlanadi.

4.3. Zamonaviy iqtisodchining umumijtimoiy sifatлари

Zamonaviy iqtisodchining umumijtimoiy sifatlariga: ma'naviy sifatlar, ijtimoiy, ruhiy va tabiiy-genetik sifatlar kiradi.

Ma'naviy sifatlar – iqtisodchi faoliyatida zarur bo'lgan sifatlardan bo'lib, unga tadbirkorning dunyoqarashi, tarbiyasi, e'tiqodi kabilar kiradi.

Ijtimoiy-ruhiy sifatlar – iqtisodchining jamiyatga foydali bo'lishini ta'minlovchi, unga tabiat tomonidan berilgan sifatlardir.

Zamonaviy iqtisodchining kasb sifatlariga quyidagilar kiradi: ishni miridan-sirigacha bilish, intellektual-irodaviy, tashkilotchilik sifatleri.

Ishni miridan-sirigacha bilish – kishini lavozimga saylashda eng muhim bo'lgan sifattir.

Kompetentlik – degani iqtisodchining biror masalani yechish yuzasidan va tajribaning yetarliligi va huquqiy jihatdan asoslanishi, ya'ni masalani hal qilishga haqqi borligini bildiradi. Shuning uchun iqtisodchi huquq, tadbirkorlik, menejment, marketing asoslari sohasida maxsus bilimlarga ega bo'lishi kerak.

Intellektual irodaviy sifatlar – zamonaviy iqtisodchining aqli, irodasi, sabot va matonati kabi sifatlarini o'z ichiga oladi. Tashkilotchilik sifatlariga esa iqtisodiyotni boshqarish, xodim-xizmatchilarni ishga yollash, ularni ishontira olish va ilhomlantirish kabi sifatlar kiradi.

Zamonaviy iqtisodchining shaxsiy sifatleri tarkibini yana quyidagi sifatlar bilan to'ldirish mumkin: odamlar bilan ishlay olish tajribasi, oliy ma'lumot hajmidagi maxsus bilimlar, ijodiy faollik, vaziyatga baho bera olish, kelajakni ko'ra olish va boshqalar. Ammo yuqorida qayd qilingan hamma sifatlariga ega bo'lgan to'kis bir iqtisodchini topish qiyin, chunki, odatda, bir kishida bunday xislatlarning hamma jamul-jam bo'lishi mumkin emas.

Tadbirkor faqat bozorda qandaydir mahsulot yoki ish kuchining etishmasligiga emas, balki ularni haddan tashqari ko'pligiga ham tezkorlik bilan diqqat-e'tiborini qaratadi.

Shuningdek, tadbirkor tashabbuskor kishi bo'lib, ishlab chiqarishga keng spektrdagi yo'nalishlar bo'yicha yangiliklar kiritadi, yani novatorlik g'oyalarini o'zlashtirish, hozirgacha ma'lum bo'lmagan mahsulotlarni yaratish, yangi, istiqbolli resurslarga egalik qilish, kapitalni qo'yish uchun yangi sohalarni tanlash, ilg'or tarmoqlarni rivojlantirish kabilarni amalga oshiradi.

Tadbirkor uchun ijodiy faoliyat xayolning cheksiz parvozi emas, u hamma vaqt aniq muhitda qilinadigan qarorlar bilan bog'liq bo'ladi, sarf-xarajatlarni natija bilan taqqoslash va xo'jalik yuritishning eng kamxarajat yo'llarini topish, bugungi kunning tadbirkori uchun xos bo'lgan xususiyatdir.

4.4. Zamonaviy iqtisodchida shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish yo'llari

Tadbirkorlik va biznesga nisbatan minglab vatandoshlarimizning maishiy ong darajasidagi salbiy munosabatlariga bir necha o'n yillar hukmronlik qilgan g'oyaviy, siyosiy, ma'naviy qoidalarining biznesni yaramas, uyatli mashg'ulot darajasiga tushirib qo'yishi bo'ldi. Tadbirkorlik va biznesga bu kabi munosabat, shuningdek, biznesning qorong'i tomonlari: olibsotarlik, iste'molchilarni aldash, ochiqdan-ochiq nohaq bitimlarni amalga oshirish va qokazolar oqibatidir.

Shunga qaramay, tadbirkorlik va biznes faoliyatining hozirgi taraqqiyot davrida tadbirkorlik va biznesga nisbatan jamoat fikrining o'zgarayotganini kuzatish mumkin. Tadbirkorlik va biznes barcha jamiyat tizimlarida yuksalib boruvchi qoniqmaslik hissining ifodalanishi sifatida qaraladi. U barcha ijtimoiy qatlamlar orasida murosachilikni ta'minlaydi, chunki u ijtimoiy mahsulotni ko'paytirish va uni turli ijtimoiy qatlamlar o'rtasida to'g'ri taqsimlash imkonini beradi.

Bugungi kunda iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida tadbirkorlik va biznes rivojlanib, quyidagi ijobiy natijalarga erishishga sabab bo'ladi:

- ijtimoiy mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirish va uni turli aholi qatlamlari o'rtasida haqqoniy me'yorlar ustunligida taqsimlash;
- ishsizlik darajasini kamaytirish, mehnatga qobiliyatsizlar yoki beg'araz sabablarga ko'ra unumsiz ishlovchi a'zolariga mablag' ajratib, ularning yetarlicha kun kechirish darajasini ta'minlash;
- past daromadli shaxslar sotib olish qobiliyatining turg'unligini ta'minlash;

- insonning asosiy huquqlarining, ayniqsa shaxsning erkin taraqqiy topishi va uni iqtisodiy taraqqiyoti uchun teng imkoniyati bilan ta'minlanish huquqlarining joriy qilinishini ta'minlash;

- iqtisodiy va ijtimoiy toifadagi guruhiiy manfaatlarga rioya qilish va ularni taraqqiy toptirish, yakka shaxs va jamiyat, ish beruvchi va ishlovchilar, ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar manfaatlarining o'zaro moslashuvini ta'minlash.

Zamonaviy globallashuv sharoitida tadbirkorlik va biznes xulq-atvorga, faol yo'l-yo'riqlar, qoidalar va boshqa xatti-harakatni tartibga solish qurilmalari bilan uzviy bog'liqdir. Unda erkin tanlangan hayotiy pozitsiya (holat), shaxs oldida mustaqil axloqiy tanlovning mavjudligini nazarda tutuvchi erkin tanlab olingan hayotiy vaziyat gavdalanadi.

Oliy ta'lim muassasalarida iqtisodchilar tayyorlashda iqtisodiyotga oid fanlarni o'rganish alohida o'rin tutadi. Chunki mutaxassislikka oid fanlarni chuqur o'zlashtirmay turib, boshqa fanlarni o'rganib bo'lmaydi. Shuning uchun ham zamonaviy iqtisodchilar o'zlari bu fanlarni yaxshi o'zlashtirishga harakat qiladilar.

Ma'lumki, jamiyatning o'z oldiga qo'ygan maqsadini kelajakda amalga oshiradiganlar yoshlar, yani bugungi kunning zamonaviy iqtisodchilaridir. Demak, jamiyatning kelajagi qanday bo'lishi ko'p jihatdan ularning intellektual va axloqiy jihatdan qay darajada kamol topishlariga bog'liq.

Jamiyatning taraqqiyot darajasi, axborotlarni haddan tashqari ko'pligi, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar, umuman olganda hayot tajribasi shuni ko'rsatdiki, yoshlarni yetuk, vaziyatni tezda baholay oladigan, ayni shu vaziyat uchun to'g'ri qaror qabul qila oladigan malakali mutaxassislar qilib tayyorlash bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir.

Har qanday iqtisodchi biror ishni boshlashdan oldin, eng avvalo, u ikki muhim omilni, yani:

- mazkur vaqtdagi shart-sharoitni;
- o'zining tutgan o'rni va imkoniyatini aniqlab olishi zarur.

Birinchi omil bo'yicha zamonaviy iqtisodchi o'zining ish faoliyatini firma yoki korxonaning tashqi muhitga nisbatan quvvati va kamchiligi, shuningdek, tashqi muhitdan kelib chiqadigan imkoniyatlar va tahlillarni inobatga olib belgilashi lozim.

Boshqacha aytganda, birorta jiddiy ish boshlashdan oldin iqtisodchi:

- qaysi ishlab chiqarish sohasida ish yuritish;
- qancha pul sarflash;
- hozirgi sharoitda qanday sohalar boshqalardan ma'lum ustunlikka egaligi;
- talab va uning qondirilishini;
- o'zining imkoniyatlarini erinmay o'rganib chiqmog'i lozim.

Bunday tahlil firma faoliyatining holati va biznes rivojlanishining yo'nalishlarini, kelajakdagi istiqbolini baholashga imkon beradi.

Ishni boshlashning *ikkinchi omili* – zamonaviy iqtisodchining salohiyati va uning qaysi bir turdagi faoliyatni to'g'ri tanlab olish masalasidir. AQSHdagi faoliyat yo'nalishini tanlashdagi xato kishiga moddiy jihatdan ham, ma'naviy jihatdan ham bizdagiga qaraganda ancha qimmatga tushadi.

Bugungi kunda iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida tadbirkorlik va biznes rivojlanib, quyidagi ijobiy natijalarga erishishga sabab bo'ladi:

- ijtimoiy mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirish va uni turli aholi qatlamlari o'rtasida haqqoniy me'yorlar ustunligida taqsimlash;

- ishsizlik darajasini kamaytirish, mehnatga qobiliyatsizlar yoki beg'araz sabablarga ko'ra unumsiz ishlovchi a'zolarga mablag' ajratib, ularning yetarlicha kun kechirish darajasini ta'minlash;

- past daromadli shaxslar sotib olish qobiliyatining turg'unligini ta'minlash;

- insonning asosiy huquqlarining, ayniqsa shaxsning erkin taraqqiy topishi va uni iqtisodiy taraqqiyoti uchun teng imkoniyati bilan ta'minlanish huquqlarining joriy qilinishini ta'minlash;

- iqtisodiy va ijtimoiy toifadagi guruhiiy manfaatlarga rioya qilish va ularni taraqqiy toptirish, yakka shaxs va jamiyat, ish beruvchi va ishlovchilar, ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar manfaatlarining o'zaro moslashuvini ta'minlash.

Globallashuv sharoitida tadbirkorlik va biznes xulq-atvorga, faol yo'l-yo'riqlar, qoidalar va boshqa xatti-harakatni tartibga solish qurilmalari bilan uzviy bog'liqdir. Unda erkin tanlangan hayotiy pozitsiya (holat), shaxs oldida mustaqil axloqiy tanlovning mavjudligini nazarda tutuvchi erkin tanlab olingan hayotiy vaziyat gavdalanadi.

Hozirgi davrda bozor iqtisodiyoti dunyoning ko'pchilik mamlakatlari uchun xos bo'lib, u turli mamlakatlarda har xil darajada va o'ziga xos xususiyatlar bilan amal qilmoqda va rivojlanmoqda. Bu iqtisodiyotning amal qilish mexanizmi ko'plab asrlar davomida tarkib topib, shakllanib, hozirgi davrda madaniylashgan shaklni kasb etdi va ko'pgina mamlakatlarda hukmron iqtisodiy tizimga aylandi.

Bozor iqtisodiyoti – tovar ishlab chiqarish, ayirboshlash va pul muomalasi qonun-qoidalari asosida tashkil etiladigan va boshqariladigan iqtisodiy tizimdir.

Qisqa xulosa

Zamonaviy globallashuv sharoitida tadbirkorlik va biznes xulq-atvorga, faol yo'l-yo'riqlar, qoidalar va boshqa xatti-harakatni tartibga solish qurilmalari bilan uzviy bog'liqdir. Unda erkin tanlangan hayotiy pozitsiya (holat), shaxs oldida mustaqil axloqiy tanlovning mavjudligini nazarda tutuvchi erkin tanlab olingan hayotiy vaziyat gavdalanadi.

Ushbu bobda zamonaviy iqtisodchi va uning shaxsi fazilati, iqtisodchining sheriklar bilan o'zaro aloqasi, zamonaviy iqtisodchining umumijtimoiy sifatlari, iqtisodchida shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish xususida atroflicha fikrlar bayon qilingan.

O'z-o'zini nazorat va muhokama qilish uchun savollar

1. Zamonaviy iqtisodchining shaxsiy fazilatini ta'riflab bering?
2. Iqtisodchining sheriklari bilan o'zaro aloqasi qanday bo'lishi kerak?
3. Zamonaviy iqtisodchining umumijtimoiy sifatlariga nimalar kiradi?
4. Zamonaviy iqtisodchida shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish qanday amalga oshiriladi?
5. Zamonaviy iqtisodchi qanday talablarga javob berishi kerak?
6. Muzokaralarda tadbirkor nimalarga ko'proq e'tibor berishi kerak?

7. Zamonaviy iqtisodchining madaniyati deganda nimani tushunasiz?
8. Mehnat shartnomasini ta'riflab bering.

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar:

1. Hakimova M.F. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2012. -312 b.
2. Hakimova M.F., Yulchiyeva G.T. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. -207 b.
3. Tojiboyeva D. Iqtisodiyot nazariyasi fanini o'qitish metodikasi (lotin). –T.: Moliya. 2003. -181 b.
4. Бакирова Г.Х. Психология эффективного стратегического управления персоналом: учеб.пособие. – М.Юнити-Дана, 2008.
5. Hayitov O.E., Ochilova G.O. Tadbirkorlik psixologiyasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008.-144 b.
6. Tojiboyeva D., Yo'ldoshev A. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. Darslik. – T.: Aloqachi, 2019. -568 b.
7. Abdalova S, Mavlyanov A. Mustaqil ta'limni tashkil etish texnologiyasi.- T.: Fan va texnologiyalar, 2009. -123 b.
8. Peregudov L.V., Saidov M.X. Oliy ta'lim menejmenti va iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma.– T.: Moliya, 2002. -191 b.
9. Christian Sorgenfrei. The Effectiveness of E-Learning Systems: A Review of the Empirical Literature on Learner Control. Decision Sciences Journal of Innovative Education Volume 14 Number 2 April 2016. R.154-174

V bob. ZAMONAVIY IQTISODCHINING KASBIY HAMDA AXLOQIY XUSUSIYATLARI

Reja:

- 5.1. Zamonaviy iqtisodchining kasbiy mahoratiga qo'yiladigan talablar.
- 5.2. Zamonaviy iqtisodchining axloqiy, ma'naviy xususiyati.
- 5.3. Zamonaviy iqtisodchida axloq me'yorlari va biznesmenning axloq kodeksi.
- 5.4. Zamonaviy iqtisodchining o'n sifati.

5.1. Zamonaviy iqtisodchining kasbiy mahoratiga qo'yiladigan talablar

Iqtisodiy o'sish sur'ati va ko'lamiga qarab jamiyatning iqtisodiy ahvoriga baho berish mumkin. Iqtisodiy o'sish - iqtisodiy ravnaq, ya'ni iqtisodiyotning ilgarilab rivojlanishi bo'lib, yaratilgan tovarlar va xizmatlarning kupayib borishini bildiradi.

Jamiyatning ko'zlagan maqsadi qay darajada amalga oshayotganini aks ettiradigan ko'rsatkich bu aholi jon boshiga yaratilgan milliy daromad bo'lib, u ko'p jihatdan o'sish sur'atiga bog'liq.

Globalashuv sharoitida iqtisodiy o'sish ishlab chiqarishning yil sayin kengayib borishini ham taqozo etadi. Uni kengaytirilgan takror ishlab chiqarish ham deb atash mumkin. Buning uchun esa investitsiya talab qilinadi. Ishlab chiqarish kengayganda yalpi ichki mahsulot (YAIM) ko'payishi kerak. YAIM hisobidan esa qilingan sarflar o'zni qoplanadi. Yalpi ichki mahsulotning yana bir qismi iste'molga ketadi, bir qismi jamg'ariladi, ya'ni firmalar, davlat va aholi qo'lida jamg'arilib, shu jamg'arma investitsiyaga aylanadi, ishlab chiqarishning o'sishini ta'minlaydi. Shu tahlilda ishlab chiqarish yangilanib, iqtisodiy o'sish takrorlanadi.

Beqarorlik bo'lib turadigan hodisa, ammo bozor mexanizmi uni bartaraf etib, iqtisodiy o'sish yo'lga o'tish imkonini ham beradi. Mamlakatimizda olib borilgan iqtisodiy islohotlar natijasida barqaror iqtisodiy o'sishga erishilmoqda. Aholi jon boshiga yaratilgan yalpi ichki mahsulot iqtisodiy taraqqiyotni va aholi turmush darajasini ifodalaydi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining qoidalariga muvofiq holda tayyorlangan bo'lib, milliy tajribaning tahlili va ta'lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan hamda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri ola bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgandir.

Dastur kadrlar tayyorlash milliy modelini ro'yobga chiqarishni, har tomonlama kamol topgan, jamiyatda turmushga moslashgan, ta'lim va kasb-hunar dasturlarini ongli ravishda tanlash va keyinchalik puxta o'zlashtirish uchun ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, psixologik-pedagogik va boshqa tarzdagi sharoitlarni yaratishni, jamiyat, davlat va oila oldida o'z javobgarligini his etadigan fuqarolarni tarbiyalashni nazarda tutadi.

Mustaqil taraqqiyotimizning bosib o'tgan yo'liga nazar tashlar ekanmiz milliy xo'jaligimiz iqtisodiy jihatdan mustahkamlanib, inqiroz holatidan chiqarilganligi, ko'pgina sohalarda barqaror o'sishga erishilganligining guvohi bo'lamiz. Bozor mexanizmining tarkibiy qismlari qaror topdi va uning infratuzilmalari vujudga keltirildi, hozirgi kunda esa iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, iqtisodiyotni har taraflama erkinlashtirish amalga oshirilmoqda. Eng muhimi shu davr ichida milliy istiqlool g'oyasi va mafkurasi shakllanib, kishilarimiz ongiga singib bormoqda.

Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi bo'lgan ta'lim tizimining uning ajralmas qismi bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Mamlakatimizning og'ir iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy qiyinchiliklarni bosib o'tib, taraqqiyot yo'liga kirishi ta'lim tizimini isloh qilish bilan bog'liq edi.

Globalashuv sharoitida iqtisodiyotda makroiqtisodiy mutanosiblikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishda yetakchi o'rin tutish lozim bo'lgan ishlab chiqarish, soha va tarmoqlarini jadal rivojlantirish, shu bilan birga, O'zbekistonning o'ziga xos demografik xususiyatlari, bandlik, aholi daromadlarini ko'paytirish bilan bog'liq va boshqa o'ta muhim muammolarni hal etishga qaratilmog'i darkor. Barqaror iqtisodiy o'sishga erishayotgan mamlakatimizda galdagi muhim vazifa iqtisodiyotning samaradorligini ta'minlashdan iborat.

Shu jihatdan kadrlar tayyorlash masalasi eng muhim vazifa sifatida qo'yilib, ularni ta'lim sifatini oshirish bilan birga iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishga ham tayyorlash zarur bo'lib qoldi. Bu borada iqtisodchi kadrlarni tayyorlashda ularni iqtisodiy bilimlar bilan qurollantirish, ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida g'oyatda muhimdir.

Zero, yosh avlodda iqtisodiy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish ularni tejamkorlik, mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, ishbilarmonlik, tadbirkorlik, iqtisodiy hisob-kitoblar haqida fikrlashga o'rgatadi.

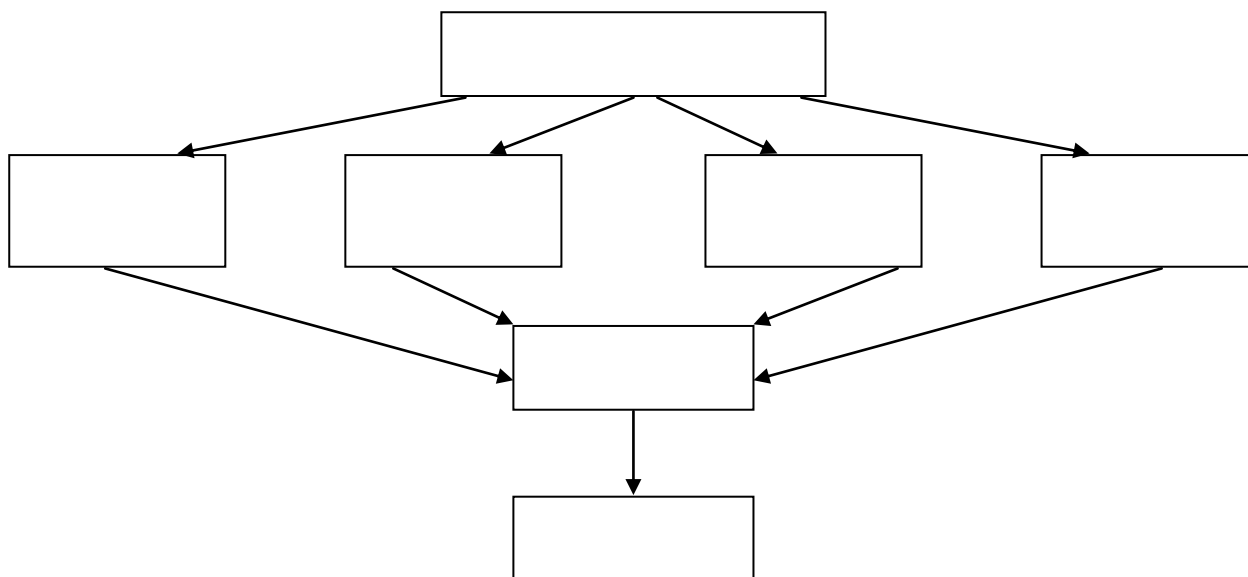
Iqtisod, iqtisodiyot yoki iqtisodiy tarbiyaga doir ko'p ta'riflar mavjud bo'lib, hozirgi kunda ham olimlar bu haqda turli xil fikrlar bildirib kelmoqdalar. Masalan, yunon olimi Geliot tomonidan kiritilgan «iqtisodiyot» tushunchasi, bu – “uy xo'jaligini boshqarish san'ati” ma'nosini anglatgan. Keyinchalik bu tushunchaning mohiyati yanada kengayib borib, ma'nosi to'ldirib borilgan.

Ma'lumki iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar o'z navbatida mutaxassislar malakasi va mahoratini yuqori bo'lishini, mutaxassislarga bo'lgan talabning o'zgarishiga moslashuvchan, o'z malakasini oshirishga intiluvchan bo'lishni talab etadi. Buning uchun iqtisodchi mutaxassislarni mustaqil izlanish, fikrlash, turli qarashlarni taqqoslash, tahlil qilish, xulosa chiqarishga o'rgatish lozim.

Oliy ta'limning respublikamizning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy-ma'naviy rivojini ta'minlashda o'zi tanlagan mutaxassis bo'yicha bozor iqtisodi sharoitida ishlashga layoqatli, yuqori malakali, iqtidorli, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashdan iboratdir. Bo'lajak kadrlarda chuqur va mustahkam bilimlarni shakllantirish, milliy istiqlool g'oyalariga sadoqatini, Vatanga muhabbatini, bu yo'ldagi fidoyilikni tarbiyalashni davom ettirish ham oliy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridandir.

Iqtisodiyot bilan shug'ullanishning birinchi vazifasi talabalarning iqtisodiy bilim saviyasini oshirish bo'lsa, keyingisi ana shu bilim asosida malaka va ko'nikmalar hosil qilishdir. Iqtisodiy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish jarayoni

quyidagicha kechadi: bilim-ko`nikma-malaka. Bu jarayon mexanizmi quyidagicha amalga oshirilishi mumkin:

2-rasm. Iqtisodiy bilim va ko`nikmalarni rivojlantirish jarayoni

Kasbiy ta'lim fani bizga, O`zbekiston mustaqilligining birinchi yillaridan kirib keldi. Chunki, qo`llanayotgan tajribalar kasbiy ta'limning asosi bo`lib xizmat qiladi. Talabalarimizga iqtisodiy ta'lim, iqtisodiy tarbiya berish muammolari ko`zga tashlanib qoldi.

Har bir insonning hayoti asosini iqtisodiy faoliyat tashkil etar ekan, u albatta har bir odamdan iqtisodiy fikrlashga o`rganishni talab qiladi. Ayniqsa, globallashtirish sharoitida bu talab yanada kuchayadi. Shuning uchun ham iqtisodchilarga yoshlikdan boshlab iqtisodiy fikrlashni o`rganishlari uchun, mamlakatimizda o`rta umumta'lim maktabidan boshlab, iqtisodiy bilim asoslarini o`rganishga kirishildi.

Iqtisodiyot yo`nalishidagi o`quv yurtining talabalari esa iqtisodiy fikrlashni o`rganibgina qolmay, keng doiradagi iqtisodiy muammolarni aniqlash, tahlil qilish, iqtisodiy rivojlanish tendentsiyalariga baho berish, bu o`zgarishlar kelajakda qanday natijalarga olib kelishini ko`z o`ngida keltira bilishni o`rganishi zarur.

Ixtisoslik fanlari va ilmiy-texnik bilimlar bilan gumanitar ta'limning aloqalarini mustahkamlash, ta'lim-tarbiya tizimlarida ulardan birgalikda samarali foydalanish vazifalarini, mustaqil O`zbekistonning hozirgi sharoitda hayotning o`zi kun tartibiga ko`ndalang qilib qo`ydi: respublikaga ko`plab yangi tipdagi kadrlar kerak. Ular faqat xalq xo`jaligi talablarini qondirish uchungina emas, balki O`zbekistonning jahon jamiyatiga qo`shilishi bilan bog`liq masalalarni bajarish, uning xalqaro madaniy va xo`jalik aloqalarini o`stirish va mutahkamlash uchun ham zarur. Ta'lim va tarbiyada millatning madaniy an`analariga umumbashariy qadriyatlarga murojaat etish ham, shakllangan me`yorlar va qarashlarni qayta anglashga bo`lgan hatti-harakati ham ana shundandir. Eskirgan mafkuraviy qoliqlar va ko`rsatmalardan voz kechish, erkin, ijodkor va tashabbuskor shaxsni tarbiyalab etishtirish, talaba-o`quvchilar ongini ijtimoiy safsatabozlik, milliy xurofotlardan xalos etish yosh avlod ta'limi va tarbiyasi oldida turgan asosiy vazifalardandir.

Hozirgi kun fan, madaniyat va ta'lim sohalarida ham katta o'zgarishlar amalga oshirilmoqda, islohotlarning sur'atlari tobora jadallashmoqda. Biroq axborotlar asri talablariga muvofiq o'zgarayotgan hayotimiz ehtiyojlari jamiyat oldiga yangidan-yangi vazifalarni ko'ndalang qilib qo'ymoqda.

Bu vazifalarni amalga oshirish uchun ta'lim va tarbiya tizimining barcha bosqichlarini Kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida isloh qilish tadbirlari ko'rilmogda. Hozirgi kun bu borada qilinadigan ishlarning birinchi, ikkinchi bosqichi yakunlanib, uchinchi bosqich bo'yicha ishlar amalga oshirila boshlandi.

Barkamol shaxsni tarbiyalash gumanitar ta'lim va tarbiyaning muhim qismlaridan biri sifatida talaba-yoshlar ruhiy olamining shakllanishida, hayotiy pozitsiyalarning mustahkalanishida, ularning ijtimoiy faolligining o'sishi va ixtisoslik bilimlari hamda umumnazariy tayyorgarligining oshishida asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Insoniyat tomonidan to'plangan behisob madaniy boyliklardan bahramand bo'lish, ularni o'zlashtirish yoshlarda gumanistik dunyoqarashning vatanparvarlik, vijdon, e'tiqod, or-nomus, mardlik, jasorat, oliyhimmatlik, insonparvarlik kabi qadriyatlarning shakllanishiga yordam beradi. Yoshlarda bunday sifat va fazilatlarni tarbiyalash maorif va oliy ta'lim tizimida ustivor ahamiyatga ega bo'lishi kerak.

Barkamol shaxsni voyaga yetkazish ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni insonning ijtimoiy intizomi va uning ixtisoslik bo'yicha mehnat faoliyatining ajralmas va tabiiy belgilariga, xususiyatlariga aylashtirishdan iborat bo'lib, bo'lajak mutaxassisning insonparvarlik sifat va fazilatlarining ustivor bo'lishini ta'minlashga qaratiladi. Tarbiyaviy ishlar rejalari gumanitar turkumdagi fanlarning, shu jumladan, ijtimoiy-iqtisodiy fanlarning insonparvarlik xususiyatlaridan ham ta'lim-tarbiya jarayonlarida unumli va samarali foydalanishni keng yo'lga qo'yish bilan birga, bu turkumga kirmagan fanlarning ham tarbiyaviy tamoyillariga, insonning ma'naviy-axloqiy ruhiy jihatdan takomillashtirish imkoniyatlariga alohida ahamiyat va e'tibor qaratishni, ularning insonparvarlik xususiyatlarini kengroq ochib, tahlil etib ko'rsatib berishni, o'quvchi-yoshlarni o'qitish orqali ma'naviy-ruhiy jihatdan ham tarbiyalashni maqsad qilib qo'yadi.

Shunday qilib, bugungi kunda jamiyat hayotida yuzaga kelayotgan iqtisodiy muammolarni o'z vaqtida anglab etgan holda ularni oqilona hal qilish uchun zaruriy chora-tadbirlar belgilash soha mutaxassislaridan juda katta bilim va malakani talab etadi. Bo'lg'usi iqtisodchilar bugungi davr talablariga javob berish uchun o'z bilim va malakasini tinimsiz oshirib borishi, zamonaviy tajribalarni qunt bilan o'rganishi, izlanishi lozim. Bu nafaqat bugungi kun kishilari, balki kelajak avlod oldida ham juda katta mas'uliyatni bo'yniga olish demakdir.

5.2. Zamonaviy iqtisodchining axloqiy, ma'naviy xususiyati

Insonlar qanchalik tajribali va bilimdon bo'lsalar ularni odob masalalari shunchalik qiziqтира boshlaydi. Xodimlarning axloqiy yuksakligi zamonaviy rahbarning boshqaruv faoliyatining muhim sifat ko'rsatgichi hisoblanadi. Bunga erishish uchun, avvalo rahbarning ijtimoiy-odobiy tayyorgarligi (nazariy va amaliy) zarur. Ana shu maqsadda boshqaruv odobi tuziladi. Uning mohiyati ishlab

chiqarishni tashkil etish va boshqarishning barcha ishtirokchilarining xulq-atvori tamoyil va me'yorlarini asoslashdadir, xizmat huquq va majburiyatiga kasb burchi sifatida munosabatda bo'lish zarurligidadir.

Zamonaviy iqtisodchining odobi ma'muriy va xo'jalik faoliyatini sifatli ado etishga yo'naltirilgan nazariy-amaliy etika bilimlari va amaliy tavsiyalar tizimidan iboratdir. Ijtimoiy adolat, shaxs erkinligi, kasbiy pokizalik, mas'uliyatni his etish, tabiatni asrab-avaylash uning asosiy tamoyillari hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodchining odobida axloqiy tavsifdagi, shaxs xulq-atvorini o'rganish bilan bog'liq me'yoriy hujjatlar, boshqaruv faoliyatiga bo'lgan axloqiy talablar, ishga aloqador etika qoidalari ishlanmalari va iqtisodchining xizmatdan tashqari xulqi, muomala odobi bo'yicha maslahatlar to'plamlari muhim o'rin egallaydi.

Quyidagilar zamonaviy iqtisodchining asosiy axloqiy qoidalari hisoblanadi:

- odamlarga keng ko'lamda o'z foydaliligini namoyon etish uchun hokimiyatga intilish;

- boshqaruv faoliyatida qatnashish uchun xodimlarni faol jalb etish;

- foydali tanqidni samimiy qabul qilish va jamoat fikrini hurmatlash;

- bo'ysunuvchilarga ishongan holda munosabatga moyillik, ularni o'z hamfikrlari deb bilish.

Shuningdek, bugungi kunda O'zbekiston buyuk burilish va taraqqiyot davrini o'z boshidan kechirmoqda. Bunday sifat o'zgarishlar davri axloqiy tarbiyaning mazmuni, maqsadi va vazifalarini yanada boyitishni, bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda o'rganishni talab etadi. Axloqiy tarbiyaning bosh maqsadi – mustaqillik g'oyasi asosida bo'lajak iqtisodchi-pedagoglarni tarbiyalash borishdir. Albatta, milliy istiqlool mafkurasi xalqimizning azaliy an'analariga, udumlariga, diliga, ruhiyatiga asoslangan holda har bir talabaga mehr-oqibat, insof, adolat, haqiqat, vijdoniylik kabi axloqiy his-tuyg'ularni singdirib borishga qaratilgan. Bu fazilatlar axloqiy tarbiya mazmuniga qadim-qadimdan kiritilgan bo'lsada, bugungi kunda ularni yanada rivojlantirish talab etilmoqda.

Hamma zamonlarda ham jamiyatda yashagan odamlar o'rtasida yurish-turish, o'zini tutish, muomala qilish, o'zaro munosabatda bo'lish bilan, hayot maqsadi va manfaatlari bilan bog'langan ma'naviy qoidalar mavjud bo'lgan. Bu ma'naviy qoidalar, odob va axloq me'yorlari odamlar qalbida hayot tajribasi, zaruriyati va ehtiyojlari asosida shakllanib, ularning faoliyati, xatti-harakatida ko'zga tashlanadigan axloq normasiga aylangan. Axloq inson ma'naviyatining o'zagi, eng oliy belgisidir.

Axloq kishilarning bir-biriga, oilaga, jamiyatga, vatanga, tabiatga nisbatan bo'lgan, ma'naviy asoslangan, adolat mezonlariga tayangan munosabatlarning muayyan tizimini ifodalaydi. Kishilar o'zining tarixiy taraqqiyoti jarayonida axloq normalari tizimini yaratibgina qolmagan, balki ularni ilmiy asoslashga, rivojlantirishga harakat qilib kelganlar.

Mutafakkirlarning fikricha, axloq odamlar o'rtasidagi munosabatlarning birlik, birdamlik, ahillik, hamkorlik, hamdardlik singari ma'naviy omillar bilan bog'langan shakllaridir. Shu sababli ham axloq va odob normalarining shakllanishi va rivojlanishi jamiyat taraqqiyotining asosiy shartlaridan biri bo'lgan.

Tadbirkorlikda ham axloq va odob me'yorlari mavjud. Tadbirkor faoliyati faqat tadbirkorlikning huquqiy va tashkiliy asoslariga bog'liq bo'lmasdan, balki u insonlar, biznesmenlar, xizmat qiluvchi mutaxassislar doirasida ham axloq me'yorlariga rioya qilishi bilan ham belgilanadi.

Bugungi kunda globallashuv sharoitida faqat o'z kasbini puxta bilgan, madaniyatli, odobli tadbirkorlarga obro'-e'tibor qozonadi hamda tadbirkorlikning qonun-qoidalarini atroflicha bilishi talab etiladi.

Shaxs, millat, insoniyat ma'naviyatining holati va darajasi jamiyat taraqqiyotiga turlicha ta'sir etishi mumkinligi qadim-qadim zamonlardan beri ma'lum. Tarixiy shaxslar, buyuk allomalar, siyosiy kuchlar hayot saboqlari, tarix tajribasi va o'z oldiga qo'ygan maqsadlarini e'tiborga olib ma'naviyatni kuchaytirish, rivojlantirish yoki ma'naviy buhronni chuqurlashtirish orqali jamiyat, millat taraqqiyotiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishga harakat qilganlar.

Jamiyat hayotidagi barcha yuksalishlar, taraqqiyot imkoniyatlari, komil inson shaxsining shakllanishi muayyan ma'naviy muhit va imkoniyatlar bilan bog'liq bo'lgan. Barcha tushkunliklar, turg'unlik holatlari, iqtisodiy, siyosiy inqirozlar esa ma'naviy buhronning natijasi bo'lgan. Shuning uchun jamiyat taraqqiyotidagi tushkunliklar va yuksalishlarning sababini ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy omillardangina emas, balki kishilarning ongi, e'tiqodi, dunyoqarashi, axloqiy kamoloti darajasidan ham izlash kerak.

Ma'naviyatning jamiyat taraqqiyoti, inson kamolotidagi katta ahamiyatini e'tirof etish uning mohiyati va mazmunini ham ilmiy tahlil qilishni talab qiladi. Shu vaqtga qadar ijtimoiy fanlarda bu kategoriyaning mohiyati va mazmuni to'la yoritib berilgan emas.

Ma'naviyat tushunchasi mohiyati va mazmuni jihatidan murakkab va serqirradir.

Inson ongli faoliyati, tafakkur salohiyatining har qanday shakli ma'naviyat bo'la olmaydi. Shu sababli ham ongli tafakkur sohibi bo'lgan kishilarda, iqtisodchilarda ma'naviyatlilik bilan bir qatorda, ma'naviy qashshoqlik, qoloqlik hollari ham ko'zga tashlanadi. Agar jamiyat hayotida ma'naviy qoloqlik, ma'naviy tubanlashish bo'lmaganda, ma'naviyat uchun kurashishga zaruriyat ham bo'lmas edi.

Ma'naviyat – inson axloqi va odobi, bilimlari, iste'dodi, qobiliyati, amaliy malakalari, vijdoni, iymoni, e'tiqodi, dunyoqarashi, mafkuraviy qarashlarning bir-biri bilan uzviy bog'langan, jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etadigan mushtarak tizimidir.

Ilg'or g'oyalar va yangiliklarning targ'ibotchisi bo'lgan zamonaviy iqtisodchi-pedagoglar eng madaniyatli, ma'naviyati o'ta boy insonlar bo'lib, bu fazilat ularning yurish-turishida, fe'l-atvorida, kiyinishida, oilada, ish joyida, odamlar bilan madaniy muomala qila bilishida, jamoat joylarida o'zini tuta bilishi, nutq madaniyati, ma'naviyati, insoniy fazilatlarida o'z aksini topadi. Bu fazilatlar har bir zamonaviy iqtisodchining go'zal ichki dunyosining tashqi ifodasidir.

Zamonaviy iqtisodchining ma'naviyati deganda odob va iqtidor o'rtasidagi dialektik bog'lanish tushuniladi. Bu bog'lanish quyidagi fazilatlar majmuasida o'z aksini topadi:

ADAB – aqlning suyanchig'i, barcha fazilatlarining mezon. Adab – yaxshilik bilan yomonlikning farqini bilish, foyda bilan zarar orasidagi tafovutni anglashdir. Adab vositasida kishi o'z jonini yomon xislatlardan davolaydi, yoqimsiz ayblardan poklaydi, chiroyli fazilatlaridan bezaydi.

Adab zamonaviy iqtisodchini eng chiroyli xulq bilan qurollantiradi. Natijada aql egalari bunday tadbirkordan har ishda rozi bo'lishadi. Adabli tadbirkor esa kundan kunga obro' topadi, nufuzi oshadi, ishlari ravnaq topadi.

Jamiyat taraqqiyoti va inson kamoloti jarayonida ma'naviyatning barcha qirralari o'zaro bog'liq holda shakllanadi va rivojlanadi. Axloq va odob inson hayotga qadam qo'yayotgan dastlabki davrdanoq shakllanib, uning kamolotiga zamin yaratuvchi ichki ruhiy omil bo'ladi. Demak, har bir inson tarbiya ko'rib, muayyan odob va axloq normalarini, bilim va ilmlarni egallaydi, mehnat qilib tajriba orttiradi, hunar-kasb sohibi bo'ladi, malaka orttiradi, o'z qobiliyati va iste'dodini biror yoki bir necha sohada to'la namoyon etish imkoniga ega bo'ladi. Axloq, odob, bilim, iste'dod zaminida e'tiqod, ixlos, vijdon, iymon shakllanadi.

Umuman, ma'naviyatning bu jihatlari birgalikda insonda ijtimoiy, moddiy hayotning mohiyati va maqsadlari haqida muayyan dunyoqarash, mafkuraviy e'tiqodlar tizimi shakllanishiga olib keladi.

Yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash dasturning asosiy maqsadlaridan biri sifatida belgilanishi bilan birga, uni ro'yobga chiqarish uchun hal etilishi nazarda tutiladigan vazifalar qatorida ham ma'naviy-axloqiy tarbiyaga alohida o'rin ajratiladi. Dasturda, jumladan, ta'lim oluvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqish va joriy etish asosiy vazifalar jumlasiga kiritilgan.

Talaba-yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga qanchalik e'tibor berilayotgani shunda ham namoyon bo'ladiki, bu vazifa faqatgina ma'lum sinf, kurs yoki bosqichda emas, ta'limning barcha darajalari va bo'g'inlarida amalga oshirilishi lozimligi dasturda aniq belgilab qo'yilgan:

“...Milliy mustaqillik tamoyillari va xalqning boy intellektual merosi hamda umumbashariy qadriyatlarining ustuvorligi asosida ta'limning barcha darajalari va bo'g'inlarida ta'lim oluvchilarning ma'naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish”.

Mustaqillikning qo'lga kiritilishi yoshlarni va umuman aholini ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirdi. Talaba-yoshlar ongida yuksak ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish, bir tomondan, ularning kamol topishiga xizmat qilsa. ikkinchi tomondan, Mamlakatdagi ma'naviy-ruhiy iqlimni sog'lomlashtirish va aholining jipsligini ta'minlashga ko'maklashadi.

Mamlakatda o'tkazilayotgan chuqur ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy islohotlar shu islohotlar jarayonida ishtirok etayotgan barcha fuqarolarda muayyan ma'naviy-axloqiy me'yorlar shakllanishini taqozo etadi. Ana shu me'yornlarni yoshlarda shakllantirish ularni hayotga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, o'quvchi va talaba-yoshlarda yuksak ma'naviy-axloqiy me'yornlarni shakllantirish ularning muayyan kasb egasi bo'lib yetishishida ham katta ahamiyatga molik.

Shaxsning kamol topishida axloqiy tarbiyaning o'zni qanchalik muhimligiga ajdodlarimiz alohida e'tibor berganlar. Ayniqsa, XX asr «boshlarida

yashab ijod etgan ma'rifatchilarimiz ijodida tarbiya muammolari katta o'rin tutgan. Yirik ma'rifatparvar Abdulla Avloniy "Tarbiya bizlar uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir", deganda tarbiyaning faqat alohida shaxs emas, jamiyat taraqqiyotida ham naqadar katta rol o'ynashini ta'kidlagan edi. Bundan tashqari, Abdulla Avloniy ma'naviy-axloqiy tarbiya to'g'risida ham juda teran fikrlar bildirgan: "Axloq tarbiyasi - insonlarga eng muhim, ziyoda sharaf, baland daraja berguvchi axloq tarbiyasidir. Biz avvalgi darsda tarbiya ila dars orasida farq bor, deduk, chunki dars oluvchi biluvchi, tarbiya oluvchi amal qiluvchi demakdur".

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaga yo'naltirilgan tadbirlarni amalga oshirishga kirishishdan avval shu tadbirlar rejasini tuzib olish lozim. Reja tuzish uchun esa tarbiyalamoqchi bo'lgan obyektning holati va xususiyatlarini aniqlab olish lozim bo'ladi. Bu vazifani amalga oshirishda pedagogik diagnostika qo'l keladi.

Tarbiya jarayonida ham tarbiyaviy tadbirlarni boshlashdan avval tarbiyalanuvchining holatini, xususiyatlarini, imkoniyatlarini o'rganish zarur. Bu vazifani bajarishda pedagogik diagnostika katta imkoniyatlarga ega. Pedagog-olim M.Quronov yoshlarda ijtimoiy faollikni tarbiyalash uchun xolis tashxis qo'yish zarurligini ta'kidlaydi. Hozirgi kungacha tarbiyaviy ish samaradorligini ta'minlashda pedagogik diagnostikaga juda kam e'tibor berilmoqda. Pedagogika bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarning aksariyatida psixodiagnostika (ruhiy tashxis) imkoniyatlaridan foydalanish bilan cheklanilmoqda. "Holbuki, ba'zi tadqiqotchilarimiz to'g'ri ta'kidlayotganidek, bizning g'animlarimiz diniy aqidaparastlar yoshlarni o'z domiga tortishda ishni tashxis qo'yishdan boshlamoqdalar". To'g'ri, tarbiyaviy jarayon uchun psixodiagnostika ham zarur. Ruhiy tashxis shaxsning irodasi, idroki, diqqati, sezgilari, xotirasi, ruhiy xususiyat va holatlarini aniqlash uchun xizmat qiladi. Lekin, tarbiya jarayonida bu birinchi qadam, xolos.

Pedagogik diagnostika tarbiyalanuvchilarning ma'naviy-axloqiy qiyofasi, qadriyatlarga yo'naltirilganlik darajasi, axloq-odobi, muomala madaniyati darajasini o'rganishga qaratilar ekan, bunga erishish uchun muayyan usullardan foydalanadi. Pedagogik diagnostikaning asosiy usullari quyidagilar: suhbat, kuzatish, intervyu, so'rovlar, test, hujjatlarni o'rganish. Bu usullar psixodiagnostikada ham keng qo'llaniladi. Lekin, psixodiagnostikada bu usullardan ruhiy holatni o'rganish uchun foydalanilsa, peddiagnostikada tarbiyalanganlik darajasini o'rganish maqsadi ko'zda tutiladi.

5.3. Zamonaviy iqtisodchida axloq me'yorlari va biznesmenning axloq kodeksi

O'zbekiston Respublikasi siyosiy, ma'naviy, ijtimoiy hamda iqtisodiy hayotning hozirgi bosqichida rivojlanish, yangilanish va demokratik jamiyat qurish sari shaxdam qadamlar bilan odimlab bormoqda. Mamlakatimiz ijtimoiy hayotining barcha sohalarida, jumladan, ma'naviy sohada ham chuqur o'zgarishlar ro'y bermoqda.

Mamlakatimizda ta'lim tizimining tubdan isloh qilinishi ulkan ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga molik hodisa bo'lib, uning natijalari faqat ta'lim tizimiga emas, balki jamiyat hayotining barcha jabhalariga samarali ta'sir o'tkazadi. Shuning uchun mamlakatimizning qishloq xo'jaligi, sanoati, qurilish, transport, ijtimoiy soha vakillari ham ta'lim tizimidagi islohotlarga befarq qarab tura olmaydi. Bu sohalarning vakillari ta'limdagi islohotlarga imkoniyat boricha ko'maklashadi. Ayniqsa, madaniy-ma'rifiy muassasalarning xodimlari ta'limdagi islohotlarga barakali ko'mak berishlari mumkin. Bu soha xodimlarining ta'lim tizimiga o'tkazadigan ta'siri bevosita ta'lim-tarbiyaning asosiy shakli bo'lgan darslarning samaradorligida ham sezilishi tayin. Bu ta'sir ta'lim tizimidagi darslar va boshqa mashg'ulotlarda madaniy-ma'rifiy tadbirlardan serunum foydalanish va darsdan tashqari paytlarda talaba-yoshlarning ta'lim olishi talaba-yoshlarning ta'lim olishi va tarbiyasiga aloqador bo'lgan tadbirlarni o'tkazish ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Axloqiy tarbiya ma'naviyatning asosi, ma'naviyat esa har qanday davlatning asosidir. Ana shu asosning bo'sh bo'lishi davlatni inqirozga olib kelishi mumkin. Shuning uchun O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov «Yuksak ma'naviyatsiz kelajak yo'q» degan so'zlarni qayta-qayta takrorlamoqdalar. Milliy istiqloq mafkurasi, ma'naviyatimizni yuksaltirish shu kunning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib, uni yoshlar qalbi va ongiga singdirish ta'lim-tarbiyaning turli shakllarida amalga oshirilishi kerak.

Axloq insoniyatning ma'naviy madaniyatining ko'rinishlaridan, ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, u kishilarning tarixan tarkib topgan xulq-atvori va yurish-turishini ifodalaydigan, ularning bir-biriga va jamiyatga bo'lgan munosabatlarini aks ettiradigan muayyan qoidalar yig'indisidir. Shuning uchun ham axloq murakkab ko'p qirrali jamiyat hodisasi bo'lib, u o'z ichiga insonning jamiyat, jamoa va boshqa kishilar bilan o'zaro aloqalarini belgilovchi tamoyillar, me'yorlar va qoidalarni qamrab oladi.

Iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy munosabatlari orqali bir-biri bilan bog'langan kishilar o'zaro muayyan axloq normalariga asoslanib muomala qiladilar. Bir inson uchungina xos bo'lgan axloq bo'lmaydi. Axloqiy fazilatlar va axloqiy me'yorlar asosan ko'pchilik o'rtasidagi munosabatlarda namoyon bo'ladi. Axloq normalari uzoq tarixiy tajriba asosida shakllanib, kishilar o'rtasidagi munosabatlarni mushtaraklashtirib turadi.

Axloqiy madaniyatni yuqoriroq bir pog'onaga ko'tarilishi ham siyosiy, ham iqtisodiy sohalarga bevosita ta'sir etadi va ularning yanada rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham hamma davrlarda axloqiy tarbiyani rivojlantirish, axloqiy madaniyatni yanada yuqoriroq darajada ko'tarish muammosi eng muhim masalalar qatoridan joy olgan va ma'rifatchilar, pedagoglarning diqqat markazida turgan.

Axloqiy tarbiyaning asosiy maqsadi zamonaviy iqtisodchilarda axloqiy e'tiqodni, axloqiy onglilikni va axloqiy his-tuyg'ularni tarbiyalash, ular asosida axloqiy xulq-atvorni odatlantirish, axloqiy malaka hamda axloqiy ko'nikmalarni hosil qilishdir.

Axloqiy his-tuyg'ular, axloqiy qadriyatlar va axloqiy ong insonda axloqiy hislarni vujudga kelishiga olib keladi; bularga g'urur, vijdon, iymon, adolat, mehr-

muhabbat, ishonch kabilarni kiritish mumkin. Axloqiy his-tuyg`ular insonning o`ziga, boshqa odamlarga, hayotga bo`lgan munosabatini o`zida aks ettiradi. Axloqiy hissiyotlar axloqiy qadriyatlarning insonning ichki qadriyatiga aylanishida muhim o`rin tutadi va axloqiy onglikning rivojlanishiga yordam beradi. Bugungi kunda axloqiy tarbiyaning mazmuni quyidagi asoslarda quriladi:

- Umuminsoniy qadriyatlar.
- Milliy qadriyatlar.
- Sharq mutafakkirlarining axloqiy qarashlari va xalq pedagogikasi.
- Bugungi kunning axloqiylikka bo`lgan ijtimoiy talablari.

Bu asoslarning har biri o`z o`rniga ega va aloqiy tarbiya jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Axloqiy tarbiya insonning butun hayoti davomida rivojlanib boradi, chunki axloqiylikning o`zi inson hayotining uzluksiz rivojlanuvchi qismidir. Axloqiy tarbiya insonning, jumladan zamonaviy iqtisodchining butun hayoti davomida rivojlanib boradi, chunki axloqiylikning o`zi inson hayotining uzluksiz rivojlanuvchi qismidir.

Umumiy axloqiy talablar yoki axloqiy tamoyillar insonga aniq vaziyatda aniq axloqiy xatti-harakat shakllarini ko`rsatib bera olmaydi. U eng yuqori tamoyil sifatida mavjud bo`ladi. Shaxsdan esa ma`lum vaziyatda muammoni echimini axloqiy tamoyillarga tayangan holda eng to`g`ri echimni topish talab etiladi. Axloqiylik madaniyati ezgulik qilishning beg`araz istagidan kelib chiqqan holda qaror qabul qilishda namoyon bo`ladi.

Zamonaviy iqtisodchining axloqiy tarbiyalanganligi axloqiy his-tuyg`ularning ham qay darajada rivojlanganligida o`z aksini topadi. O`ziga xos hamdardlik, birovning yutug`iga chin dildan xursand bo`la olish xususiyatlari, odamlarni qadrlash va mehr-muhabbatli bo`lish kabilar axloqiy his-tuyg`ularning rivojlanish mezonlari bo`la oladi.

Bu borada I. Kantning axloqiy tarbiyaning ikki darajasini ajratishini eslab o`tish o`rinli. Uning fikricha, axloqiy qoidalarni rasmiy ravishda bajaruvchi va bu qoidalarining chuqur mazmunini farqlay olmaydigan odamlar – madaniylashgan odamlardir. Ular axloqiy onglik darajasiga hali ko`tarila olganlari va axloqiy hissiyotlarni etarli darajada, o`zlarida rivojlantira olganlari yo`q.

Axloq qoidalarining mohiyatini anglagan va axloqiy his-tuyg`ular bilan mustahkamlangan, axloqiy qarashlarga ega bo`lgan odamlarni eng axloqiy madaniyatga ega odamlar deb hisoblaydi.

Bugungi kunda tadbirkor faoliyati faqat tadbirkorlikning huquqiy va tashkiliy asoslariga bog`liq bo`lmasdan, u insonlar, o`zining qo`l ostida xizmat qiluvchi mutaxassislar va xodimlar, ayniqsa, chet ellik hamkasblari – biznesmenlar doirasida umumaxloqiy me`yorlarga rioya qilishi bilan ham baholanadi. Ishdagi muvaffaqiyatning yarmidan ko`prog`i uning odobiga, madaniyatiga, dunyoqarashiga, ishbilarmonlik qoidalarini qay darajada bo`lishiga bevosita bog`liqdir.

Umuman, tadbirkorlik – bu madaniyat. Aytishlariga qaraganda: Madaniyatli odam tadbirkor bo`lishi shart emas, ammo tadbirkor inson madaniyatli bo`lishi lozim.

Arastu o`z zamonasida birinchi bo`lib axloq to`g`risida gapirib, *Axloq* - nimani qilishimiz va nimadan o`zimizni tiyishimiz kerakligini aniqlashimizga yordam beradi degan edi. *Axloq* - ma`naviyatning o`zagi. Inson axloqi shunchalik salom-alik,

xushmuomaladangina iborat emas. Axloq bu, avvalo, insof va adolat tuyg`usi, iymon, halollik degani.

Demak, axloq biz uchun – avvalo, insoniy munosabatlarni, shuningdek, insonlarning fe`l-atvorlarini, ularning qanchalik maqbul nuqtai-nazardan ko`rib chiqishga va baholashga imkon beruvchi bilim sohasidir. Taraqqiy etgan davlatlarda, ayniqsa, Yaponiya va AQSHda firmalarning «Etika kodeksi» va biznesmenlarning alohida kasb ustalari guruhlarining «Ishbilarmonlik kodeksi» keng qo`llaniladi. «Biznesmenning axloq kodeksi» birinchi marta AQSHda 1913-yili ishlab chiqilgan bo`lib, unda tadbirkorlik faoliyatini yuritishning asosiy qoidalari qabul qilingan. Bu qoidalar yagona asosga jamlangan bo`lib, ular biznes sohasidagi usul va siyosatni baholashda, haqiqat va adolatlilik tushunchalari bilan uyg`unlashishi belgilangan.

5.4. Zamonaviy iqtisodchining o`n sifati

Zamonaviy iqtisodchi faoliyati faqat tadbirkorlikning huquqiy va tashkiliy asoslariga bog`liq bo`lmasdan u insonlar, o`zining qo`l ostida xizmat qiluvchi mutaxassislar va xodim-xodimlar, xorijiy biznesmenlar doirasida umumaxloqiy me`yorlarga rioya qilishi bilan ham belgilanadi.

Zamonaviy iqtisodchi faoliyatining muvaffaqiyati uning dunyoqarashiga bog`liq. Bularning barchasi «Zamonaviy iqtisodchi etikasi» tushunchasida o`z aksini topadi.

Iqtisodchi etikasi biznes olamida o`zini tutish tamoyillari yig`indisidan iborat bo`lib, ochiqlikka, rostgo`ylikka, so`zida turishda, qonunlarni hurmat qilishda, biznesni yurita olishda asoslanadi.

Etika atamasi qadimgi yunonlarning «ethos» so`zidan olingan bo`lib, «uy», «yashash joyi» degan ma`no bildiradi. Gomer ham o`z asarlarida etika tushunchasidan xuddi shu ma`noda foydalangan. Keyinroq borib etika so`zi «yirik mavjudotlarning yashash qoidalari» degan ma`noni anglatgan. Falsafada esa bu so`z kishilarning turmush tarzi, xarakterini ifodalash uchun qo`llanilgan. Aristotel bu so`zdan insonga xos fazilatlarining ijobiy tomonlarini ifodalash uchun foydalangan.

Etika tushunchasi ikkita jihatni o`z ichiga oladi:

- etika – bu ma`lum jamiyat, kishilar guruhi, kasb-korlar uchun qo`llanadigan ruhiy va axloqiy me`yorlar tizimidir;

- etikaviy me`yorlar huquq bilan, yani davlat tomonidan belgilangan yoki sanksiyalangan umummajburiy o`zini tutish qoidalari va me`yorlari majmuasi bilan bog`liqdir.

Demak, insonning har qanday faoliyati, shu jumladan ishbilarmonlik ham etika va huquqiy o`lchovlari bilan baholanadi. Amaldagi qonunchilik jamiyatga o`z xohish-irodasini biznesning axloqiy-huquqiy o`lchovlari asosida ifodalash uchun imkon yaratadi. Ishbilarmon qonunni buzganligi uchun ma`lum jazo belgilansa, uning biznesda etika va axloqiy-huquqiy me`yorlarni buzganligi uchun u jamiyatning qahr-g`azabiga duchor bo`ladi. Buning uchun jamiyatda yuqori etikaviy me`yorlarga amal qilinishi kerak.

Zamonaviy iqtisodchi, eng avvalo, halol va rostgo`y bo`lishi lozim. Bu kishilar bilan yaxshi munosabatlar o`rnatishning eng muhim shartlaridan biridir. Haqiqiy

iqtisodchining yana bir muhim belgisi uning berilgan va'dani so'zsiz bajarishidir. U o'z so'zining ustidan chiqsa, va'dasida tursa va zimmasiga olgan topshiriqlarini o'z vaqtida bajarsagina bu sohada muvaffaqiyatlarga erisha oladi. Bu shartnomada ko'rsatilgan shartlarni o'z vaqtida bajarishini taqoza qiladi.

Zamonaviy iqtisodchi boshqalar bilan o'zaro hurmat, ishonch asosida xushmuomala munosabatda bo'lishi lozim. Uning boshqalarga nisbatan muomalasi ularning iqtisodchiga nisbatan muomalasini belgilab beradi. Shuningdek zamonaviy iqtisodchi qonun va boshqa huquqiy hujjatlarga itoat qilishi, ularni og'ishmay bajarishi shart.

O'z ishini qonun bo'yicha olib borish etik va ruhiy-axloqiy o'lchovlarga rioya qilish bilan bir xil emas. Iqtisodiyotda deyarli tez-tez shunday vaziyatlar yaratiladiki, unda qonunni buzmay turib etikaviy me'yor va qoidalaridan og'ish kuzatiladi. Bu esa iqtisodchining nafaqat o'zi uchun, balki jamiyat uchun ham salbiy natijalar keltirishi mumkin.

Zamonaviy iqtisodchi faoliyatining muvaffaqiyati uning vazmin va sabrli bo'lishiga u yoki bu qarorlarni ehtirosiga berilmasdan, sovuqqonlik bilan qabul qilishiga bog'liq.

Zamonaviy globallashuv sharoitida faqat o'z kasbini puxta bilgan, mahoratli mutaxassislargina obro'-e'tibor qozonadi. Shu sababli u yoki bu sohada ish boshlamoqchi bo'lgan iqtisodchi o'z sohasini puxta egallashi, bozor iqtisodiyoti qonun-qoidalarini atroflicha o'rganishi zarur.

Tadbirkor bo'lish uchun tug'ma qobiliyatga ega bo'lish kerak, degan fikr ko'p vaqtlardan beri hukm surib keldi. Ammo endilikda, bozor iqtisodiyoti sharoitida har kim ham tadbirkor bo'lishi mumkinligini ko'plar tan olmoqda. Xo'sh, buning uchun nima qilmoq kerak?

Bu savolga to'la-to'kis javob berish qiyin. Ammo fikrimizcha, hozirgi zamon tadbirkori quyida keltirilgan o'n fazilatga ega bo'lishi kerak.

1. Halollik va rostgo'ylik.

Bu tushunchalar tadbirkorlikning asosi bo'lib, halol foyda olish va ishda yaxshi munosabatlar o'rnatishning birdan bir shartidir.

Tadbirkor birinchi galda ishning ko'zini biladigan, halol va haromning farqiga boradigan shaxs bo'lishlari kerak. Sababi, tadbirkor qanchalik halol ishlasa, mahsulotlari sifatli bo'lsa, bozorda uning mavqei baland, mahsulotlari shuncha xaridorgir bo'ladi.

2. Majburiylik, so'zsiz bajarishlik.

Tadbirkor qachon o'z so'zining ustidan chiqsa, va'dasida tursa va berilgan topshiriqlarni bajarsagina ishi o'ngidan keladi. So'zining ustidan chiqish, kelishilgan shartnomada ko'rsatilgan murakkab va oddiy og'zaki vazifalarning bajarilishini o'z ichiga oladi. Haqiqiy tadbirkor o'z mijozini aldamasligi kerak.

3. Mas'uliyatli bo'lish.

Haqiqiy tadbirkor qilmishi uchun o'z puli yoki mablag'i bilan javob beradi. Agar u aybdor bo'lsa, yo'l qo'ygan xatosini tuzatishi, ko'rilgan zararni qoplashi lozim.

4. Boshqalar bilan munosabat chog'ida ularga nisbatan hurmatda bo'lish.

Xushmuomalali, odobli bo`lish va kishilar bilan so`zlasha bilish – bu san`at. Tadbirkor boshqalarga shunday munosabatda bo`lishi kerakki, unga boshqalar ham xuddi shunday munosabat bilan javob qaytarishsin.

5. *Qonunga itoat qilish.*

Tadbirkor bo`lish istagida yurgan har bir kishi qonun va boshqa huquqiy hujjatlarga itoat qilishi, ularni lg`ishmay bajarishi shart. Qonun talablaridan chekinish qonunchilikni buzish huquq-tartibotga, pirovardida esa davlat tomonidan qo`riqlanadigan manfaatlar va o`zaro munosabatlarga tajovuz qilish demakdir.

6. *Saxiy, xayr-ehsonli bo`lish.*

Xalqqa xayr-ehson qilish eng ulug` fazilat. Saxovatli, saxiy tadbirkor shunday kishiki, birov narsa so`ramay turib, oldindan hadya qilib ulashadi. Saxovatning asli – bu ochiq qo`llilikdir.

7. *Insofli bo`lish.*

Insof – bu adolat va vijdon amri bilan ish tutish tuyg`usi va qobiliyati, ishda, kishilar bilan munosabatda. O`zgani o`z o`rniga yoki o`z o`rniga o`zgani xayolan qo`yib ko`rish ham insofga kiradi.

8. *Vazmin va sabrli bo`lish, ehtiroslarga berilmaslik.*

Ba`zi shoshma-shoshar tadbirkorlar shoshqaloqlik yoki shumligidan pushaymonlik chuquriga yiqiladilar, o`ylamasdan shoshilib ish boshlaganlar balo girdobiga g`arq bo`ladilar.

Aqlli, tajribali va vazmin tadbirkorlar esa tadbir va sabrni o`zlariga yo`ldosh qilib oladilar, engiltaklik va ehtiroslardan hazar qiladilar.

9. *Xizmat etikasiga rioya qilish.*

Eng avvalo, hukumatga hurmat bilan qarang. Davlatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy siyosatini o`zingiznin asosiy qurolingiz qilib oling va ularga rioya qiling.

10. *O`z ishining mutaxassisi bo`lish.*

Biz shunday davrda yashayapmizki, bunda faqat mutaxassisgina faqat o`z ishining ustasigina obro`-e`tibor topadi. Shuning uchun mutaxassis bo`ling. Bugungi kun uchun ushbu so`zlar dolzarbdir: qaerda aniq maqsad bo`lsa, o`sha erda yo`l ham bor. Yangi g`oya ketidan quvib kelayotgan ishni qoldirish be`manilik, faqat tinimsiz mehnat natijasidagina yaxshi g`oya yuzaga keladi.

Shunday qilib, tadbirkor bo`lishga ahd qilgan har bir kishi, o`zining imkoniyatlari, qobiliyatlari, shu jumladan, o`z izlanuvchanlik qobiliyatini hamda yuqorida qayd qilingan sifatlarning o`zida mavjudligini aniq o`lchay bilishi kerak.

Qisqa xulosa

Jamiyat taraqqiyoti va inson kamoloti jarayonida ma`naviyatning barcha qirralari o`zaro bog`liq holda shakllanadi va rivojlanadi. Axloq va odob inson hayotga qadam qo`yayotgan dastlabki davrdanoq shakllanib, uning kamolotiga zamin yaratuvchi ichki ruhiy omil bo`ladi. Demak, har bir inson tarbiya ko`rib, muayyan odob va axloq normalarini, bilim va ilmlarni egallaydi, mehnat qilib tajriba orttiradi, hunar-kasb sohibi bo`ladi, malaka orttiradi, o`z qobiliyati va iste`dodini biror yoki bir necha sohada to`la namoyon etish imkoniga ega bo`ladi. Axloq, odob, bilim, iste`dod zaminida e`tiqod, ixlos, vijdon, iymon shakllanadi.

Bugungi kunda O'zbekiston buyuk burilish va taraqqiyot davrini o'z boshidan kechirmoqda. Bunday sifat o'zgarishlar davri axloqiy tarbiyaning mazmuni, maqsadi va vazifalarini yanada boyitishni, bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda o'rganishni talab etadi. Axloqiy tarbiyaning bosh maqsadi – mustaqillik g'oyasi asosida bo'lajak iqtisodchi-pedagoglarni tarbiyalash borishdir. Albatta, milliy istiqlol mafkurasi xalqimizning azaliy an'analriga, udumlariga, diliga, ruhiyatiga asoslangan holda har bir talabaga mehr-oqibat, insof, adolat, haqiqat, vijdoniylik kabi axloqiy his-tuyg'ularni singdirib borishga qaratilgan. Ushbu bobda biznesmenning axloq kodeksi, zamonaviy iqtisodchining o'n sifati, iqtisodchining axloqiy qoidalari, iqtisodchida axloqiy barkamollik, iqtisodchining odob va axloqiy me'yorlari xususida fikr bildirilgan va bu mavzu bo'yicha talabalarga ishonarli tarzda ma'lumotlar berilgan.

O'z-o'zini nazorat va muhokama qilish uchun savollar

1. Zamonaviy iqtisodchining kasbiy mahoratiga qo'yiladigan talablarni sanab bering..
2. Zamonaviy iqtisodchi fan, madaniyat va hozirgi zamon texnologiya yutuqlari bilan qanday qurollangan bo'lishi kerak?
3. Iqtisodchining axloqi deganda nimani tushunasiz?
4. Zamonaviy iqtisodchining ma'naviy xususiyatini ta'riflab bering.
5. Zamonaviy iqtisodchiga xos axloq me'yorlarini ko'rsating.
6. Biznesmenning axloq kodeksini sanab bering.
7. Zamonaviy iqtisodchi qanday talablarga javob berishi zarur?
8. Iqtisodchiga xos halollik va rostgo'ylik fazilatlarini ta'riflab bering.
9. Zamonaviy iqtisodchining o'n sifati gapiring.
10. Zamonaviy iqtisodchining axloqiy qoidalariga nimalar kiradi?
11. Zamonaviy iqtisodchining odob va axloqiy me'yorlarini ko'rsating.

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar

1. Hakimova M.F. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2012. -312 b.
2. Hakimova M.F., Yulchiyeva G.T. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. -207 b.
3. Tojiboyeva D. Iqtisodiyot nazariyasi fanini o'qitish metodikasi (lotin). –T.: Moliya. 2003. -181 b.
4. Hayitov.O.E., Ochilova G.O. Tadbirkorlik psixologiyasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008.-144 b.

VI bob. ZAMONAVIY IQTISODCHINING MADANIYATI

Reja:

6.1. Zamonaviy iqtisodchida adab fazilatlari majmuasining mavjudligi.

6.2. Iqtisodchining o'ziga, jamoaga va jamiyatga nisbatan madaniyati.

6.3. Xodim, xodimlarni qabul qilish, kengash va majlislarni olib borishdagi madaniyat.

6.1. Zamonaviy iqtisodchida adab fazilatlari majmuasining mavjudligi

Zamonaviy iqtisodchi o'z faoliyatini amalga oshirar ekan, eng avvalo kishilar bilan munosabatda bo'ladi. Zamonaviy iqtisodchining obro'-e'tibori, qolaversa, amalga oshirayotgan ishining muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning kishilar bilan qanday muomalada bo'lishi bilan belgilanadi. Shu sababli har bir iqtisodchi yoki tadbirkor atrofdegilarda ijobiy taassurot qoldirishga harakat qilishi lozim.

Iqtisodchi nufuzi (imidji) deganda atrofdegilar ongida zamonaviy iqtisodchi haqida shakllangan ishbilarmon kishi siymosi, u to'g'risidagi tasavvurlar tushuniladi.

Firma yoki korxona nufuzi esa uning bozordagi holatini ta'minlovchi firma siymosi, xaridorning firma belgisiga sodiqligidir.

Har qanday iqtisodchi yoki tadbirkor yuqori nufuzga ega bo'lishga harakat qilar ekan shuni nazarda tutishi lozimki, u faqat mehnat evaziga orttirilishi mumkin, xolos. Yuqori nufuzga ega bo'lish deganda iqtisodchi va uning ish joyining ko'pchilik tomonidan tan olinishi va ularga nisbatan iliq munosabatning shakllanishi tushuniladi. Odatda yuqori nufuzga ega bo'lgan iqtisodchiga nisbatan mijozlar alohida munosabatda bo'ladilar va ular to'g'risida ijobiy fikr bildiradilar.

Har bir iqtisodchi o'zining nufuzini oshirishga harakat qiladi. Biroq kishilar o'zlarini-o'zlari obyektiv baholashlari ancha qiyin kechadi. Shu munosabat bilan bu holat inson munosabatlarning alohida sohasi – imijeologiyaning vujudga kelishiga olib keldi. Imijeologiya g'arb mamlakatlarida «pablik rileyshns» deb ataladi.

Pablik rileyshns ommaviy axborot vositalari orqali jamoatchilik fikriga ta'sir o'tkazish bo'lib, firmalar tomonidan ularning obro'-e'tiborini, nufuzini oshirish uchun qo'llaniladi.

Halol mehnat, tashabbuskorlik va o'z vazifasiga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish, jamoa a'zolariga talabchanlik va g'amxo'rlik qilish, o'z ishini chuqur bilish zamonaviy iqtisodchi nufuzining oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatsa, qog'ozbozlik, mahalliychilik, hadiksirash, balandparvozlik, xudbinlik, maqtanchoqlik kabi xususiyatlar unga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy iqtisodchining ma'naviyati deganda, avvalo odob va iqtidor o'rtasidagi dialektik bog'lanish tushuniladi. Bu bog'lanish quyidagi fazilatlar majmuasida o'z aksini topadi: yani, axloqiy kamolot - inson ijtimoiy takomillashuvining tarkibiy qismidir. Axloq insonning ijtimoiy, ma'naviy takomillashuvi jarayonidagi o'ziga va boshqalarga munosabatini belgilovchi ma'naviy, amaliy fazilatlar va harakatlar tizimidir.

Axloqiy ong bilan bog'liq bo'lgan bunday munosabatlar ibtidoiy jamoa davridayoq shakllana boshlagan. Bunday munosabatlar odam zotining yashash, ovqat topish, o'zini himoya qilish, xo'jalik yuritish, nasl qoldirish, bolalarni tarbiyalash

singari tabiiy, ijtimoiy ehtiyojlari bilan belgilangan. Jamiyat rivojlangani sari odamlarning bir-biri bilan axloqiy munosabatda bo'lish ehtiyoji ham ortib, tobora kattaroq ahamiyat kasb etib boravergan. Shu sababli ham jamiyat odamlarning miqdoriy yig'indisi emas, balki mustahkam ijtimoiy-ma'naviy birligidir.

Axloqiy tarbiya jarayonida axloqiy qadriyatlar va o'zbek mutafakkirlarining ixloqiy qarashlaridan foydalanish bilan bir qatorda, bugungi kunda ilm-fan erishgaen yangi bilimlardan foydalanishni yo'lga qo'yish ham muhim vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi. Chunki fanning rivojit axloqiy bilimlarimizni boyitishga va axloqiylikning ilmiy asoslarini anglab etishga yordam beradi. Ushbu ilmiy-axloqiy bilimlar zamonaviy iqtisodchi mutaxassislarning axloqiy qarashlarini, e'tiqodini tarbiyalaydi va dunyoqarashini yangi bir pog'onaga ko'taradi.

Zamonaviy iqtisodchilar o'z dunyoqarashidan kelib chiqqan holda faoliyat yuritadi va bu dunyoqarash uning o'z shaxsiga, odamlarga, hayotga bo'lgan munosabatini yo'naltiruvchi asos sifatida maydonga chiqadi. Hayotiy maqsadni tanlash va unga intilish ham ma'lum axloqiylikni talab etadi. Axloqiy madaniyat darajasi shaxsning o'z oldiga qo'ygan maqsadlari qanchalik axloqiy ekanligi va ularga erishish uchun foydalanilayotgan vositalar axloqiy nuqtai nazardan qanday ekanligini belgilaydi.

Insonning axloqiy takomillashganligi uning motivatsiyasida, insonparvarlikning egoizmdan, umuminsoniylikni xususiydan ustunligida namoyon bo'ladi. Ammo bunday maqsadga erishish uchun, avvalombor, axloqiy tarbiya jarayonini ilmiy-pedagogik asosda rejalashtirish ishini bajarish talab etiladi. Axloqiy tarbiya jarayonini rejalashtirish uchun zamonaviy iqtisodchilarning axloqiy tarbiya darajasini o'rganish talab etiladi.

Bugungi kunda axloqiy tarbiya oldiga qo'yilayotgan jamiyat talablarini o'rganish va bu talablarni bajarish yo'llarini qidirishdek vazifa ham axloqiy tarbiyaning vazifalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Nafaqat bugungi, balki ertangi kun talablaridan kelib chiqqan holda iqtisodiy ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishimiz va tashkil etishimiz lozim.

6.2. Iqtisodchining o'ziga, jamoaga va jamiyatga nisbatan madaniyati

Amaliyotda tadbirkor yoki rahbar madaniyati aniq ko'rsatkichlarda o'z ifodasini topadi. Ularni quyidagi 3 guruhga bo'lish mumkin.

1. Tadbirkorning o'ziga nisbatan madaniyatligi.

- so'z bilan ishning birligi;
- o'z kasbiy mahoratini, iqtidori-ma'naviy komilligini o'stirish ustidan qayg'urish;

- o'z-o'zini tanqid asosida o'z kamchiliklarini bo'yniga olmoq;
- o'z malakasini oshirishga bo'lgan intilish va uning uddasidan chiqq olish;
- o'ziga va mehnat faoliyatiga bo'lgan talabchanlik.

2. Tadbirkorning jamoaga nisbatan madaniyatligi, xalqparvarligi, ya'ni:

- kishilarga e'tibor va hurmat;
- kishilarga xayrixoh va iltifotli bo'lish;
- olijanoblik va beg'arazlik, xolislik.

Fuqarolik va kasbiy burchini bajarish.

- odamlarga ishonch, kishilarning o'z kuchiga, qobiliyatiga bo'lgan ishonchini qo'llab-quvvatlay olish, uning shaxsiy kamchiliklarini bartaraf qilishga yo'naltira bilish;

- yuqori nuq madaniyatiga ega bo'lishi va tashqi ko'rinishdagi ozodaligi;

- salbiy fazilatlarga ega bo'lgan, qonun-qoidalariga rioya qilmaydigan, adabsiz kishilarga, shu jumladan, qavmu-qarindosh va yaqin tanish-bilishlariga nisbatan toqati yo'q.

Mehnat va do'stlikdagi sherikchilik.

- o'zaro yordam va quvvatlash;

- hozirjavoblik va majburiylik, so'zsiz bajarishlik;

- talabchanlik.

3. Tadbirkorning jamiyatga nisbatan madaniyatligi.

- yuqori darajadagi fuqarolik, vatanparvarlik va baynalminallik;

- jamiyat baxt-saodati yo'lida halol mehnat qilish, yurt boyligini ko'paytirish haqida g'amxo'rlik qilish;

- ijtimoiy burchni yuksak darajada anglash, jamiyat manfaatlari buzilishiga nisbatan shafqatsiz bo'lish;

- ko'pfikrlilikka, ochiq ko'ngillik bo'lish va uni hurmat qilish.

Har qanday holatda ham iqtisodchi yoki tadbirkor qaysi bo'g'inda rahbar bo'lishidan qat'iy nazar, o'zining asosiy majburiyati, yani qo'l ostidagilarni o'zining misolida tarbiyalashni unutmasligi kerak. Chunki rahbar nafaqat mansabdor, u o'z navbatida ham tarbiyachi, ham sotsiolog, ham psixologdir, sodda qilib aytganda, rahbar – bu kishilar o'rtasidagi murakkab munosabatlarni sozlovchi, uyg'unlashtiruvchi «muhandisdir».

6.3. Xodim, xodimlarni qabul qilish, kengash va majlislarni olib borishdagi madaniyat

Tadbirkor o'z navbatida rahbardir. U xodimlarni qabul qilish madaniyatiga ega bo'lishi lozim. Chunki, xodimlarni qabul qilish, ularning tashvishlariga quloq solish, og'irlarini engil qilish har bir rahbarning burchi va vazifasi hisoblanadi. Shuning uchun ham qabul madaniyatiga rioya qilish uchun rahbar quyidagilarga e'tibor bermog'i lozim:

1. Suhbatdoshingizni qancha vaqtingiz borligi to'g'risida ogohlantiring;

2. Faqat suhbatdoshingiz gaplarini inobatga olib, vaziyatni ko'z oldingizga keltiring;

3. To'xtatib bo'lmaydigan, uzil-kesil munozaradan o'zingini tiying;

4. O'z fikringizni ishonchli va batafsil ayting;

5. Ovozingizni baland qilmasdan gapiring, so'zlaringiz dona-dona va ravon bo'lsin;

6. Savollarni shunday tuzingki, ularni tushunish bir xilda bo'lsin;

7. Suhbatdoshingizning yumushi o'zi uchun o'ta muhim ekanligini unutmang.

Qabulingizda bo'lgan shaxsning muammosini hal etishga imkoniyat bo'lmagan taqdirda ham siz uni samimiy, iltifot bilan kuzating va xayrixohlik bilan ishining o'nglanib ketishiga umid baxshida eting.

Tashkilotda rahbarlardan qaysi biri, qanday masala yuzasidan kishilarni qabul qilishi aniq belgilab qo'yilishi zarur. Bo'ysunuvchilarni iltimosiga ko'ra, qabul qilganda rahbar ularga iltimos va takliflarini qisqa bayon qilishni o'rgatishi lozim. Umuman, rahbar o'zi taklif qilib qabul etsa, bo'ysunuvchi bu haqida oldindan xabardor qilinishi talab etiladi.

Qisqa xulosa

Ushbu bobda zamonaviy iqtisodchida adab fazilatlari majmuasining mavjudligi, iqtisodchining o'ziga, jamoaga va jamiyatga nisbatan madaniyati, xodim-xodimlarni qabul qilish, kengash va majlislarni olib borishdagi madaniyat, iqtisodchi shaxsiga xos sifatlar, zamonaviy iqtisodchi ma'naviyati, iqtisodchi siymosiga qo'yilgan talablar va unda sharqona fazilatlarning namoyon bo'lishi kabilar bo'yicha ma'lumotlar berilgan.

O'z-o'zini nazorat va muhokama qilish uchun savollar

1. Zamonaviy iqtisodchida adab fazilatlari majmuasining mavjudligini aniqlang.
2. Iqtisodchining o'ziga, jamoaga va jamiyatga nisbatan madaniyati Sizningcha qanday bo'lishi kerak?
3. Xodimlarni qabul qilishdagi rahbar madaniyati haqida gapiring.
4. Kengash va majlislarni olib borishdagi rahbar madaniyati qanday bo'lsa maqsadga muvofiq bo'ladi?
5. Zamonaviy iqtisodchi shaxsiga xos sifatlarni belgilang.
6. Iqtisodchi ma'naviyatiga misollar keltiring.
7. Zamonaviy iqtisodchi siymosiga qo'yilgan talablarni sanang.
8. Iqtisodchida sharqona fazilatlar qanday namoyon bo'ladi?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar

1. Hakimova M.F. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2012. -312 b.
2. Hakimova M.F., Yulchiyeva G.T. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. -207 b.
3. Tojiboyeva D. Iqtisodiyot nazariyasi fanini o'qitish metodikasi (lotin). –T.: Moliya. 2003. -181 b.
4. Бакирова Г.Х. Психология эффективного стратегического управления персоналом: учеб.пособие. – М.Юнити-Дана, 2008.
5. Hayitov.O.E., Ochilova G.O. Tadbirkorlik psixologiyasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008.-144 b.
6. Tojiboyeva D., Yuldoshev A. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. Darslik. – T.: Aloqachi, 2019. -568 b.
7. Abdalova S, Mavlyanov A. Mustaqil ta'limni tashkil etish texnologiyasi.- T.: Fan va texnologiyalar, 2009. -123 b.

8. Peregudov L.V., Saidov M.X. Oliy ta'lim menejmenti va iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma.– T.: Moliya, 2002. -191 b.

9. Christian Sorgenfrei. The Effectiveness of E-Learning Systems: A Review of the Empirical Literature on Learner Control. Decision Sciences Journal of Innovative Education Volume 14 Number 2 April 2016. R.154-174

10. Michael Watts and Chineze Christopher. Using Art (Paintings, Drawings, and Engravings) to Teach Economics. THE JOURNAL OF ECONOMIC EDUCATION, 43(4), 408–422, 2012

VII bob. BOSHQARUV ODOBI VA UNING O`ZIGA XOS TOMONLARI

Reja:

- 7.1. Tadbirkor-rahbar faoliyatiga qo`yiladigan talablar.
- 7.2. Boshqaruv odobi va zamonaviy iqtisodchining asosiy axloqiy qoidalari.
- 7.3. Rahbarlik uslubidagi salbiy qusurlarni bartaraf etish.
- 7.4. Boshqaruvning ijtimoiy-iqtisodiy asoslari.

7.1. Tadbirkor-rahbar faoliyatiga qo`yiladigan talablar

Boshqaruv faoliyatining muvaffaqiyati ko`p jihatdan rahbar xodimlarni mehnatga manfaatdorona munosabatini uyg`ota bilishiga bog`liq. Mehnatga qiziqtirish tizimi xodimda o`z kasbiy faoliyati natijasidan faxrlanishni uyg`otadigan bo`lishi kerak.

*Mehnatni rag`batlantirish tartibi qanday?* Bu – mujassama ijtimoiy-iqtisodiy, etik, pedagogik-psixologik shartlar, kishilar ongida mehnatga halol munosabatda bo`lish, yuqori natijalarga erishishga intilishni shakllantirish maqsadida yo`naltirilgan shakl va usuldir.

Demak, birinchi o`rinda kishilar ongiga ta'sir, yani mehnatga qiziqtirishning psixologik usullari turadi. Quyidagilar shunday usullar hisoblanadi:

- asosiy ehtiyoj va manfaatlarni qondirish usuli;
- rag`bat va asoslar birgalikda ta'sir etish usuli.

Ehtiyojlar va manfaatlarni iqtisodchilarni harakatga undaydi, xatti-harakatini asoslaydi va muayyan yo`nalish bag`ishlaydi. Lekin faoliyatga tayyorgarlik aniq ko`rinishga ega bo`lishi uchun rag`bat va asoslar birgalikda harakatlanish usuli amalga oshishi kerak.

Quyidagilar tadbirkorlar mehnat faoliyatida eng barqaror asoslar bo`lishi mumkin: pul topish ishtiyoqi, shaxsning o`zini ko`rsatishi, Vatanni yuksakka ko`tarish, huquqiy yoki axloqiy jihatdan qoralanishdan qo`rqish.

Zamonaviy iqtisodchining mehnatga ongli munosabatda bo`lishining psixologik asosi – shaxsiy manfaatdorlik bo`lib, ehtiyoj va manfaatlarga taalluqli maqsadlarni amalga oshirishdir. Shaxsiy manfaatdorlikni uch burchak tarzida tasavvur qilish mumkin. Uning *bir tomoni* – iqtisodiy manfaat (mehnatga haq to`lash), *ikkinchisi* – ijtimoiy manfaat (dorilomon muomala), *uchinchisi* – ma'naviy manfaatlarni. Har bir tomon qanchalik uzun bo`lsa uch burchak egallagan maydon shuncha katta, desak inson shaxsiy manfaatdorligi ham, yani;

- moddiy va ma'naviy rag`batlantirish birligini ta'minlash lozim;
- rag`batlantirish va jazolash kishilarni moddiy va ma'naviy mohiyatlashning aniq chorasi bo`lishi lozim.

Mazkur holda quyidagi tamoyillarga amal qilish maqsadga muvofiqdir: o`z vaqtidalik (rag`batlantirish yoki jazolashning o`z mavrudidaligi); oshkoralik (keng xabardorlik va rag`batlantirish chorasi hamda mehnat natijalarining taqqoslanarliligi); ko`rgazmalilik (rag`batlantirish chorasining yaqqol ko`rinarli bo`lishi).

Tadbirkor o`z navbatida rahbar hamdir. SHu nuqtai nazardan u bir qator talablarga javob berishi kerak. «Rahbarlik qilish» so`ziga izohli lug`atda boshqarish, maslahat berish, kuzatish, yo`naltirish, ko`rsatma berish kabi ta'rif berilgan. Bundan

ko`rinib turibdiki, hozirgi davrda rahbarlar qondirishi zarur bo`lgan talablar juda ko`pdir. Ularni quyidagi besh yirik guruhga bo`lish mumkin.

1. *Ma'naviy yetuklik.*

- siyosiy yetuklik; huquqiy yetuklik; axloqiy yetuklik.
- ma'rifatlilik va madaniyatlilik;
- xodimlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga qodirlik;
- topshirilgan ish uchun shaxsiy javobgarlikni his qilish, halollik, vijdonlilik.
- tashabbus va ilg`orlikni qo`llab-quvvatlash qobiliyati.

2. *Intizom va mehnatga bo`lgan munosabati.*

- mehnatsevarlik; jamoa o`rtasida intizomni yo`lga qo`ya bilish;
- atrofda qilarda mehnatsevarlikni tarbiyalay bilish;
- ishni rejali olib bora bilish.

3. *Bilim darajasi.*

- iqtisodiyotni, texnika va texnologiyani bilishi;
- boshqarish ilmini, funktsiyalari va tuzilishini bilishi;
- istiqbolni bilishga qodirligi.

4. *Tashkilotchilik qobiliyati.*

- xodimlarni tanlay bilish va ulardan samarali foydalanishni ta'minlay olishligi;

- qo`l ostidagilarni mehnatga o`rgatish va tarbiyalashni bilish;
- jipslashgan jamoani vujudga keltira olish;

5. *Boshqarish samaradorligini ta'minlay olish.*

- boshqarishni kollegial tarzda tashkil qila olish qobiliyati;
- ish haqida qisqa va aniq gapirish qobiliyati;
- turli manbalardan ish uchun zarur axborotlarni olish qobiliyati;
- boshqaruv organi qarorlarini bajarish ustidan nazoratni ta'minlay bilish.

7.2. Boshqaruv odobi va zamonaviy iqtisodchining asosiy axloqiy qoidalari

Har bir rahbar psixologik bilimlar bilan bir qatorda muayyan pedagogik bilimlarga ham ega bo`lishi kerak. Shular yordamida u xodimlarga ularni tarbiyalash va mukammallashtirishlariga ta'sir etuvchi shakl hamda usullarning yanada samaraliligini topish mumkin.

Rahbar quyidagi muammolarni hal etishi kerak:

- aqliy rivojlanish (xodimlarning umumiy va kasbiy ma'lumoti);
- ma'naviy boyish (madaniy tadbirlar tashkil etish, etik muammolarni yechish);
- muomalani dorilomonlashtirish;

Bunda quyidagi tamoyillarga rioya qilish lozim:

- ezgu ideallar bilan mashg`ul bo`lish;
- shaxsiy xislatlarni takomillashtirish.

Tarbiyaviy ta'sir rahbarning quyidagi omillarni bilishiga bog`liq:

- xodim madaniyati va ma'lumot darajasi, uning axloqiy kasbiy va hayot tajribasi qay darajada rivojlanganligi;
- jismonan sog`lomligi, ma'naviy barkamolligi;

- individual, ijtimoiy-ruhiy sifatлари;
- axloqiy-ma'muriy choraga xodimning munosabati.

Tabiiyki, tarbiyaviy ta'sir umumiy va qotib qolgan bo'lmashligi lozim, chunki yuqorida qayd etilgan omillar har bir muayyan shaxs uchun farqlidir. Shuning uchun tarbiyaviy ta'sir har bir shaxsning o'ziga qaratilgan bo'lishi kerak, bu rahbar tarbiyaning turli-tuman usullaridan xabardor bo'lishini taqozo etadi.

Rahbar tarbiyaviy ta'sirni amalga oshirishining quyidagi ta'bir joiz bo'lsa, «texnologik tamoyillari» mavjud:

1. Ruhiy o'ziga xoslik, yani shaxsga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishdan oldin uning individual, ijtimoiy-ruhiy sifatlarini anglash lozim;
2. Ma'naviy motivlar – o'ziga bo'ysunuvchilar oldida yuqori darajadagi xulq-atvor egasi ekanligini shaxsan namoyon etish;
3. Yakka tartibda yondoshish – har bir shaxsning o'ziga xos bo'lgan «a'lo» tomonini izlash;
4. Mehnat faoliyatining talablariga moslashish – xodim aqliy imkoniyatini aniqlash va undan samarali foydalanish bo'yicha muammoni hal etish;
5. Shaxsiy mo'ljal – xodimda noyob qobiliyat kurtaklarini o'stirish va ularni rivojlantirish.

Rahbar xodimga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatar ekan, G.Salening quyidagi so'zlarini yodda tutishi foydadan xoli emas: «Shuni unutmangki, hamma uchun mos andoza yo'q. Biz, hammamiz – turli toifadamiz va muammolarimiz ham turlicha».

7.3. Rahbarlik uslubidagi salbiy qusurlarni bartaraf etish

Rahbarlik uslubidagi salbiy qusurlarni bartaraf etish degani – bu boshqarishning barcha unsurlariga e'tiborni kuchaytirish demakdir. Eng avvalo, tadbirkor yuqoridagi nuqsonlardan xoli bo'lishi va ish uslubini quyidagi ijobiy fazilatlar zahirida tashkil qilishi lozim:

1. Tadbirkor o'z huquq va vakolatidan umumdavlat manfaatlarini jamoa va xodimlarning shaxsiy manfaatlar bilan uyg'un olib borishda mohirona foydalanishi zarur. Ammo davlat manfaatlariga putur yetkazmasdan, shaxsiy manfaatlar umummanfaatlarga bo'ysunishi lozim.
2. Ishlab chiqarishni faqat jamoada obro'-e'tiborga ega bo'lgan tadbirkorgina yaxshi boshqara oladi. Ayni paytda shuni unutmaslik kerakki, obro' faqat xizmat mavqei bilan emas, balki bilim, tajriba, ishga va xodimlarga munosabat bilan orttiriladi.
3. Rahbar vazmin, har qanday vaziyatda ham o'zini tuta biladigan, odobli va xushmuomala bo'lishi zarur. O'z xatti-harakatini nazorat qila oladigan, kayfiyati va sezgilarini tiya biladigan, yurish-turishida bo'ysunuvchilarga o'rnak ko'rsatadigan bo'lishga majburdir.
4. Buyruq hammaga ham yoqavermaydi. Shu sababli bo'ysunuvchi xodimlarga beriladigan farmoyish faqat bevosita buyruq shaklida bo'lmasdan, balki topshiriq va vazifa, maslahat tarzida ham bo'lishi kerak.

Demak, tadbirkor insonlarda o'ziga nisbatan iliqlik, izzat-hurmat hissini uyg'otmoqchi bo'lsa, u salbiy xislatlardan, yani buyurish, ko'rsatma berish

ohanglaridan voz kechib, maslahat solishi, ulardan fikr olishi kerak. Shunda uning umumiy ishga ko'proq nafi tegadi. Rahbar intizom va tartibga rioya qilishini qat'iy talab qilishi va bo'ysunuvchilarning biron nojo'ya harakatini e'tibordan chetda qoldirmasligi kerak. Talabchanlik tarbiyaning asosi va ongli intizomning eng mustahkam zaminidir.

Bugungi kunda rahbar ish haqining mazmunini tushunib olish uchun eng avvalo, yaratilgan milliy mahsulotning taqsimlanish tartibi to'g'risida tasavvurga ega bo'lish lozim. Mamlakatda ishlab chiqarilgan mahsulotning (tovar va xizmatlarning) taqsimlash tamoyillari bo'yicha turlicha nazariyalar mavjud (J.B.Sey, J.B.Klark).

Yaratilgan ichki milliy mahsulotning uning ishlab chiqaruvchilari o'rtasida mehnatning miqdori, sifati va unumdorligiga qarab taqsimlanadigan qismi ish haqi fondi deb yuritiladi. Ish haqi hozirgi davrda hamma mamlakatlar iqtisodiyotida muhim o'rin tutadi. Shuning uchun ham iqtisodchi olimlar ish haqining mazmuniga katta e'tibor beradilar. Ish haqining mazmunini aniqlashda turli iqtisodchilar turli tomondan yondashib, unga har xil ta'rif beradilar.

Masalan, «Yashash uchun vosita minimumi» (D.Rikardo va T.Maltuslarning) kontseptsiyasida ish haqini yashash uchun zarur vositalarning fiziologik minimumi bilan bir xil deb hisoblaydi. Lekin ish haqini yashash uchun zarur vositalarning fiziologik minimumi bilan bir xil deb qarash mumkin emas. Bu minimum o'z ichiga ishchi kuchi shakllanadigan iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy shart-sharoitlar tug'dirgan ehtiyojlarni ham oladi. Iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarning xo'jalik amaliyotidagi ish haqining darajasini kuzatish shuni ko'rsatadiki, ishchi kuchi bozorida real ish haqining o'rtacha darajasi yashash uchun zarur jismoniy vositalar minimumiga qaraganda ancha yuqori darajada o'rnatilgan.

Ish haqi – ishchi va xizmatchilar, iqtisodchilar mehnatining miqdori, sifati va unumdorligiga qarab, milliy mahsulotdan oladigan ulushining puldagi ifodasidir.

Ish haqining asosiy vazifasi ishchi va xizmatchilar, iqtisodchilarning hayot va mehnat sharoitini yaxshilash, boshqacha qilib aytganda, mehnat me'yori bilan iste'mol me'yori o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlashdan iboratdir.

Bugungi kunda ishchi kuchini takror hosil qilishda ish haqidan tashqari foiz, renta, foyda, devident, turli imtiyozlar va nafaqalarning ham roli bor.

Ishlab chiqarishning texnik asoslaridagi, iqtisodchilar mehnatining mazmunidagi, ularga bilim berish va kasb-korlik o'rgatish borasidagi o'zgarishlar munosabati bilan ish haqi shakli va tizimlari ham o'zgarib boradi. Ish haqini tashkil etishda uning ikkita asosiy shakli: vaqtbay va ishbay shakllari farqlanadi.

Vaqtbay ish haqi xodimning malakasi, sifati va ishdagi vaqtiga qarab to'lanadigan ish haqidir. U odatda mehnatning natijalarini aniq hisoblab bo'lmaydigan, balki ular aniq vazifalar doirasini bajarish bilan belgilanadigan vaqtda yoki mahsulot ishlab chiqarish texnologik jarayonining borishi bilan belgilanadigan va bevosita ishchiga bog'liq bo'lmagan paytlarda qo'llaniladi. Ishbay ish haqi xodimning ishlab chiqargan mahsulot miqdori yoki bajargan ishining hajmiga qarab beriladigan ish haqidir.

Xodimlarning ish haqini tabaqalashtirish eng avvalo davlat tarif tizimi yordamida amalga oshiriladi. Tarif tizimi yordamida tarmoqlar va mamlakat mintaqasi bo'yicha, ular ichida esa ishlab chiqarish turlari, turli toifadagi xodimlar

malakasi va mehnat sharoitlariga qarab ishchi-xodimlarning ish haqi darajasi tartibga solib turiladi.

7.4. Boshqaruvning ijtimoiy-iqtisodiy asoslari

Boshqaruv moddiy va mehnat resurslaridan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanishga qaratilgan faoliyat bo`lib, alohida kasb turi ham hisoblanadi.

Boshqaruv bilan yonma-yon menejment atamasi ishlatiladi. Menejment deganda asosan firma doirasidagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni boshqarish tushuniladi. Boshqacha aytganda, firma faoliyatini boshqarishga firma menejmenti deyiladi. Firma faoliyatini boshqaruvchi shaxs menejer hisoblanadi. Menejerlar odatda yollanib ishlovchi xodim bo`lib, ular faqat firma mulkini boshqarish huquqiga ega bo`ladilar. Menejerlar boshqaruv to`g`risidagi bilimlarini puxta o`zlashtirgan va bozor sharoitida firmani boshqarish malakasiga ega bo`lgan rahbarlardir.

Bugungi kunda bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarishni tashkil etish, raqobatbardosh mahsulot yaratish va uni sotish tavakkalchiligi yuqori bo`lgan muhit hisoblanadi. Bunday sharoitda firmani boshqarish to`fonli dengizda kemani boshqarish kabi murakkab va qiyin. Kema qanchalik mustahkam bo`lmasin, uni tabiat stixiyasi ixtiyoriga topshirish halokatlidir. Mohir kapitangina kemani bus-butun sohilga etkaza oladi. Xuddi shunday, har qanday yirik, foyda ko`rib ishlayotgan firmani ham boshqarishga ehtiyoj seziladi.

Boshqaruvning asosiy maqsadi iqtisodiy faoliyatning pirovard natijasi hisoblangan foydani ta`minlashdan iborat. Ushbu maqsadlarga erishish uchun boshqaruvchilar ishlab chiqarish jarayonini to`g`ri tashkil etish, ilg`or texnologiyalarni o`zlashtirish, xom-ashyo va materiallardan chiqitsiz, tejamli foydalanish, tajriba va malakali ishchi va xodimlarni ishga jalb etish, ularning ishga ijodiy, vijdonan yondoshishlariga shart-sharoit yaratish kabilarga ahamiyat beradilar.

Agar samarali boshqaruv bo`lmasa, rejalashtirish, tashkil qilish, o`qitish, tarbiyalash, mohiyatlash va nazorat qilish vazifasini samarali bajarish mumkin emas.

OTMni boshqarish samarali bo`lishi uchun o`quv-tarbiya jarayoni barcha ishtirokchilarning – talabalar, professor-o`qituvchilar tarkibi, o`quv-yordamchi soha va ma`muriyat xodimlari va boshqalarning manfaatlari bunday rang-barangligi, tabiiyki, ularni boshqarishning tegishli tamoyillarini tanlashni talab qiladi.

Rivojlangan mamlakatlarda ta`limni boshqarishning sakkizta asosiy tamoyilidan foydalaniladi. Shulardan 1-4 tamoyillar topshiriqni bajarishga – buyurtmachilar (mehnat bozori, fan, xizmat ko`rsatish sohasi va h.k.) ning talablariga muvofiq malakali mutaxassislar tayyorlash jarayonini amalga oshiruvchilar tarkibi, ma`muriyat xodimlari va boshqalarga qaratilgan.

1. Ijodiy yondashish tamoyili, odatda, o`quv-tarbiya jarayonini boshqarishda qo`llaniladi.

2. Faoliyati muntazam rejalashtirish tamoyili ham ta`lim muassasalari turli bo`linmalarda, ham o`quv-tarbiya jarayonini amalga oshirishda keng qo`llanadi.

3. Rahbariyat uslubining moslashuvchanlik tamoyilidan tez-tez o`zgarib turadigan vaziyatda ishlovchi ko`pchilik rahbarlar foydalanadi.

4. Bir-birini tushunish va hamfikrlilik boshqaruv g`oyasini belgilaydi.

5. Guruh (jamo'a) hamkorlik tamoyilidan, odatda kafedra, laboratoriya, fakultet, OTM ilmiy va boshqa bo'linmalarni boshqarishda foydalaniladi.

6. Buyurtmachini nazarda tutish tamoyilidan o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishda, ayniqsa buyurtmachining talabiga muvofiq mutaxassislarni ixtisoslashtirishda foydalaniladi.

7. Ijobiy fikrlash va qulay muhit tamoyilidan hamisha boshqaruvning boshqa tamoyillarini ham qo'shgan holda foydalaniladi.

8. Vakolatni berish tamoyilidan, odatda, OTM bo'linmalarida ular xodimlari kasbiy mukammallashuviga ko'maklashish maqsadida foydalaniladi.

Boshqaruv tamoyillari samarador majmuini tanlash – muvaffaqiyatga erishish garovi, xolos. Boshqaruv muvaffaqiyatining muhim omili rahbarlik uslubi hisoblanadi. Odamlar bilan ishlay bilishlik rahbarning asosiy kasbiy da'vati hisoblanadi.

Rahbar uslubi rahbarning quyidagilarga qanchalik moyilligiga bog'liq:

- boshqa rahbarlar bilan hokimiyatni bo'lisha olishligiga;
- o'ziga bo'ysunuvchilar tadbirkorligiga va tashabbuskorligidan foydalana olishiga;
- rahbarligidagilarga harakat rejasini ishlab chiqarish va amalga oshirishlikni ishonib topshirishiga.

Demak, boshqaruvning biror uslubini mutlaqlashtirish maqsadga muvofiq emas. Muhimi – muayyan vaziyatlarga muvofiq boshqaruv faoliyatida ularni qo'shib olib bora bilishdadir.

Bugungi kunda tadbirkor boshqaruvchi rahbar vazifasini ham bajaradi. U bozor talablaridan kelib chiqqan holda firmaning har bir faoliyat sohasi bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabul qiladi. Shu munosabatlar bilan tadbirkor oldiga bir qator talablar qo'yiladi.

Tadbirkor, eng avvalo, iqtisodiyot, texnika va texnologiya, boshqarish va uning vazifalari to'g'risida chuqur va keng bilimga ega bo'lishi, uni doimo to'ldirib, yangilab borishi lozim. Shu bilan birga uning xodimlarni tanlay bilish, ulardan samarali foydalanish, jamoa o'rtasida intizom va o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni shakllantirish, jamoa a'zolarini yagona maqsad atrofida jipslashtirish qobiliyatlari ham firmani boshqarish tizimida muhim o'rin egallaydi.

Tavakkalchilik va noaniqlik hukm surgan bozor munosabatlari sharoitida tadbirkor tomonidan boshqarishning bamaslahat tarzida tashkil qilinishi uning samaraliroq oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa, o'z navbatida, qo'l ostidagilar fikrlarini tinglash va ulardan tegishli xulosalar chiqara olishni taqoza qiladi.

Har qanday iqtisodiy faoliyat asosida manfaatdorlik yotadi. Shu sababli boshqaruvchi-rahbar xodimlarning moddiy va ma'naviy manfaatdorligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratishi lozim. Firma va xodimlar manfaatdorligining uyg'unlashuviga erishish tadbirkorlik faoliyati muvaffaqiyatini ta'minlovchi muhim omillardan hisoblanadi.

Rahbar boshqaruv qarorlarining bajarilishi ustidan nazorat o'rnatish va boshqarish tarkibini takomillashtirib borish qobiliyatiga ham ega bo'lishi lozim. Bu esa ko'zda tutilgan tadbirlarning o'z vaqtida bajarilishiga, yuzaga kelgan

muammolarni tezda hal etishga, boshqaruv qarorlariga tuzatishlar kiritishga imkon yaratadi.

O`qitish va kadrlarni tayyorlashda - iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarda katta ahamiyat beriladi. Bu omil iqtisodiy o`shish va ishlab chiqarishni rivojlantirish omilidir. Rivojlangan davlatlarda insoniy resurslar 80% gacha tovar ishlab chiqarishni ta'minlaydi.

Ko`pgina rivojlangan mamlakatlarda uch bosqichli o`quv tizimi yo`lga qo`yilgan:

- Oliy ta'lim muassasalarida o`qish;
- Malaka oshirish institutlari va fakultetlarda o`qish;
- O`z bilimini mustaqil ravishda oshirish.

Tadbirkorlik faoliyati bilan shug`ullanuvchi xodimlar doimo o`qish, o`rganish jarayonida bo`ladi. Ular tez-tez o`z faoliyat yo`nalishini o`zgartirib turishadi, yangi texnologiyalar ishlab chiqishadi, mavjudlari rivojlantiriladi. Bularning barchasi o`zagaruvchan mehnat faoliyatida insonni o`qishga majbur qiladi. Har bir yangi holatda, o`z ishini bajarish uchun xodim yoki menejer o`qishga kirishadi. Har bir tadbirkorlik tashkilotida kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish tadbirlari rivojlanish rejasiga kiritiladi. Bu quyidagi sharoitlarga bog`liq:

- yetarli kvalifikatsiyali ish kuchi etishmasligi;
- raqobat kurashida mehnat resursidan samarali foydalanish;
- yangi bilimlarni egallash;
- yangi ishlab chiqarish jarayonlarining paydo bo`lishi;
- xodimlar potentsialini rivojlantirish.

Xodimlarning rivojlanishi firma uchun ham, xodimlar uchun ham foydalidir. Insonning aqliy va jismoniy imkoniyatlari cheklangan, ammo shu imkoniyatlardan ham maksimal darajada foydalanilsa iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash mumkin. Lekin, kishilar mehnatini imkoniyat chegaralaridan oshirishga intilish xatolarni ko`paytiradi. Firma yoki korxona quyidagi omillarga ko`ra samarali bo`lishi mumkin:

✚ Mehnat kishilarning jismoniy va aqliy imkoniyatlari chegarasida etmasligi va undan o`tmasligi kerak, shunda ishda xatolik kam bo`ladi. Mehnatga bo`lgan ishtiyoq saqlanadi.

✚ O`zgaruvchan mehnat sharoitlarida insonning moslashish imkoniyatlari yaxshilanadi, kengayadi, shu bilan birga, kadrlarning ishdan ketishi kamayadi.

✚ Xodimlar malakasi oshadi.

Xodim-xodimlarni o`qitish turli shakllarda amalga oshadi. Ularni tanlash bir necha omilga bog`liq. Bularga o`qishning yo`nalishi, o`qish predmeti, o`qish sharoitlari va da`vogarning imkoniyatlari kiradi.

Quyidagi o`qish turlari mavjud:

- yangi xodimlar bilan boshlang`ich o`qish;
- ishlab chiqarish o`qishi;
- boshqaruv o`qishi;
- kuzatuv o`qishi (bilimni oshirish uchun);
- rotatsiya yo`li bilan o`qish;
- mustaqil dastur bo`yicha o`qish va boshqalar.

Korxona va firmalarning ko'pchiligi yangi mutaxassislar bilan mashg'ulotlar o'tkazadi. Bunday mashg'ulotlar 2-4 haftada maxsus o'quv markazlarida o'tkaziladi. Boshlang'ich o'qish yangi xodimlar uchun malaka oshirish ko'rinishiga ega bo'lishi mumkin. Bunday o'qishlar seminar shaklida o'tkaziladi.

Xodim-xodimlar uchun ishlab chiqarish o'qishi birinchi navbatdagi o'qish hisoblanadi. Bunda ish yuzasidan eng asosiy ma'lumotlar beriladi. Ishning xususiyati, kasb sir-asrorlari o'rgatiladi. Boshqaruv o'qishi mas'ul boshqaruv lavozimlariga ko'tarilayotgan yoki qabul qilinayotgan xodimlar uchun o'tkaziladi.

Ilmiy-texnikaviy taraqqiyot shu qadar jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqdaki, mutaxassislarning kasbiy bilimlari har yili ma'lum darajada qadrsizlanmoqda hamda ularni tez-tez yanilash ehtiyoji sezilmoqda. Bozor iqtisodiyoti, raqobat sharoitida, texnika va texnologiyalar jadal o'zgarayotgan sharoitda mutaxassislarning malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash katta ahamiyat kasb etadi.

Mehnat sharoitini insonga moslashtirish hisobiga kadrlarni saqlab qolish masalasi – bu o'ziga xos katta hajmdagi va keng qamrovli masaladir. U shunday sharoitlarni yaratish bilan bog'liqki, ular hisobiga ishlovchi ishdan qoniqish olishi va ushbu korxonada ishlashni xohlashi lozim.

Bugungi kunda har bir iqtisodchi odatda o'z ishidan qachonki, qilayotgan ishi o'zining xizmat vazifasi (egallagan lavozimi), oladigan maoshi uni qanoatlantirsa va jamoada o'zini qulay sezsagina mamnun bo'ladi. Insonning o'z ishidan qoniqishining muhim omili uning qobiliyati, tajribasi va mas'uliyati hisobiga yuqori maosh bilan ta'minlanishidir. Kadrlar barqarorligini ta'minlashda boshqa korxonalarga qaraganda ma'qulroq xizmat va imtiyozlar o'rnatilishi katta rol o'ynaydi.

Iqtisodiy boshqaruvchilar avvalo, tavakkalchilik darajasini, bankrotlik ehtimolini kamaytirish chora-tadbirlarini ko'rishlari lozim. Shundan kelib chiqib, firma menejmenti oldiga quyidagi vazifalar qo'yiladi:

- ishlab chiqarishni yuqori texnologiya va malakali xodimlar bilan ta'minlash;

- qulay mehnat sharoitlari yaratish va yuqori maosh belgilash orqali xodimlarni samarali ishlashga rag'batlantirish;

- firma faoliyatini doimiy nazorat qilish;

- firma bo'limlarining faoliyatini muvofiqlashtirish;

- yangi bozorlarni qidirib topish va o'zlashtirish;

- xomashyo va materiallarning doimiy ta'minotiga erishish;

- firma faoliyatining ustuvor yo'nalishlarini aniqlash;

- xo'jalik faoliyati oldiga qo'yilgan vazifalarni aniqlash va ularni echishning aniq yo'lini ishlab chiqish.

Firma yoki korxonaning boshqaruv strategiyasi deganda maqsad qilib qo'yilgan vazifalarni bajarishning asosiy yo'llari ishlab chiqish va amalga oshirish uchun tanlab olingan umumiy boshqaruv qoidalari hamda usullar tushuniladi. Umuman olganda, boshqaruv strategiyasi «qanday qilib va qaysi usullar bilan» degan savolga javob beradi.

Qisqa xulosa

Ta'lim-tarbiya ishlariga yangicha munosabat mustaqillik, ma'naviyat negizi asosida hukumat qarorlarida ta'lim islohotlarida olimlar va ijodkor o'qituvchilarning izlanishlarida o'z aksini topmoqda.

O'zbekistonning uzluksiz ta'lim tizimidagi barcha o'quv muassasalari yosh avlodga milliy istiqloq mafkurasini shakllantirishda, ma'naviyatni milliy merosimiz bilan boyitishda, yosh vatanparvarlarni tarbiyalashda yangicha ish uslublari asosida ijodiy yondoshmoqdalar. O'quv tarbiyaviy jarayonni boshqarish pedagogik jamoa faoliyatini tashkillashtirish orqali amalga oshiriladi. Shu sababli o'quv muassasasini boshqarishning asosiy obyekti pedagogik jamoa hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, ushbu bobda tadbirkor-rahbar faoliyatiga qo'yiladigan talablar, boshqaruv odobi, zamonaviy iqtisodchining asosiy axloqiy qoidalari, rahbarlik uslubidagi salbiy qusurlarni bartaraf etish, firma va xodimlar manfaatdorligini ta'minlashda rahbar faoliyatining muvaffaqiyati, boshqaruv va uning ijtimoiy-iqtisodiy asoslari kabilar xususida ma'lumotlar keltirilgan.

O'z-o'zini nazorat va muhokama qilish uchun savollar

1. Tadbirkor-rahbar faoliyatiga qo'yiladigan talablarni sanab ko'rsating.
2. Boshqaruv odobi deganda nimani tushunasiz?
3. Zamonaviy iqtisodchining asosiy axloqiy qoidalariga nimalar kiradi?
4. Rahbarlik uslubidagi salbiy qusurlarni bartaraf etish yo'llarini ko'rsating.
5. Firma va xodimlar manfaatdorligini ta'minlashda rahbar faoliyatining muvaffaqiyati nimalarda namoyon bo'ladi?
6. Boshqaruvning ijtimoiy-iqtisodiy asoslari nimalardan iborat?
7. Rahbarlik uslubidagi salbiy qusurlarni bartaraf etishning qanday usullarini bilasiz?
8. Qaysi xislatlar tadbirkor rahbarni el nazaridan qolishiga olib keladi?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar

1. Hakimova M.F. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2012. -312 b.
2. Hakimova M.F., Yulchiyeva G.T. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. -207 b.
3. Tojiboyeva D. Iqtisodiyot nazariyasi fanini o'qitish metodikasi (lotin). –T.: Moliya. 2003. -181 b.
4. Бакирова Г.Х. Психология эффективного стратегического управления персоналом: учеб.пособие. – М.Юнити-Дана, 2008.
5. Hayitov.O.E., Ochilova G.O. Tadbirkorlik psixologiyasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008.-144 b.

VIII bob. ZAMONAVIY IQTISODCHINING MIJOZLAR BILAN MUNOSABATI

Reja:

- 8.1. Zamonaviy iqtisodchining sheriklar o`rtasidagi o`zaro munosabati.
- 8.2. Zamonaviy iqtisodchining xizmat yuzasidan mijozlar bilan munosabati.
- 8.3. Mijozlarni qabul qilishda zamonaviy iqtisodchining madaniyati.

8.1. Zamonaviy iqtisodchining sheriklar o`rtasidagi o`zaro munosabati

Biznesdagi muvaffaqiyat ma'lum darajada tadbirkorning sheriklari bilan aloqasi qanchalik to`g`ri tuzilganligiga bog`liq. *Sherik deb*, biror bir birgalikdagi faoliyatning ishtirokchisiga aytiladi. Bir yoki bir necha tadbirkorlik loyihalarini hamkorlikda amalga oshirayotgan korxona va tashkilotlar ham sherik bo`lishlari mumkin. Tadbirkorning sheriklari bilan aloqalarini mustahkamlashda quyidagilar katta ahamiyatga ega:

- umumiy g`oyaga qiziqqan va ularni amalga oshirishga tayyor bo`lgan sheriklar bilan aloqa o`rnatish. Sheriklarni ma'naviy qo`llab-quvvatlashlari uchun emas, balki birgalikda unumli ishlash uchun tanlash kerak.

- boshliq bilan tuzilgan kelishuv shartlariga qattiq rioya qilinishi kerak. Bunda qaysi sherikning faoliyatga qo`shadian hissasi (puli, xom-ashyo, jihoz, mehnat sarfi) albatta aks ettirilishi kerak;

- agar sherik firmaning mehnat jamoasiga qo`shilmoqchi bo`lsa, u holda uning majburiyatlarini bajarish muddati, ishga kirish vaqti va ish kunining davomiyligi belgilab berilishi kerak;

- ishdan o`z xohishi bilan yoki turli xildagi nojo`yaliklar oqibatida bo`shagandan o`z ulushini olish va hokazolar ta'minlanadi.

Firma yoki tadbirkor tomonidan tovar etkazib beruvchilarni to`g`ri tanlash muhim ahamiyatga ega. Ular munosabatining tavsifi buyurtmachi firmasining tijorat muvaffaqiyatiga bog`liqdir. Kichik biznesdagi tadbirkor tuzilmalar o`zlarining munosabatlarini quyidagilarni hisobga olib o`rnatishlari kera:

1. Xomashyodagi sarfni, ularning sifati va yetkazib berish muddatiga zarar etkazmasdan kamaytirish;

2. Buyurtmachi korxonalar tomonidan bir necha tovar yetkazib beruvchilar bilan uzoq muddatli munosabatlarni yo`lga solish maqsadga muvofiqligi;

3. Turli yo`nalishlarda, boshqaruvning turli pog`onalarida ko`p miqdorda aloqa o`rnatish;

4. Umumiy ishlab chiqarish muammolarini birgalikda yechishga, yangi mahsulot texnologiyalarini ishlab chiqishga subpudratchilarni jalb qilish.

8.2. Zamonaviy iqtisodchining xizmat yuzasidan mijozlar bilan munosabati

Kasbiy faoliyat (mehnat) tavsifi ham kasbiy faoliyat mohiyatini yorituvchi muhim me'yoriy hujjatlarning biri sanalib, unda kasbiy faoliyatning ijtimoiy

xususiyati, ahamiyati, uning ommaviylashganlik darajasi, mehnat sharoitlari, ushningdek, mazkur faoliyatni tashkil etishda qo'llaniluvchi mehnat qurollari to'g'risida ham so'z yuritiladi.

Kasbiy faoliyat tavsifi mazmunida quyidagi holatlar ifoda etiladi:

1. Kasb (kasbiy faoliyat)ning ijtimoiy yo'nalganligi, vazifasi, uning jamiyatdagi o'rni va roli (moddiy va ma'naviy mahsulot (g'oya)lar ishlab chiqarish, turli ijtimoiy sohalarida xizmat ko'rsatish, axborotlarni to'plash, saqlash va tarqatish), uning inson ehtiyojlari va manfaatlarini qondirishga yo'naltirilganligi.

2. Kasb (kasbiy faoliyat)ning ommalashganlik darajasi.

3. Kasbning mehnat predmeti (mutaxassis tomonidan mehnatni tashkil etish jarayonida uning shaxsi hamda mehnati samarasiga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy omillarning mavjudligi).

4. Bo'lajak mutaxassisga kasbiy bilimlarni uzatishning ijtimoiy zaruriyati.

5. Samarali natijaga erishish uchun faoliyat jarayonida qo'llaniluvchi texnika, texnologiya, faoliyat hamda ularning ko'lam, umumlashtirilganligi, avtomatlashtirilganligi.

6. Mehnat vositalari (zarur mehnat mahsulotini olish yo'lida xususiy maqsadni amalga oshirish, mehnat predmetiga ta'sir ko'rsatish maqsadida inson tomonidan foydalaniladigan ijtimoiy (moddiy va ma'naviy omillar). Ayni o'rinda mehnat vositalari sifatida e'tirof etiluvchi ashyolar (ish qurollari, asbob-uskunalar, kompyuterlar hamda mantiqiy fikrlash, axloqiy va estetik baholash tizim va ko'rsatkichlari) ham sanalib o'tiladi.

7. Mehnat sharoitlari (mehnat va dam olish tartibi, ularni o'zgartirish va o'zaro muvofiqlashtirish imkoniyatlari, mehnatning sanitariya-gigienik omillari; ish joyi, mehnat sur'ati, ishning davomiyligi).

8. Mutaxassis kadrning ma'naviy-axloqiy qiyofasi.

9. Mutaxassislik majburiyatlari (kasbiy malakani egallash, kasbiy xulq-odob qoidalarining majburiyligini bilish), kasbdoshlari bilan munosabatda samimiy, axloqli bo'lish, hujjatlarni to'g'ri yuritish va hokazolar.

10. Kasbning inson xulq-atvori va yashash tarziga ko'rsatuvchi ta'siri.

Oliy o'quv yurtlarida tayyorlanayotgan kadrlar tomonidan o'zlashtirilishi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar malakaviy tavsifnomalar asosida aniq yoritib beriladi. Malakaviy tavsifnoma me'yoriy hujjat sanalib, unda muayyan yo'nalishda tayyorlanayotgan mutaxassis kadrning shaxsi va ular tomonidan amalga oshiruvchi faoliyat mazmuniga qo'yiladigan umumiy talablarni aks ettiradi.

Oliy ta'lim muassasalarining amaliy faoliyatida asos sifatida foydalanib kelinayotgan malakaviy tavsifnomalar bo'lajak mutaxassis kadrlarning kasbiy tayyorgarligini avvaldan tashxislash hamda u tomonidan o'zlashtiriluvchi nazariy va amaliy bilimlar darajasini bashoratlash imkonini beradi.

Shaxsning erkin rivojlanishini ta'minlash ta'limni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish asosida ro'y beradi. Ta'lim ijtimoiy tizim sifatida, bo'lajak mutaxassislarning shaxsiy qiziqishlari, hayotiy maqsadlarini rivojlantiruvchi, erkin, individual ta'limni tashkil etish uchun sharoit yaratadi. Bu holat zarur darajada talabalarga bilimlar berishni yo'lga qo'yish bilan ta'minlanadi. Ushbu jarayonda shaxsning individualligi va takrorlanmasligi e'tibordan chetda qoldirish mumkin

emas. Demak, shaxsni, uning rivojlanishini hamma bosqichlarida kuzatib borish zarur. Shaxsning rivojlanishi – ta’limning asosiy vazifalaridan biri bo’lib, u individual xususiyatlar negizida qaror topadi. Har bir talabani o’z rivojlanish, shaxsiy yo’lini tanlash huquqini tan olish (o’qishning moslashtirilgan va variativ shakli, metod va vositalari bilan) lozim.

Shunday qilib, ta’lim tizimini isloh qilish jarayonida yangi qadriyatlar shakllanadi. Turli faoliyat yo’nalishlarida o’zini idrok etish, o’zini namoyon etish uchun zarur sharoitlarni yaratish masadga muvofiq. Bu yo’lda amalga oshiriluvchi to’g’ri yo’l pedagogikada hamkorlik, o’zaro aloqalar, o’z hissasini qo’shish va o’zaro yordamdan iboratdir. Xususan, zarur vaziyatlar yaratishda hamkorlikda faoliyat yuritish tamoyili – demokratiya, ishonch, bir-birini tushunishga amal qilib va individual qiziqishlarni qabul qiladi. Ta’limni insonparvarlashtirish, mutaxassis kadrning qobiliyati va iste’dodini ochib berishga qaratiladi.

Biznes yutug’i nafaqat firma ishini iqtisodiy ko’rsatkichlariga, balki sezilarli darajada tadbirkorning o’z xizmatchilari bilan munosabati naqadar to’g’ri qurtilganiga bog’liq. Yuqori natijaga erishayotgan ishbilarmonlar o’z ishida inson omiliga katta e’tibor beradilar, yani o’z xizmatchilari bilan munosabatlarini o’zaro hurmat, tartib, haqgo’ylik, odillik asosida quradilar. Tadbirkor va xodimlarning munosabatlari asosiy ish bitimida belgilanadi.

Qisman ularda quyidagilar izohlanadi:

- xodim majburiyatlari;
- ish haqini to’lanishi va muddati;
- ish kunining davomiyligi;
- malaka oshirish, ish haqini oshirish sharti va boshqa masalalar;
- mehnat ta’tilining davomiyligi va sharti;
- ishga olinayotgan har bir kishiga uch oydan olti oygacha sinov muddati belgilash ma’qul. Shu davr ichida yangi xodimning aynan biror ishni mutaxassislik darajasiga va malakasiga, lavozim talablarini hisobga olgan holda o’rganish mumkin.

Insonning jamoa bilan birga kirishib ketish, intizomiylik va uning kasb sifatiga bevosita bog’liq bo’lmagan sifatlari kuzatish manbai bo’lib xizmat qilishi mumkin emas. Tekshirish davomida kuzatilayotgan xodimlarning zarur bilim va amaliy mahorati aniqlanadi. Tadbirkor boshliqlar, mutaxassislar va xizmatchilarning majburiyatlari hajmi haqida qo’shimcha ko’rsatma va nizomlarda ko’rsatib qisqartirish yoki ko’paytirish mumkin.

8.3. Mijozlarni qabul qilishda zamonaviy iqtisodchining madaniyati

Tadbirkorlik va kichik biznesda mijozlar bilan munosabatga muhim ahamiyat berish kerak. U mijozlarni qabul qilish madaniyatiga ega bo’lishi lozim. Chunki, mijozlarni qabul qilish, ularning tashvishlariga quloq solish, oqirlarini engil qilish, har bir rahbarning burchi va vazifasi hisoblanadi. Shuning uchun ham qabul madaniyatiga rioya qilish uchun rahbar quyidagilarga e’tibor bermog’i lozim:

- mijozingizni qancha vaqtingiz borligi to’g’risida ogohlantiring;
- to’xtatib bo’lmaydigan, uzil-kesil munozaradan o’zingizni tiying;
- o’z fikringizni va g’oyangizni ishonchli va izchillik bilan bayon eting;

- qarshi tanbeh hollarda o`zingizga nisbatan tanqidiy yondoshing;
- shunchaki fikrlash yoki haqiqatan ham shunaqami – bular o`rtasidagi farqni biling;

- muammo muhokamasini aniq echim bilan tugating, ishni qalashtirmang;
- mijozingizning yumushi o`zi uchun o`ta muhim ekanligini unutmang.

Mijoz kim bo`lishidan qat`iy nazar: tashkilotmi, korxonami, firmami yoki yakka shaxsmi – avvalo tadbirkor oldida o`z muammolari bilan murojaat qilayotgan inson ekanligini esda tutishi lozimdir. Tadbirkorning vazifasi – mijozni o`z qo`liga olib ushlab qolmoq. Har bir tadbirkor shu maqsadda o`z ishini mijozga bag`ishlamog`i kerak. Shuning uchun har bir xodimning xushmuomala, e`tiborli, ishonchli va tartibli, halol bo`lishi uchun tarbiyalash kerak.

Qisqa xulosa

Ushbu bobda zamonaviy iqtisodchining sheriklar o`rtasidagi o`zaro munosabati, tadbirkorning xodimlar bilan jamoadagi o`zaro munosabati, zamonaviy iqtisodchining xizmat yuzasidan mijozlar bilan munosabati, mijozlarni qabul qilishda zamonaviy iqtisodchining madaniyati xususida atroflicha fikr yuritilgan va eng asosiysi talabalarga tushunarli tarzda bayon etilgan.

O`z-o`zini nazorat va muhokama qilish uchun savollar

1. Zamonaviy iqtisodchining sheriklar o`rtasidagi o`zaro munosabati qanday bo`ladi?
2. Tadbirkorning xodimlar bilan jamoadagi o`zaro munosabatini izohlab bering?
3. Zamonaviy iqtisodchining xizmat yuzasidan mijozlar bilan munosabatini ko`rsatib bering?
4. Mijozlarni qabul qilishda zamonaviy iqtisodchining madaniyati qanday bo`lsa maqsadga muvofiq bo`ladi?
5. Tadbirkorlik faoliyatida qanday kasb egalari bo`lishi kerak deb hisoblaysiz?
6. Tadbirkorlik omillariga nimalar kiradi?
7. Tadbirkorlik muhitini yaratishda raqobat qanday rol o`ynaydi?
8. Zamonaviy iqtisodchiga xos fazilatlarni ko`rsatib bering?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar

1. Hakimova M.F. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. O`quv qo`llanma. – T.: TDIU, 2012. -312 b.
2. Hakimova M.F., Yulchiyeva G.T. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. -207 b.
3. Tojiboyeva D. Iqtisodiyot nazariyasi fanini o`qitish metodikasi (lotin). –T.: Moliya. 2003. -181 b.
4. Бакирова Г.Х. Психология эффективного стратегического управления персоналом: учеб.пособие. – М.Юнити-Дана, 2008.
5. Hayitov.O.E., Ochilova G.O. Tadbirkorlik psixologiyasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008.-144 b.
6. Tojiboyeva D., Yuldoshev A. Maxsus fanlarni o`qitish metodikasi. Darslik. – T.: Aloqachi, 2019. -568 b.
7. Abdalova S, Mavlyanov A. Mustaqil ta`limni tashkil etish texnologiyasi.- T.: Fan va texnologiyalar, 2009. -123 b.

IX bob. ZAMONAVIY IQTISODCHIDA MILLIY ONGNI TARBIYALASH

Reja :

9.1. G`oya – inson tafakkurining mahsuli.

9.2. O`zbekistonda milliy istiqlol mafkurasi.

9.3. Zamonaviy iqtisodchida milliy ongni tarbiyalash.

9.4. Zamonaviy iqtisodchiga xos ijtimoiy sifatlar (aql, odob, ilm, iste'dod, mehnatsevarlik, bilimlilik, milliy g`oya, milliy mafkura, milliy g`urur, milliy ong, vatanparvarlik, insonparvarlik, ma'naviy barkamollik, yetuklik).

9.1. G`oya – inson tafakkurining mahsuli

Boy ma'naviy qadriyatlarimizga munosabatni belgilashda O`zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov maqsad, faqat ilmiy madaniy merosni o`rganish emas, balki betakror xazinamizning ilmiy, amaliy tamoyillarini yangi davrga xizmat qiluvchi qirralari, xizmatlarini ochish, ularni hayotga tatbiq qilishdan iborat ekanligini mustaqilligimizni ilk kunlaridanoq belgilab bergan edilar.

G`oya – o`tmish saboqlariga tayanib, hozirgi kun ehtiyojlari va imkoniyatlarini chuqur bilish, tahlil etish asosida istiqbolni chuqurroq, aniqroq anglashga imkon beradigan, jamiyat taraqqiyotining asosiy, muhim yo`nalishlarini ifodalaydigan, odamlar faoliyatini muayyan, mo``tadil maqsadlar va manfaatlar asosida birlashtiradigan, ilmiy asoslangan, amaliy ehtiyojlar bilan taqozo etilgan umumiy fikrlar, qarashlar, xulosalar, maqsadlar tizimidir. G`oya hal etilmagan, etilishi lozim bo`lgan muhim muammolar, vazifalar tizimini o`z ichiga oladi va asosan istiqbolga yo`naltirilgan bo`ladi.

G`oya «odamlarning ming yillar davomida shaklangan dunyoqarashi va mentalitetiga asoslangan, ayni paytda shu xalq, shu millatning kelajagini ko`zlagan va uning dunyodagi o`rnini aniq - ravshan belgilab berishga xizmat qiladigan, kechagi va ertangi kun o`rtasida ko`proq bo`lishga qodir bo`lgan» ma'naviy kuchdir.

9.2. O`zbekistonda milliy istiqlol mafkurasi

Odam tug`ilishi bilan o`zida insoniy xislatlarni shakllantira boshlaydi. Bu xislatlar shaxsiy xarakter, mijoz, hissiyot, diqqat, idrok va xotira ta'siridan o`tib, shaxsiy xislat tusini ola boshlaydi. Inson sekin-asta shaxs degan maqomga ega bo`ladi. Shaxslar egallagan bilimlari hajmi va odamlar taqdirini o`zgartira olish doirasiga qarab oddiy, kuchli va buyuk shaxslar toifasiga bo`linadilar.

Shaxsning kamolotga erishish jarayoni murakkab bo`lib, kishining irsiy birliklaridagi dasturi (taqdiri azal), shaxsiy shijoati va tashqi ijtimoiy, shu jumladan, maqsadga yo`naltirilgan ta'lim-tarbiya muhitlarining ta'siri ostida kechadi.

Tarixiy taraqqiyot – odamlarning muayyan tabiiy va ijtimoiy ehtiyojlarga tayanib, ular bilan bog`liq maqsad va manfaatlarini anglab, bir-biri bilan turli shakl va darajalardagi iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, axloqiy, huquqiy munosabatlar tizimi asosida bog`lanib faoliyat ko`rsatishidir. Bu faoliyat o`z-o`zidan, stixiyali, qandaydir g`ayritabiiy kuchlar tomonidan amalga oshirilmaydi. Ma'naviyatli ijodiy o`ylash,

fikrlash salohiyatiga ega bo'lgan inson o'z faoliyatini tarix saboqlari, o'tgan avlodlarning tajribasiga tayanib, ularni muayyan davr, sharoitlarga moslab rejalashtiradi, shu asosda istiqbolga intiladi.

Insoniyat tarixi turli g'oyalar, ular asosida shakllangan mafkuralarning yuzaga kelishi. Rivojlanishi va kurashi tarixidir. O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ko'rsatib o'tganidek, «O'zining hayotini, oldiga qo'ygan maqsadlarini aniq tasavvur qila oladigan millat hech bir davrda milliy g'oya va milliy mafkurasiz yashamagan va yashay olmaydi. Mafkura bo'lmasa har qaysi davlat va jamiyat, qolaversa har qaysi inson yo'lini yo'qotishi muqarrar».

Mafkura insonga o'z mohiyatini, shaxsiy va umumiy manfaatlar nisbatini, muayyan millatga ijtimoiy. Siyosiy guruhlariga mansubligini anglashiga, shu asosda o'z hayotiy mo'ljallarini, faoliyatining mohiyati va maqsadlarini belgilashiga imkon beradi. Mafkura va g'oya insonlarga shaxsiy, ijtimoiy, milliy o'zlikni anglashga imkon beradigan ma'naviy omillardir.

9.3. Zamonaviy iqtisodchida milliy ongning tarbiyalash

Inson tarixi - g'oyalar tarixi. G'oya – inson tafakkuri mahsuli, milliy g'oya esa millat tafakkurining mahsulidir. Milliy g'oya – inson va jamiyat hayotiga mazmun baxsh etadigan, uni ezgu maqsad sari etaklaydigan fikrlar majmui.

Mafkura esa muayyan ijtimoiy guruh, ijtimoiy qatlam, millat, davlat, xalq va jamiyatning ehtiyojlari, maqsad-muddaolari, manfaatlari, orzu-intilishlari hamda ularni amalga oshirish tamoyillarini o'zida mujassam etadigan g'oyalar tizimidir.

Milliy ong bir millatga mansub bo'lgan kishilar o'z vatanining, xalqining tarixi, ajdodlari qoldirgan meros va amaliy tajribani umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'liq ravishda chuqur o'rganishi va o'zlashtirishi, millat qadr-qimmatini, obro'-e'tiborini baland ko'tarishi, mamlakat imkoniyatlari, milliy manfaatlarini chuqur anglagan holda istiqbol va istiqbol yo'lida fidokorona xizmat qilish, boshqa millatlarga ham adolatli munosabatda bo'lish, ularning moddiy va ma'naviy manfaatlarini hurmat qilish asosida shakllanadi. Milliy har bir etnik guruh, uning vakillari o'zini ijtimoiy-tarixiy jarayonning, jahon hamjamiyatining tarkibiy qismi, muayyan manfaatlar, meros va qadriyatlarning sohibi sifatida anglashdir.

Milliy ong o'sishi milliy ma'naviyat rivojlanishi darajasi, imkoniyatlari bilan belgilanadi. Yetuk milliy ong barkamol milliy ma'naviyatning natijasi sifatida yuzaga keladi. Shuning uchun ham milliy ong milliy ma'naviyatning tarkibiy qismi hisoblanadi. Milliy o'z-o'zini anglash, o'z navbatida, ma'naviy kamolata yangi imkoniyatlar, ufqlar ochadi. I.Karimov ko'rsatib o'tgandek «haqqoniy tarixni bilmasdan turib... o'zlikni anglash mumkin emas».

Bundan ko'rinadiki, milliy ong oddiy his, tuyg'u emas, balki muayyan ahloqiy, huquqiy, ilmiy, mafkuraviy qadriyatlarga asoslangan e'tiqoddur.

Mustaqillik sharoitida yoshlarni tarbiyalashda milliy ongning quyidagi jihatlarga asosiy e'tibor berish zarur.

Milliy ong – milliy birlik va birdamlik tuyg'usi shakllanishi va rivojlanishining asosi.

Milliy ong – milliy mas'uliyat hamdir.

Milliy mas'uliyat har bir fuqaro o'z manfaatlarini millat, milliy davlat manfaatlari bilan bog'lay olishidir. Bozor munosabatlariga o'tish, ishbilarmonlik, tadbirkorlikka keng yo'l oyailishi milliy va fuqarolik mas'uliyati masalasini tushunishga ham yangi jihatlar kiritdi. Milliy mas'uliyatning muhim jihati milliy manfaatlarni anglashda ko'rinadi. Shaxs va uning manfaatlarini siyosiy aqidalar soyasida qoldirib ketgan, mavhum ijtimoiy manfaatlarning to'liq hukmronligini ta'minlashga moslashtirilgan siyosat va mafkura barham topdi.

O'zbekiston xalqining milliy taraqqiyot yo'lidagi bosh g'oyasi – ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot barpo etishdir. Bu g'oya xalqimizning azaliy ezgu intilishlari, bunyodkorlik faoliyatining ma'no-mazmunini belgilaydi, har inson uchun muqaddas bo'lgan yuksak gumanistik qadriyatlarni o'zida mujassam etadi. Milliy istiqlol mafkurasining asosiy g'oyalari xalqimizning mustaqil taraqqiyot yo'lidagi bosh g'oyasidan kelib chiqadi va o'zining ma'no-mohiyati, falsafasi, jozibasi bilan uni xalqimizning qalbi va ongiga yanada chuqurroq singdirishga xizmat qiladi.

Jismonan va ma'nan barkamol avlodni tarbiyalash borasidagi islohotlarimiz jamiyatning boshqa sohalari bilan ham chambarchas bog'liq holda tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshirib kelinmoqda. Jumladan, ta'lim, ilm-fan sohasi bo'ladimi, tibbiyot yoki sport bo'ladimi, boshqa qator sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlarning pirovard maqsadi ham yosh avlodni sog'lom va yetuk inson qilib tarbiyalashdir. Bunga esa mamlakatimizda barcha shart-sharoitlar mujassamdir. Shu o'rinda Vatanining taqdiri, buguni va kelajagi uchun mas'uliyatni chuqur his etadigan, mustaqil va yangicha fikrlaydigan kadrlar tayyorlash yo'lida amalga oshirib kelinayotgan zalvorli ishlarni alohida ko'rsatib o'tish joiz.

Ta'lim muassasalarida talaba-yoshlarni ma'naviy shakllantirish jarayonida ularda ijtimoiy jamiyat taraqqiyotining asosiy yo'nalishi hamda g'oyasi xususidagi bilimlar haqida muayyan tasavvurni hosil qilish, ma'naviy - axloqiy sifatlarni shakllantirish, milliy istiqlol g'oyasiga sodiqlik tuyg'usini qaror toptirish, Vatan ravnaqi, yurt tinchligi va xalq farovonligini ta'minlash ishiga munosib hissa qo'shishga yo'naltirilgan faoliyatni tashkil etish borasidagi ko'nikma va malakalarni shakllantirish bugungi kunda pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biri sanaladi. Zero, pedagogik ta'limning asosiy vazifasi har tomonlama rivojlangan, yetuk, barkamol shaxsni tarbiyalashdan iboratdir.

Barkamol shaxs tarbiyasining samarasi o'laroq ijtimoiy, iqtisodiy hamda madaniy jihatdan rivojlangan, ijtimoiy munosabatlar mazmunida demokratik va insonparvarlik tamoyillar ustuvorligi ta'minlangan jamiyat shakllanadi. Pedagogik bilimlar va asosida talabalar ma'naviyatini shakllantirish ishi obyektiv shart - sharoitlar hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning dialektik birligi negizida tashkil etiladi.

9.4. Zamonaviy iqtisodchiga xos ijtimoiy sifatlar

Ma'naviyatning yana bir muhim jihati bilim, ilm, malaka, iste'dod va qobiliyat bo'lib, ular ham muayyan axloqiy kamolot zaminida shakllanadi.

Zamonaviy iqtisodchi mutaxassislarning bilimi, ilmi, amaliy malakalari rivojisiz jamiyat taraqqiyotini tasavvur etib bo'lmaydi. Muayyan ma'naviy ehtiyojlarga, axloqiy fazilatlarga ega bo'lmagan kishilarda ilm-fanni o'rganishga, halol mehnat qilib, hunar-kasbni egallashga, malaka oshirishga ishtiyoq ham bo'lmaydi. Shu sababli jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida avval yosh mutaxassis larni tarbiyalab, keyin ularga ta'lim berganlar. O'zbek milliy pedagogikasidagi ta'lim-tarbiyach ishlari tizimida ham axloq, odob tarbiyasi ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan.

Ma'rifatparvar alloma Avloniy inson ma'naviy kamolotining yo'llari ustida to'xtab, shunday deb yozadi: «Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidir. Ilm inson uchun g'oyat muqaddas bir fazilatdur, zeroki ilm bizga o'z ahvolimizni, harakatimizni oyna kabi ko'rsatur, zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o'tkir qilur, ilmsiz odam mevasiz daraxt kabitur».¹

Bilimga, ilmga ehtiyoj ham obyektiv zaruriyatni ongli tushunish bilan bog'liq bo'lgan ma'naviyatdir, yani anglangan maqsadlar tizimidir.

Inson faoliyati turli darajadagi aniq bilimlar, ilmiy nazariyalar, xulosalar asosida amalga oshadi. Bilim, ilm, tajribaga asoslangan faoliyat biror aniq sohalar bo'yicha yo'nalib, ularni chuqurroq egallash, ijodiy mehnat qila bilish bilan bog'liq bo'lgan malaka, hunar, kasbga aylanadi.

Iymon, vijdon, e'tiqod, ixlos insonning faoliyatiga, maqsad va intilishlariga asos bo'ladigan, ularga baho bera olishga imkoniyat yaratadigan ma'naviy zaminlardir. Bu ma'naviy qadriyatlar bir-biri bilan uzviy bog'langan bo'lsa ham, iymon ularning o'zagi, poydevoridir.

Shunday qilib, bugungi kunda O'zbekiston mustaqilligini mustahkamlashga hissa qo'shayotgan zamonaviy iqtisodchilarning iymoni mustaqillik ishiga fidoyilik, millatparvarlik, baynalmilalchilik, mamlakatimizning porloq kelajagiga ishonch, sadoqat, vatanparvarlik va milliy iftixor tuyg'ularini o'zida tarbiyalash, mehnatsevarlik, ishbilarmonlik va tadbirkorlik singari yangi axloqiy-amaliy qadriyatlarni bilishdan ham iborat.

Qisqa xulosa

Shaxsning kamolotga erishish jarayoni murakkab bo'lib, kishining irsiy birliklaridagi dasturi (taqdiri azal), shaxsiy shijoati va tashqi ijtimoiy, shu jumladan, maqsadga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya muhitlarining ta'siri ostida kechadi.

Yuqoridagi mulohazadan kelib chiqqan holda ushbu bobda milliy istiqloq g'oyasi, zamonaviy iqtisodchida milliy ongni tarbiyalash, iqtisodchiga xos axloqiy xususiyatlar, iqtisodchiga xos milliy g'urur, milliy ong, ma'naviy barkamollik, yetuklik kabi ijtimoiy sifatlarni tarbiyalash kabilar bayon etilgan.

O'z-o'zini nazorat va muhokama qilish uchun savollar

1. Respublikamizda ma'naviyat-ma'rifat bo'yicha qanday ishlar amalga oshirilmoqda?

2. Tarbiya mazmunining mohiyatini belgilashda qanday yondashuvlar mavjud?

¹ Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. - T., 1992.

3. Oliy maktabda ta'lim-tarbiya ishlari qanday shakllarda amalga oshiriladi?
4. Talabalarda ma'naviy-axloqiy odatlarni tarbiyalash deganda nimani tushunasiz?
5. Tarbiyaviy ishlar mexanizmini ta'riflab bering.
6. Kasb ta'limi muassasalarida axloqiy tarbiya muammosi qanday tartibda amalga oshiriladi?
7. Talabalarning aqliy faoliyati xususiyatlari qanday izohlanadi?
8. Madaniyat, ma'naviyat, axloq, odobga ta'rif bering.
9. Axloqiy tarbiyaning maqsad va vazifasi haqida so'zlab bering.
10. Sharq mutafakkirlarining axloqiy tarbiya haqidagi qarashlaridan misollar keltiring.
11. O'zbekistonda milliy istiqlol mafkurasi.
12. Zamonaviy iqtisodchida milliy ongni tarbiyalash.
13. Zamonaviy iqtisodchiga xos ijtimoiy sifatlarga nimalar kiradi?
14. Ma'naviyatlilik belgilarini sanab bering.
15. Iymon, vijdon, e'tiqod va ixlosning inson ma'naviyatidagi o'rnini ko'rsating?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar

1. Hakimova M.F. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2012. -312 b.
2. Hakimova M.F., Yulchiyeva G.T. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. -207 b.
3. Tojiboyeva D. Iqtisodiyot nazariyasi fanini o'qitish metodikasi (lotin). –T.: Moliya. 2003. -181 b.
4. Бакирова Г.Х. Психология эффективного стратегического управления персоналом: учеб.пособие. – М.Юнити-Дана, 2008.
5. Hayitov.O.E., Ochilova G.O. Tadbirkorlik psixologiyasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008.-144 b.

X bob. IQTISODCHI KADRLARNI ISH BILAN TA'MINLASH MUAMMOLARI

Reja:

- 10.1. Iqtisodchi kadrlarni tanlashdagi ichki va tashqi chegara.
- 10.2. Iqtisodchi kadrlarni ish bilan ta'minlash va mehnat shartnomasini tuzish.
- 10.3. Vazifalarning mansabga ko'ra taqsimlanishi.
- 10.4. Iqtisodchi kadrlar ko'nimsizligini kamaytirish usullari.

10.1. Iqtisodchi kadrlarni tanlashdagi ichki va tashqi chegara

Mamlakatimiz iqtisodiyotini yanada yuksaltirish, respublikaning aql zakovat salohiyatini o'stirish, davlatimiz qudratini oshirish, uning mustaqilligini mustahkamlash uchun xizmat qiladigan O'zbekiston Respublikasining bir qator qonunlari va dasturlari ishlab chiqildi. Ta'lim tizimining moliyaviy va moddiy ta'minoti qonuniy yo'l bilan ijobiy hal etildi.

Kichik biznes ham boshqa faoliyat kabi, doimo xodimlarni o'qitishni talab qiladi. Bu jarayon kadrlarni sifatini va rivojlanishini ta'minlaydi.

O'qish – bu odamning fundamental bilim olish jarayonidir. Aslida, u umumiy o'rta ta'lim maktablarida, kasb-hunar kollejlarda, oliy ta'lim muassasalarida yoki boshqa joylarda amalga oshadi. Islohotlar o'qishning turlariga ta'sir qiladi. Oliy ma'lumot ochiq, demokratik bo'ladi. Oliy ma'lumotni rivojlantirishning boshqa ko'rinishi – bu oliy va o'rta maxsus o'qishni integratsiya qilishdir.

Oliy ma'lumot islohoti o'z ichiga quyidagi yo'nalishlarni oladi:

✚ Yangi takomillashgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish, zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashda xalqaro o'qish jarayonini tashkil qilish.

✚ Auditoriya darslari va mustaqil ishlar orasidagi o'quv vaqtini eng qulay tarzda taqsimlash va boshqalar.

Bizningcha, jamiyatda aholining turmush darajasi, ijtimoiy va kasb yo'nalishi bo'yicha ijtimoiy qatlamlanishining yangi turini shakllantirish jarayoni boshlanganligi bois, buning oqibati sifatida, xo'jalik harakatlarining bozor shakllariga moslashiishining turli imkoniyatlari yuz beradi.

Oliy ta'lim muassasasi, tijoratlashtirish sharoitidagi endotizim sifatida, o'z manfaatlari tizimini shaklini o'zgartiradi. Shaxsiy mablag'lari hisobidan pulli bilim olish sharoitida o'qish shakli va muddatlariga nisbatan quyidagi holatlarda muammoli oqibatlar kelib chiqishi mumkin, qachonki oliy ta'lim muassasi:

- o'qish muddatlarini uzaytirish va shu asosda katta mablag'lar olishdan manfaatdor bo'lsa;

- bilim oluvchilar zimmasiga o'z xarajatlarining katta qismini yuklashga intilsa;

- o'qitishning kam mehnat talab qiladigan va tejamli shakllarini afzal ko'rsa.

Bu aspektda o'qitishni tijoratlashtirishning ijobiy tomonlari quyidagilar bo'lishi mumkin: kasbni baholash bo'yicha oliy ta'lim muassasasi faoliyatida iqtisodiy tomonlarni rivojlantirish (marketing tadqiqotlari); iqtisodiy nuqtai nazardan oliy ta'lim muassasalari faoliyatining samarali strategiyasining tanlash; oliy ta'lim

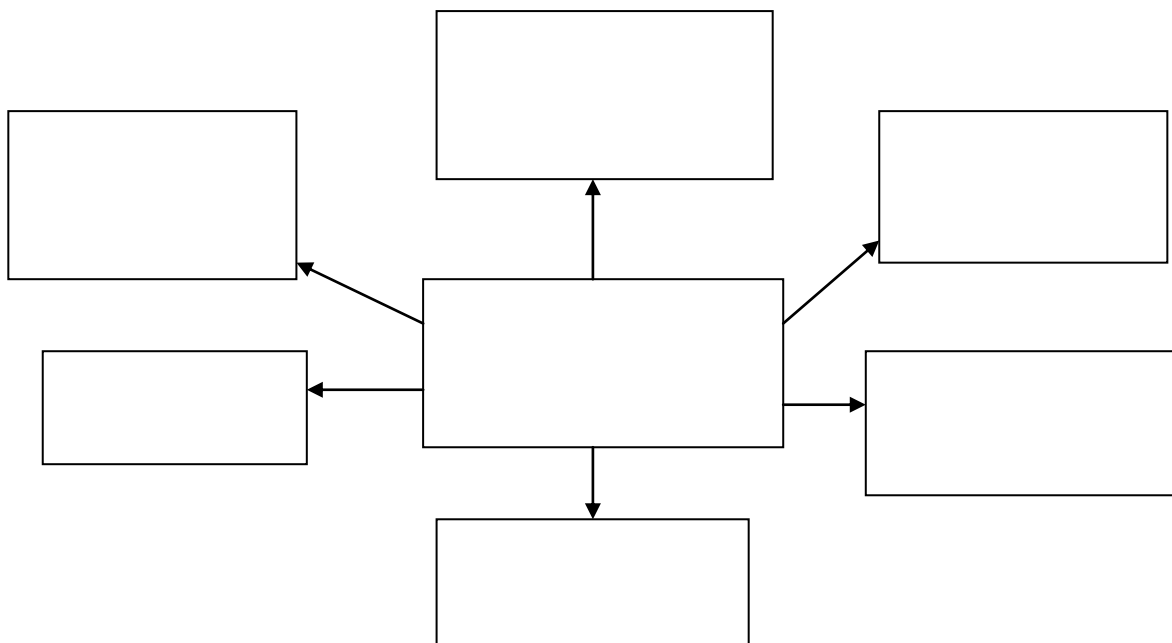
muassasasining raqobatbardoshligini baholash, uning barqarorligi darajasini oshirish va boshqalar.

Pulli o`qish oliy ta`lim muassasasi hamda o`qish pulini to`lovchi shaxs nuqtai nazaridan eng tejamli shakl sifatida *masofadan turib o`qitish* shakllariga qiziqishni orttiradi. Bu o`qitishning kechki, sirqi, ekstrant, individual rejalar bo`yicha o`qitish kabi shakllaridir. Barcha ushbu shakllar ta`lim jarayonining amaliy yo`naltirilishini kuchaytirishi bilan tavsiflanadi.

Bizning nazarimizda, shaxsiy shaklda pulli o`qitishni ommaviy tarzda joriy etishni qo`llab bo`lmaydi: o`qish uchun pul to`lashning institutsional shakllari iqtisodiyot va jamiyatning barqarorlashuvi sharoitida rivojlanishi mumkin. Bu o`qitish shakli yuzaga kelgan qulaylikni pasaytirmagan holda, ta`lim xizmatlari sohasini kengaytirishga yo`naltirilishi lozim.

Ta`lim ijtimoiy yoki jamiyat boyligini o`zida namoyon qiladi, u jamiyatning barcha a`zolari uchun yuqori darajada ahamiyatga ega. Kadrlar tayyorlash ko`plab iqtisodiy-ijtimoiy xususiyatdagi vazifalarni hal etish vositasi sifatida qabul qilinishi mumkin. Jahon tajribasi shuni ko`rsatadiki, ta`lim darajasi va sifati, pirovardida, fan-texnika taraqqiyotining joriy etilishi va mamlakat farovonligining oshishi sur`atlarini belgilab beradi.

Buyuk xorijiy ekspertlar va olimlarning baholashlaricha, iqtisodiy o`sish omillari ularning ishlab chiqarish samaradorligiga ta`sir etishi darajasiga ko`ra quyidagi holatlarni nazarda tutadi (3-rasm).

3 -rasm. Iqtisodiy o`sish omillari

Davlatning zimmasiga ta`lim xizmatlarining bozori yo`naltiriladigan mehnat bozorining bo`lajak tarkibiy tuzilishining bashoratini ishlab chiqish funksiyasi qoladi. Intellektual mehnat bozorini bashorat qilish ilmiy jihatdan asoslanishi kerak, respublikamizda tayyorlanayotgan mutaxassislar talabi va taklifini o`rganish, ish o`rinlarining mavjudligi to`g`risidagi ma`lumotlarning avtomatlashtirilgan banklarini

barpo qilish, yani intellektual mehnat bozori sohasida marketing tadqiqotlarini o'tkazish lozim. Buning uchun esa quyidagilar zarur:

- ✚ axborot va kadrlar hisobining yo'lga qo'yilgan tizimi;
- ✚ balandlikdagi tarkibiy siljishlarga ta'sir ko'rsatuvchi omillarini tahlil qilish;
- ✚ intellektual mehnat bozorini shakllantiruvchi fan-texnika mahsuloti bozorini o'zgarishini tahlil qilish.

Hozirgi bosqichda menejment tizimi boshqaruvning to'rtta darajasini o'z ichiga oladi: umumdavlat, mintaqaviy, mahalliy, institutsional.

Boshqaruvning umumdavlat darajasi oliy ta'lim tizimini boshqarishni markazlashtirishning yuqori pog'onasi sifatida, bizningcha, quyidagi vazifalarning hal etilishining ta'minlashga qaratilgan:

- ta'lim sohasida davlat siyosatini shakllantirish va amalga oshirish, uni me'yoriy-huquqiy va moliyaviy-iqtisodiy jihatdan tartibga solish;
- yagona, butkul ta'lim hududini saqlash va rivojlantirish;
- uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish, uning ustuvor yo'nalishlarini belgilash;
- ta'lim sohasiga doir qonun hujjatlarini rivojlantirish;
- ushbu strategiyani umummilliy dasturlar, yirik ijtimoiy-pedagogik va innovatsion loyihalar orqali amalga oshirish;
- jamiyat (pedagogik hamjamiyat) va ta'limni boshqarishning mintaqaviy darajasi bilan birga davlat ta'lim standartlarini ishlab chiqish va qabul qilish;
- ta'lim sifatini, uning ta'lim standartlariga mos kelishini baholash va nazorat qilishning davlat tizimini barpo etish;
- ta'limni boshqarishning mintaqaviy organlari, faoliyatini muvofiqlashtirish.

Ta'limning asosiy maqsadi - zamonaviy ilmiy bilimlarni egallagan, mustaqil fikrlash va muammolarni echish imkoniyatiga ega bo'lgan ma'naviy jihatdan boy shaxslarni shakllantirishdir. Jamiyat rivojlanar ekan, hayotiy talablarning darajasi ham ortib boradi. Demak, ilmiy bilimlarning hajmi kengayib, ilmiylik darajasi chuqurlashib borar ekan, mantiqiy fikrlash va muammolarni tezda hal etishga bo'lgan talab yanada kuchayib boradi. Bu fikrdan kelib chiqqan holda ta'lim tizimi bugungi kun talabini hisobga olgan holda emas, balki kelajak talablarini aniqlagan va hisobga olgan holda ish olib borishi kerak degan xulosaga kelamiz. Chunki, bugungi kun talablari kelajakda jamiyatning asosiy o'zagiga aylanadi. Demak, ta'lim tizimi talabalarni bugungi kundagi hayotga emas, balki kelajakdagi hayotga tayyorlashi lozim. Bu ham ta'limning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir.

Ta'lim oluvchilar ishlab chiqarishdaga texnik va texnologik jarayonlar, qurilma va moslamalar haqida bilim olib amalda qo'llay bilishlari kerak. O'qitish jarayonida o'qituvchi ustaning ishlab chiqarish jarayoniga o'qitishda quyidagilarga erishmog'i lozim:

- Ta'lim oluvchini hozirgi zamon texnika jarayoni metodlari va zamonaviy metodlar hamda qurilmalarda ishlashni o'rgatish;
- Mehnatni tashkil etish metodi ham ta'lim oluvchini zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalariga, kasbiy malakasiga qarab turli ish operatsiyalarini bajarishni zamonaviy texnologiya talabiga javob beruvchi ishlab chiqarishni tashkil etish;

- Ta'lim oluvchini ish me'yorini bajarishga yondoshishga o'rgatish;
- Korxonadagi ish chizmalarini to'g'ri o'qishga, texnologik hujjatlardan to'g'ri foydalanishga o'rgatish;
- Korxona jamoasida ta'lim oluvchi ishidan muhim tarbiya sifatida foydalanish;
- Ta'lim oluvchini mehnat xavfsizligi, ishlab chiqarishdagi va yong'in xavfsizligi talablariga amal qilishga o'rgatish;
- Ta'lim oluvchining ongiga ish o'рни va mehnat qurollariga nisbatan javobgarlik va qadrlash hissini singdirish;
- Ta'lim oluvchiga ish madaniyati haqida taassurot berish, ish joyini to'g'ri tashkil qilishni o'rgatish.

Shunday qilib, O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunida belgilanganidek, oliy ta'lim sohasidagi davlat siyosatining tamoyillaridan biri sifatida boshqaruvning demokratik davlat-ijtimoiy xususiyati tasdiqlangan. Ushbu tamoyil faqat ta'lim siyosatini shakllantirish ta'lim jarayoni subyektlarining manfaatlari mos kelishiga, oliy ta'lim tizimining o'zini o'zi tashkil etishida yuzaga keladigan yangi g'oyalardan samarali foydalanishiga asoslangandagina samarali bo'ladi.

Bugungi kunda kelajagi buyuk davlatni qurish tafakkuri, dunyoqarashi zamon talablariga mos ravishda o'zgargan mutaxassislarimizga ko'p jihatdan bog'liqdir. Yangicha fikrlaydigan, yangi bozor sharoitlarida muvaffaqiyatli xo'jalik yuritadigan yuksak malakali, chuqur bilimli mutaxassislarni tayyorlash davr talabi va haqiqat taqozosidir.

Butun iqtisodiy siyosat va iqtisodiy islohotlarning tarkibiy qismi bo'lgan uzluksiz iqtisodiy ta'lim tizimining asosiy tamoyillari ana shu maqsadlarga tayanadi. Mamlakatimizla 1996-yildan buyon O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida iqtisodiy ta'lim va bozor iqtisodiyoti asoslari bo'yicha muvofiqlashtiruvchi kengash faoliyat ko'rsatmoqda. Ushbu kengash ishida BMTning, Evropa Ittifoqining, Jahon bankining, Xalqaro valyuta fondining O'zbekistondagi vakolatxonalari kabi g'oyat nufuzli xalqaro tashkilotlar ishtirok etmoqda. Muvofiqlashtiruvchi kengashning asosiy vazifalari bo'lib, quyidagilar hisoblanadi:

- umumiy o'rta ta'lim maktablari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar va oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiy ta'lim tizimini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish va uni amalga oshirish ishlarini muvofiqlashtirib turish;

- iqtisodiy ta'lim sohasidagi mutaxassislar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish ishlarini muvofiqlashtirib turish;

- iqtisodiyot bo'yicha dasturlar, o'quv-uslubiy materiallar, darsliklar, o'quv qo'llanmalarni yaratish, shuningdek yetakchi xorijiy iqtisodchilarning o'quv adabiyotlari hamda monografiyalarini tarjima qilish va ularni respublikada nashr etish ishlarini muvofiqlashtirib turish;

- xorijiy mamlakatlarning iqtisodiy ta'lim sohasidagi universitetlari, o'quv markazlari, ta'lim va boshqa tizimlari bilan halqaro hamkorlikni yo'lga qo'yish ishlarini muvofiqlashtirib turishdan iborat.

Mamlakatimizda iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlash tizimini barpo etish va rivojlantirish tajribasi katta ilmiy va amaliy qiziqish uygʻotadi, chunki u zamonaviy iqtisodiy taʼlimning ahvolini tahlil qilish va nazariy jihatdan izohlash, uning uzluksiz kasb taʼlimi tizimi bilan uygʻunlashtirish va samarali didaktik rivojlanishni bashorat qilish vazifalarini hal etish imkonini beradi.

Oʻzbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov taʼkidlaganlaridek, «Iqtisodiyot, siyosat sohasidagi barcha islohotlarimizning asosiy maqsadi insonga qaratilgan. Mana shuning uchun ham milliy uygʻoni gʻoyasini amalga oshirishga qobil yangi avlodni tarbiyalash ishi davlat ishi, uning ustivor vazifalaridan biri boʻlib qoladi».

Kichik ishbilarmonlikda tasodifiy xodimlarni ishga olish juda ham xavfli boʻlib, bu korxona uchun zarar keltirishi mumkin. Xodimlarni toʻgʻri tanlash uchun ikki xil ichki va tashqi chegara mavjud.

Ichki chegara – bu korxona yoki muassasa tomonidan qabul qilingan va tatbiq qilingan meʼyordir.

Tashqi chegara – bu oʻz ichiga qonunlashgan meʼyorlarni olgan, reglamentlangan hujjatlardir, masalan, mehnat va mehnatning sanitariya normalari. Kadrlar boʻlimi ishining mazmuni xodimlarni ishga yollash va korxonaning mehnat rezervlarini saqlash va rivojlantirishdan iborat.

U quyidagi bosqichlarni oʻz ichiga oladi:

- + mutaxassislarni masʼuliyatli mansabga tanlash;
- + xodimlarni mansabga yollash;
- + xodimlarni ishdan boʻshatish;
- + mutaxassislarni saqlash umumiy rejasini bajarish tizimi.

Birinchi bosqich quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

- + Mansabga nomzod boʻlgan shaxslar haqida maʼlumot toʻplash;
- + Mutaxassislarni oʻz ishini bajara olishini tekshirish;
- + Mansabga har xil nomzodlarni qoʻyib, solishtirish tahlilini oʻtkazish;
- + Mansabga mos keladigan nomzodni tanlash;
- + Mansabga tayyorlash;
- + Xodimning ishbilarmonlik va shaxsiy sifatini tekshirish uchun sinov oʻtkazish muddatini aniqlash.

10.2. Iqtisodchi kadrlarni ish bilan taʼminlash va mehnat shartnomasini tuzish

Oʻzbekiston Respublikasida chuqur keng koʻlamli islohotlar amaliyotga oshirilayotgan bir paytda, zamon talablariga javob beradigan oliy maʼlumotli iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlashga ixtisoslashtirilgan uzluksiz iqtisodiy taʼlim tizimini shakllantirishga birinchi darajali ahamiyat berilmoqda.

Kelajagi buyuk davlatni qurish tafakkuri, dunyorashi zamon talablariga mos ravishda oʻzgargan mutaxassislarimizga koʻp jihatdan bogʻliqdir, hozirgi kunda yangicha fikrlaydigan, yangi bozor sharoitlarida muvaffaqiyatli xoʻjalik yuritadigan yuksak malakali, chuqur bilimli mutaxassislarni tayyorlash davr talabi haqiqat taqozasidir.

Ma'lumki, hozirgi sharoitda iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlashda ulardagi biznes va tadbirkorlik talablariga etarli darajada ko'nikmalar hosil qilish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun hozirgi kunda mamlakatimizda iqtisodiy ixtisosliklarning keng turlarini taklif etadigan oliy biznes maktablarining faoliyat ko'rsatayotganligi alohida ahamiyatga egadir. O'zbekiston iqtisodiyotining ko'p ukladliligi keng qamrovli iqtisodiy muammolar bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lgan iqtisodchi mutaxassislarga talabning kun sayin ortib borayotganligidan dalolat bermoqda. Shunday ekan, makroiqtisodiyot va davlat boshqaruvi bo'yicha iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlash tizimi sifat jihatdan qayta tashkil etilishi zarur. Shuningdek, yirik tadbirkorlik va boshqaruv bo'g'ini mutaxassislari malakasini oshirish tizimi ham rivojlantirilishi lozim.

Mehnat Kodeksida belgilangan qonunlardan muhimi mehnat shartnomasi hisoblanadi. *Mehnat shartnomasi* korxona bilan ishga olinadigan inson o'rtasidagi rozilik bo'lib, bunda ishga olingan odam korxonaning mehnat tartiblariga rioya qilgan holda o'z vazifalarini bajarishi kerak. Korxona esa unga mehnat qonuniga binoan ish haqi to'laydi va mehnat sharoitini ta'minlab beradi.

Mehnat shartnomasi og'zaki va yozma holda tuzilishi mumkin. Bitim va konkurs asosida ishga olinishga qarab mehnat shartnomalari ham turli xil bo'ladi.

Ish kuchini taqsimlashning *uchinchi bosqichi* ishdan bo'shatishdir. Bu mehnat qonunlari va korxonaning ichki shartlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Agar mehnat shartnomasida xodim bilan korxona o'rtasida kelishilgan muddat tugagan bo'lsa, unda xodim qonun asosida ishdan bo'shatiladi. Uzrli sabablarga ko'ra ishdan bo'shatish o'ziga xos yaqinlashuvni talab qiladi, bunda ma'muriy boshqaruv apparati xodim ariza bermaguncha, uni ishdan bo'shatishga haqli emas. Mehnat shartnomasida shunday shartlar borki, agar, ular bajarilmasa, ma'muriy boshqaruv organi xodimni bo'shatishga haqlidir.

10.3. Vazifalarni mansabga ko'ra taqsimlanishi

Mamlakatimizda zamon talablariga javob beradigan mutaxassislar, shu jumladan, iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» o'zining bir qator afzalliklari bilan mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Keskin o'zgarishlar bilan xarakterlanadigan bozor iqtisodiyoti sharoitida har jihatdan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash uchun asos bo'la oladigan mukammal strategiyani rivojlantirish muammosi dolzarb ahamiyatga ega. Mutaxassislar tayyorlashni rivojlantirish strategiyasi har qanday o'zgaruvchan vaziyatga moslasha oladigan va samarali faoliyat ko'rsata oladigan yetuk malakali mutaxassislarni tayyorlashni o'z oldiga asosiy maqsad qilib qo'yadi. Bu maqsadga erishish uchun amalga oshiriladigan barcha turdagi tadbirlar ham ushbu strategiyada o'z ifodasini topadi va ular strategiyaning asosiy bo'linmalari hisoblanadi.

Firma yoki korxonani tashkil qilishdan avval menejerlar, xodimlar va xizmatchilarning ish faoliyatiga tegishli bo'lgan vazifalarni qanday taqsimlashni o'ylab chiqish zarur. Umumiy faoliyat yurituvchi bo'limlar vazifalari bo'yicha guruhlariga bo'linadi. Bunga ko'ra, ishlab chiqarish, sotish, pul bilan ta'minlash va

boshqarish bo'limlari amalda bo'lishi mumkin. Bu bo'limlar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib ulardagi xodimlar hamkorlikda faoliyat yuritishadi.

Vazifalarni taqsimlashning mohiyati shundaki, rahbar o'z qo'l ostidagilarga ba'zi bir masalalarni echishda to'la harakat erkinligini berib qo'yadi, yani, o'zining huquq va majburiyatining bir qismini ularga ishonib topshiradi, ammo to'la javobgarlikni rahbarning o'zi olib boradi.

Vazifalarni taqsimlashning foydali tomoni shundaki, u jamoada ijodiy mehnat vaziyatini vujudga keltiradi. Vazifaning ma'lum qismini olgan ishlovchi mustaqil bir bo'lim bo'yicha mas'uliyatni o'ziga oladi va rahbar oldida uning uchun javob beradi, bu esa, o'z-o'zidan xodimlarni mehnatga ijodiy yondoshishga safarbar qiluvchi omildir.

10.4. Iqtisodchi kadrlar ko'nimsizligini kamaytirish usullari

Respublikamizda vujudga kelgan yangi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, milliy an'analarimizning o'ziga xos xususiyatlari, oliy ta'lim tizimining oldidagi davlat va ijtimoiy buyurtmalar uning maqsad va vazifalarini hisobga olgan holda mutaxassis kadrlar tayyorlash sifatini yaxshilash, ularning mahoratini yuqori darajaga ko'tarish, kadrlar malakasini oshirish, ularni qayta tayyorlash jarayonini takomillashtirish uchun qator zarur shart-sharoitlar yaratildi.

Uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va joriy etishning ilmiy-nazariy asosi bo'lgan Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ta'limning barcha bo'g'inlari va darajalarida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligini ta'minlash asosida ta'lim oluvchilarning ma'naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish, shuningdek, yoshlarni ma'naviy, axloqiy, intellektual va jismoniy jihatdan tarbiyalashda oila, ot-onalar, jamoat tashkilotlari, mahallalar, xayriya va xalqaro fondlarning rolini kuchaytirish zarurligi qayd etilgan.

Kadrlar malakasini oshirish tizimining eng zarur vazifalaridan biri mutaxassis kadrlarning kasbiy bilimlari va ko'nikmalarini yangilash, ularda o'z faoliyatiga ijodiy yondoshishni shakllantirishdir. Bu ish albatta, zamonaviy iqtisodchilarda o'z ishidagi yutuq va kamchiliklarini aniqlash, kadrlar ishidagi muhim asosiy tomonlarni topib, ulardan ish jarayonida foydalanishlarida muhim o'rin tutadi.

Zamonaviy iqtisodchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish kadrlar tayyorlash tizimi barcha bo'g'inlarining o'zaro aloqasi va izchilligiga bog'liq. O'qitishning samarali shakl va metodlarini izlab topish, iqtisodchilarning kasbiy tayyorgarlik faoliyatini kuchaytirish, ularning mahoratini oshirish shart-sharoitlarini belgilash bugungi kunda hal qilinishi lozim bo'lgan ishlardandir.

Bugungi kunda kadrlar malakasini oshirishni tinglovchilarning talab va ehtiyojlari asosida tashkil qilish lozim. Chunki iqtisodchilar malaka oshirish davrida ma'lum bilim, ko'nikma, malakalar va yangiliklarga ega bo'ladilar. Bu esa o'z ish joylariga borganda ishni yangi texnologiyalar asosida olib borishlari uchun zamin hozirlaydi.

Demak, iqtisodchi kadrlar malakasini oshirish ishini rivojlantirish va yuqori darajaga ko'tarish dolzarb vazifalardan biriga aylanishi kerak. Shu sababli ham zamonaviy iqtisodchilarning malakasini oshirishning yuqoridagi yo'nalishlarini amalga oshirish orqali bu sohadagi ishlarning samaradorligini orttirish mumkin.

Mamlakatimizda amalga oshirayotgan «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» o'zining bir qator ustuvor yo'nalishlari va afzalliklari bilan iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoiti talablariga javob beradigan zamonaviy yuqori malakali iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlashda muhim ahamiyatga egadir. Dasturda ko'zda tutilgan tadbirlarning barchasi to'laligicha amalga oshirib bo'lsa, u holda mamlakatimiz mavqeini ko'tarilishiga o'zining munosib hissasini qo'shadigan yetuk malakali mutaxassislar, shu jumladan iqtisodchi mutaxassislar etishib chiqadi.

Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida mamlakatimizda iqtisodchi mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilishning bir qator muhim omillari mavjud bo'lib, ular quyidagilarda o'z ifodasini topgan:

1. Respublikaning demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan izchil ilgarilab borayotganligi;

2. Mamlakat iqtisodiyotida tub o'zgarishlar va tarkibiy siljishlarning amalga oshirilishi, respublika iqtisodiyoti, asosan xom-ashyo yo'nalishidan raqobatbardosh pirovard mahsulot ishlab chiqarish yo'lga izchil o'tayotganligi, mamlakat eksport salohiyotining kengayotganligi;

3. Davlat ijtimoiy siyosatida shaxs manfaati va ta'lim ustuvorligining qaror topganligi;

4. Milliy o'zlikni anglashning o'sib borishi, vatanparvarlik, o'z vatani uchun iftixor tuyg'usining shakllanganligi, boy milliy, madaniy, tarixiy an'analarga va xalqimizning intellektual merosiga bo'lgan hurmat e'tiborning oshib borayotganligi;

5. O'zbekistonning jahondagi mavqei va obro'-e'tiborining mustahkamlanib borayotganligi va boshqalar.

Shunday qilib, bugungi kunda mamlakatimizda amal qilayotgan mutaxassislar tayyorlash tizimining asosiy maqsadi, dunyo mamlakatlarning ilg'or tajribalaridan kelib chiqqan holda, shakllanib kelgan ta'lim salohiyatining ijobiy qirralarini takomillashtirish asosida yetuk malakali iqtisodchi kadrlar tayyorlashdan iboratdir.

Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda, biz mutaxassislarni tayyorlashni rivojlantirish strategiyasini ikki ko'rinishga bo'lib o'rganamiz. *Birinchisi*, davlat darajasidagi mutaxassislarni tayyorlashni rivojlantirish strategiyasi bo'lib, *ikkinchisi* esa, alohida tarmoq, korxona yoki tashkilot darajasidagi mutaxassislarni tayyorlashni rivojlantirish strategiyasidir.

Kadrlar ko'nimsizligi deb, ma'lum vaqt oralig'ida o'z xohishlari va ma'muriyat qarori bilan ishdan bo'shagan xodim-xizmatchilar sonining tekshirilayotgan vaqt oralig'ida korxonadagi ishlovchilarning o'rtacha umumiy sonidagi salmog'iga aytiladi. Ko'pincha kadrlar ko'nimsizligi xodim va xizmatchilarni mutaxassisligi bo'yicha ishdan bo'shatish bilan bog'liq bo'ladi. Bu esa o'z navbatida ba'zi bir salbiy oqibatlarga olib keladi – jumladan, yangi ishlovchini qabul qilish va o'qitish bilan bog'liq qo'shimcha xarajatlar qilish zarurati kelib chiqadi.

Hozirgi zamon mehnat amaliyotida kadrlar ko'nimsizligini kamaytirishning quyidagi usullari qo'llanilmoqda:

- xodimlar ish joylarini kengaytirish;
- mehnatni sifat jihatidan boyitish;
- ish vaqtini moslashuvchan shaklda tashkil etish;

- mehnat gigienasini yaxshilash;
- yuqori sifatli va unumli mehnat uchun mehnatga haq to'lashning ilg'or usullarini qo'llash va boshqa rag'batlantirish tadbirlarini amalga oshirish;
- ishlovchilar o'rtasidagi mehnat mojarolarini hal etishda oddiy usullardan foydalanish.

Shunday qilib, korxona rahbarlarining ishlovchilarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni talab qilishi, jamoada yaxshi ruhiy iqlim o'rnatish va mehnatdan manfaatdorlikni oshirish kadrlar ko'nimsizligiga qarshi kurashning usullaridan deb qaraladi.

Qisqa xulosa

Mamlakatimizda zamon talablariga javob beradigan mutaxassislar, shu jumladan, iqtisodchi mutaxassislarni tayyorlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» o'zining bir qator afzalliklari bilan mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, ushbu bobda iqtisodchi kadrlarni tanlashdagi ichki va tashqi chegara, korxona va firma va uning mehnat rezervlari, iqtisodchi kadrlarni ish bilan ta'minlash, mehnat shartnomasini tuzish, vazifalarning mansabga ko'ra taqsimlanishi, kadrlar ko'nimsizligini kamaytirish va uning usullari bo'yicha materiallar berilgan va eng asosiysi talabalarga ishonarli tarzda bayon qilingan.

O'z-o'zini nazorat va muhokama qilish uchun savollar

1. Iqtisodchi kadrlarni tanlashdagi ichki va tashqi chegara qanday bo'lishi kerak?
2. Korxona va firmaning mehnat rezervlari haqida gapiring?
3. Iqtisodchi kadrlarni ish bilan ta'minlash qanday amalga oshiriladi?
4. Mehnat shartnomasi deganda nimani tushunasiz?
5. Vazifalarni mansabga ko'ra taqsimlanishi Sizningcha qanday bo'ladi?
6. Iqtisodchi kadrlar ko'nimsizligini kamaytirish usullarini gapiring?
7. Tadbirkorlik munosabatlarini tartibga soluvchi qanday qonunlarni bilasiz?
8. Korxona deganda nimani tushunasiz?
9. Korxonalalarning o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?

Tavsiya etilayotgan adabiyotlar

1. Hakimova M.F. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2012. -312 b.
2. Hakimova M.F., Yulchiyeva G.T. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. – T.: Fan va texnologiya, 2014. -207 b.
3. Tojiboyeva D. Iqtisodiyot nazariyasi fanini o'qitish metodikasi (lotin). –T.: Moliya. 2003. -181 b.
4. Бакирова Г.Х. Психология эффективного стратегического управления персоналом: учеб.пособие. – М.Юнити-Дана, 2008.
5. Hayitov.O.E., Ochilova G.O. Tadbirkorlik psixologiyasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008.-144 b.

GLOSSARIY

Aksiologiya - qadriyatlar to'g'risidagi falsafiy ta'limot, aksiologik qadriyatlar mohiyati.

Aksiologik yondashuv – insonparvarlik pedagogikasiga xos bo'lgan xususiyat, bunda inson ijtimoiy qadriyat va jamiyat rivojlanishining pirovard maqsadi sifatida qaraladi. Aksiologik tafakkur o'zaro aloqadagi ham o'zaro harakatdagi dunyo kontseptsiyasiga asoslanadi.

Anketalashtirish – anketa yordamida ijtimoiy, iqtisodiy, demografik, psixologik, pedagogik va boshqa tadqiqotlar uchun dastlabki materiallarni yig'ish jarayoni.

Axborotli malaka – ta'lim-tarbiya masalalariga axborotlarni moslashtirish va talqin qilish malakasi.

Axloq - shaxsning jamiyatga va boshqa kishilarga nisbatan burchini belgilab beruvchi me'yorlar tizimi, ma'naviy xulq qoidalari, u ijtimoiy ong shakllaridan biri.

Boshqarish – tashkil etish, qaror qabul qilishga qaratilgan faoliyat, obyektning o'z xizmat vazifasi doirasida nazorat qilish, tartibga solish, ishonchli axborotlar asosida tahlil qilish va yakun yasash.

Vazifa – maqsad va uni amalga oshirish bosqichlarining oydinlashtirilishi.

Global muammolar — olamshumul ahamiyatga ega bo'lgan va o'z echimini topishida jaxondagi barcha mamlakatlarning birgalikdagi xarakteristik talab etuvchi tsivilizatsiyamizning eng dolzarb masalalari

Davlat ta'lim standarti – uzluksiz ta'limning muayyan bosqichida shaxs (mutaxassis)ning tayyorgarlik darajasi va mazmuniga qo'yiladigan minimum talablar.

Didaktika – ta'lim va o'qitish nazariyasi hamda o'qitish jarayonida tarbiyalash mazmunini ifodalovchi pedagogikaning tarkibiy qismi.

Evropa Ittifoqi (EI) — G'arbiy Evropaning 25 ta davlatini birlashtiruvchi iqtisodiy va siyosiy guruh.

Jahon bahosi - talab va taklif egri chiziqlari ta'sirini hisobga olgan holda milliy narx ko'rsatkichlari ta'sirida xalqaro savdo markazlarida hosil bo'ladi.

Jahon bozori — moddiylashtirilgan va moddiylashtirilmagan ko'rinishdagi ijtimoiy mahsulotni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol bosqichlari o'z ichiga oluvchi xim subyektlari (milliy va hududiy iqtisodiyotlar, xalqaro tashkilotlar va korporatsiyalar)ning o'zaro iqtisodiy ta'sirlashtirish global muhitidir.

Iqtisodiy va ijtimoiy kengash (EKOSOS) — BMTning asosiy boshqaruv organlaridan biri bo'lib, uning XIM sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirib turadi.

Iqtisodiy integratsiya — hududiy miqyosda sifat jihatdan yangi iqtisodiy muhitni yaratish yo'li orqali milliy xo'jalik komplekslarini o'zaro yaqinlash va bir-biriga kirib borishi jarayoni.

Iqtisodiy ittifoq — iqtisodiy integratsiyaning oliy ko'rinishi, u umumiy huquqiy me'yorlar, soliq bazasini soddalashtirilishi, ishlab chiqarish va ijtimoiy sohalarda yagona standartlarni joriy etish, yagona valyutaga o'tish kabilar bilan tavsiflanadi.

Izohlash, tushuntirish – ogʻzaki izoh, yoritilishi lozim boʻlgan turli materiallarni izohlash, isbotlash, tahlil qilish.

Ilmiy muammo – fan orqali hal qilinadigan asosiy ziddiyatlar.

Istiqbolni belgilash malakasi – ijtimoiy va bilish jarayonlarini rejalashtirish va boshqarish.

Innovatsion faoliyat — Nazariy modelni bozor talabiga mos texnologiya-tovarga aylantirishdan iborat uzoq jarayondir.

Informatsiya va texnologiyalar jahon bozori (ITJB) — intellektual faoliyat natijalari ayirboshlash xalqaro sohasi.

Kasbiy – pedagogik muloqot – pedagog va talabaning oʻzaro zich ijtimoiy-psixologik aloqasi tizimi boʻlib, uning mazmuni axborotlar ayirboshlash, tarbiyaviy taʼsir oʻtkazish, kommunikativ vositalar yordamida oʻzaro munosabatlarini tashkil etish hisoblanadi.

Kasbiy tayyorgarlik – boʻlajak mutaxassisning psixologik, psixofiziologik, jismoniy hamda ilmiy-nazariy va amaliy tayyorgarligi.

Kasbiy bilimdonlik – pedagogik faoliyat yuritish uchun zarur boʻlgan nazariy va amaliy tayyorgarlik birligi.

Kuzatish – biror pedagogik hodisa boʻyicha aniq faktik material olish maqsadini koʻzlagan idrok etishning shakli.

Koʻnikma – oʻrganish natijasida qoʻlga kiritilgan, beixtiyor, avtomatik tarzda bajariladigan harakat. Koʻnikmalar biror harakatni nazoratsiz, avtomatik tarzda bajarish qobiliyatidir.

Laboratoriya ishi – asbob-uskunalar va boshqa texnik moslamalardan foydalangan holda talabalar bilan tajribalar oʻtkazish, biror hodisani maxsus jihozlar yordamida oʻrganish.

Maʼruza – odatda oliy oʻquv yurtida biror fan mazmunini ogʻzaki bayon qilishga asoslangan oʻquv jarayoni, metodi.

Malaka – shaxsning oʻzi egallagan bilimlari asosida ularning yangi sharoitdagi yangiliklar bilan birga, maʼlum bir faoliyatni samarali bajarish qobiliyatidir.

Mafkura - gʻoya va qarashlar tizimi.

Metod – 1) tabiiy va ijtimoiy hayot hodisalarini tadqiq qilish, bilish usuli; 2) harakat qilish usuli, tarzi.

Metodika – biror ishni tashkil qilishda maqsadga muvofiq qoʻllanadigan metodlar.

Motiv – maʼlum ehtiyojlarni qondirish uchun asos boʻladigan kishining ichik faoliyat mazmuni.

Muammoli oʻqitish – oʻquv mashgʻulotini tashkil etish shakli boʻlib, unda pedagog rahbarligida muammoli vaziyat yuzaga keltiriladi va uning hal qilinishida taʼlim oluvchilar faol mustaqil harakat qiladilar.

Pedagogik jarayon – taʼlim masalalari, uning taraqqiyotini hal qilishga qaratilgan, maxsus tashkil etilgan pedagog va talabalarning maqsadli oʻzaro munosabatlari.

Pedagogik malaka – muayyan toifdagi vazifalarni hal qilish imkoniyatiga ega boʻlgan mutaxassisning kasbiy pedagogik tayyorgarligi darajasi va turi.

Pedagogik texnologiya – 1) oldindan loyihalashtirilgan pedagogik jarayonni amaliyotga rejali va bir maromda tatbiq etish yoki pedagogik masalani echishga qaratilgan pedagogning uzluksiz oʻzaro bogʻlangan harakatlari tizimidir; 2) taʼlim-tarbiya metodlarini u yoki bu toʻplamini qoʻllash bilan bogʻliq boʻlgan pedagogning uzluksiz, oʻzaro shartlangan harakatlari tizimidir; 3) taʼlim shakllarini optimallashtirishga qaratilgan, texnika hamda inson omillari, uning oʻzaro hamkorligi asosida oʻqitish jarayoni va bilimlarni egallash, yaratish, qoʻllash hamda belgilashning tizimli metodidir.

Pedagogik faoliyat – taʼlim maqsadlarini amalga oshirishga qaratilgan ijtimoiy faoliyatning alohida turi.

Faoliyat – 1) ongli maqsad bilan boshqariladigan kishining ichik (ruhiy), tashqi (jismoniy) faolligi; 2) atrof-muhitning kishilar tomonidan maqsadga muvofiq qayta bunyod etilishi.

Shaxs – 1) kishilarning ijtimoiy xulqi, insonlar orasida oʻzini tutishini aks ettiradigan ruhiy sifatlari majmuini bildiruvchi tushuncha; 2) turli-tuman sifatlari tizimidagi kishining ruhiy, maʼnaviy mohiyati; 3) ijtimoiy mohiyat kasb etgan va oʻz-oʻzini anglash qobiliyatiga ega boʻlgan kishi.

Erkin iqtisodiy hududlar - mamlakatning shunday hududiki, bu erga olib kirilgan tovarlar milliy bojxona yurisdiksiyasidan tashqarida hisoblanadi, binobarin bojxona nazorati va soliqqa tortishdan ozod etiladi, yani - bu milliy iqtisodiyotning bir qismini tashkil etib, bu erda mamlakatning boshqa hududlarida koʻllanilmaydigan oʻziga xos imtiyozlar va ragʻbatlantirishlar tizimidan foydalaniladi.

Erkin savdo hududlari (ESX) — preferentsial hudud hisoblanib, uning doirasida bojxona va miqdoriy cheklashlardan xoli savdo tartibiga rioya qilinadi.

Yalpi ichki mahsulot (YAIM) — maʼlum davr (odatda bir yil) davomida bir mamlakat hududida yaratilgan jami qiymat.

«Yangi industrial mamlakatlar» («YAIM») — iqtisodiy jihatdan eng tez rivojlanayotgan Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasidagi davlatlar guruhi.

Oʻz-oʻzini baholash – shaxsning oʻz psixologik sifatlari, xulqi, yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklari, qadr-qimmati, kamchiliklarini baholay olishi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi qonunlari, Prezident Farmonlari va Qarorlari, Vazirlar Mahkamasi Qarorlari

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.- T.: O'zbekiston, 2012.-40 bet.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni-T.: Sharq, 2001. Oliy ta'lim me'yoriy hujjatlar to'plami.
3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. - T.: Sharq, 2001. Oliy ta'lim me'yoriy hujjatlar to'plami.
4. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. PF-4947-sonli 2017-yil 7-fevral.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, PQ – 2909 -sonli, 18-son, 313-modda, 2017-yil 20-aprel.
6. Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston Yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 05.07.2017-y.
7. Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. PQ-3775 23-son, 474-modda. 05.06.2018-y.
8. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2009-yil 14-avgustdagi «Talabalar mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilish bo'yicha yo'riqnoma to'g'risida»gi 286-sonli buyrug'i.

II.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

9. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: O'zbekiston, 2016. -56 b.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan marosimdagi "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi" mavzusidagi ma'ruzasi, 7.12.2016-y.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" nomli mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi, 14.01.2017 yil.
12. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: O'zbekiston, 2017. -488 b.
13. Karimov I.A. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir. -T.: O'zbekiston, 2015.

14. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. - T.: Ma'naviyat. 2008.

III. O'zbekiston Respublikasi vazirliklari me'yoriy-huquqiy hujjatlari

15. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining "Oliy ta'limga oid me'yoriy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 2000-yil 22-sentyabr 251-sonli buyrug'i.

16. 2012-yil 24-aprelda vazirlikning "Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining ilmiy-metodik hamkorligini muvofiqlashtirish to'g'risida"gi 172-sonli buyrug'i.

17. "Oliy talim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zR Prezidentining qarori. 2011-yil 20-may. № 1533.

18. "Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining ilmiy-metodik hamkorligini muvofiqlashtirish to'g'risida"gi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirlikning 172-sonli buyrug'i, 24.04. 2012-y.

19. "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. PQ-3907. 14.08.2018-y.

IV. Asosiy adabiyotlar

20. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoniga 1-ilova, IV. Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari, 4.4 va 4.5. Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish, Toshkent 2017-yil.

21. Avliyoqulov N.X. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari. – T., 2001.

22. Avliyoqulov N.X. O'qitishning modul tizimi va pedagogik texnologiyasi amaliy asoslari. Uslubiy qo'llanma. – Buxoro, 2001.

23. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.- TDPU, 2013.

24. Golish L.V., Fayzullayeva D.M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish: O'quv-uslubiy qo'llanma. Innovatsion ta'lim texnologiya seriyasi. – T.: Iqtisodiyot, 2011. -206 b.

25. Ibragimov X. Pedagogika nazariyasi. - T.: Fan, 2011.

26. Inomov I. Iqtisodiy tarbiya nazariyasi.-T.: TDIU, 2009.

27. Ishmuxamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. - T.: Iste'dod, 2008.

28. Karimova V., Xayitov O, Djalolova S. Boshqaruv psixologiyasi. O'quv qo'llanma. - T., 2008.

29. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya. - T.: Fan va texnologiya, 2012.

30. Mavlonova R. Pedagogika. - T.: O'qituvchi. 2010.

31. Mavlonova R.A., Raxmonqulova N.N. va boshqalar. Umumiy pedagogika. – Navro'z, 2016.

32. Muradova N.K., Majidov R.R., Xayitmatov U.T., Maxmudova B.A. Kasbiy ta'lim uslubi: O'quv qo'llanma. - T.: TDIU, 2006.
33. Omonov H.T., Xo'jayev N.X., Madyarova S.A., Eshchonov E.U. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Darslik. -T.: Moliya, 2012.
34. Peregudov L.V., Saidov M.X. Oliy ta'lim menejmenti va iqtisodiyoti. - T.: Moliya, 2007.
35. Петровский В.А. и др. Личностно-развивающие взаимодействия.- Ростов на Дону, 2002.
36. Подласый И.П. Педагогика. - М.: Владос, 2007.
37. Слостенко В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогика.- М.: Школьная пресса, 2004.

V.Qo`shimcha adabiyotlar.

38. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A, Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. -T.: Fan va texnologiya, 2008.
39. Tojiboyeva D. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. – T.: Fan va texnologiya, 2018.
40. Tolipov U., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiya. Nazariya va amaliyot -T.: Fan, 2005.
41. Fayzullayeva N. Ta'lim menejmenti va iqtisodiyoti. -T.: Fan va texnologiya, 2012.
42. Egamberdiyeva N, Ismoilova X. Texnologik yondashuv asosida pedagogika kolleji o'quvchilarining iqtisodiy madaniyatini shakllantirish. O'quv qo'llanma.- T.: Fan va texnologiya, 2011.
43. Xodiyev B.Y., Golish L.V. Mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish usul va vositalari (birinchi bosqich talabalariga yordam tariqasida): O'quv-uslubiy qo'llanma – T.: TDIU, 2010.
44. Xodiyev B.Y., Bekmurodov Sh.A., Boltaboyev R.M, Golish L.V. Gimranova B.O. Ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorgarlik asoslari: O'quv-uslubiy qo'llanma – T.: Iqtisodiyot, 2010. 138 bet.
45. Hasanboyev J. Pedagogika. - T.: TDPU. 2011.
46. Xoshimov K. va boshqalar. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. –T.: O'qituvchi, 2010.
47. Hakimova M. Kasb pedagogikasi. -T.: Fan va texnologiya, 2008.
48. Hakimova M., Yulchiyeva G. Zamonaviy iqtisodchining shaxsi. -T.: Fan va texnologiya, 2014.

VI. Davriy nashrlar, statistik hisobotlar va to'plamlar

49. "Iqtisodiyot va ta'lim" jurnali.-T.: TDIU. 2016-2019-yy.
50. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali.- T.: TDIU. 2016-2019-yy.
51. Christian Sorgenfrei. The Effectiveness of E-Learning Systems: A Review of the Empirical Literature on Learner Control. Decision Sciences Journal of Innovative Education Volume 14 Number 2 April 2016. R.154-174

52. Michael Watts and Chineze Christopher. Using Art (Paintings, Drawings, and Engravings) to Teach Economics. THE JOURNAL OF ECONOMIC EDUCATION, 43(4), 408–422, 2012.

VII. Internet saytlari

53. www.pedagog.uz

54. www.tdiu.uz

55. www.krotov.info

56. www.gumer.info

57. www.gumannaja-pedagogika.ru

58. www.koob.ru/pedagogics/

59. old.ziyonet.uz

60. pedagogika-rao.ru

61. paidagogos.com

62. www.pedagogika-cultura.narod.ru

Muhabbat Fayziyevna Hakimova

ZAMONAVIY IQTISODCHINING SHAXSI

“IQTISODIYOT” – 2019.

*Muharrir
Mirhidoyatova D.*

*Musahhah
Matxo`jayev A.O.*

Litsenziya AI № 240 04.07.2013. Terishga berildi 09.09.19. Bosishga ruxsat etildi 09.09.2019. Qog‘oz bichimi 60x80 1/16. Times garniturası. Ofset bosma. Ofset qog‘ozı. Shartli bosma tabog‘i 7,0. Hisob nashr varag‘i 6,7. Adadi ____ nusxa.

“IQTISODIYOT” nashriyoti DUKning matbaa bo‘limida chop etildi.
100003. Toshkent shahri Islom Karimov ko‘chasi, 49-uy.

Zamonaviy iqtisodchining shaxsi:
O`quv qo`llanma. / Hakimova M.F.
– T.: IQTISODIYOT, 2018. – 112 6.

1. Hakimova M.F.

ISBN 0000000000

UO`K 0000
KBK 000000